

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Kryzys gospodarczy w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech

Author: Tomasz Kubin

Citation style: Kubin Tomasz. (2017). Kryzys gospodarczy w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech. W: T. Kubin, M. Lorencka, M. Myśliwiec, "Wpływ kryzysu gospodarczego na działanie systemu politycznego : analiza przypadku Grecji, Hiszpanii i Włoch" (S. 23-89). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Rozdział 1

Kryzys gospodarczy w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech

Tomasz Kubin

1.1. Uwagi wstępne

Upadek amerykańskiego banku inwestycyjnego Lehman Brothers 15 września 2008 roku był symbolicznym początkiem kryzysu gospodarczego (którego symptomy widoczne były już wcześniej) uważanego za najgłębszy i najdłuższy od czasu tzw. wielkiego kryzysu z lat 30. XX wieku. Dotknął on przede wszystkim USA i Europę i spowodował takie problemy, jak m.in. recesja gospodarcza, wzrost deficytu sektora finansów publicznych i zadłużenia publicznego, trudności związane z zadłużeniem prywatnym (zarówno osób fizycznych, jak i prawnych), wzrost bezrobocia, spadek średniego poziomu zamożności społeczeństw itp.

Problemy te dotknęły poszczególne państwa w bardzo różnym stopniu; nierówna była długość czasu, w jakim konkretne państwa zmagaly się (lub nadal zmagają się) z wymienionymi trudnościami. Także przyczyny problemów gospodarczych danych państw, szczególnie tych najmocniej dotkniętych kryzysem, nie były takie same — wybuch kryzysu w USA był swoistym katalizatorem, który ujawnił i zapewne przyspieszył oraz spotęgował specyficzne błędy, nierównowagi, napięcia itp. w gospodarkach poszczególnych państw.

Następstwa kryzysu wykraczają daleko poza problematykę *stricto* ekonomiczną. Dotyczą one zarówno zagadnień teoretycznych (pisząc najogólniej, przede wszystkim poglądów na rolę i znaczenie państwa i jego instytucji w oddziaływaniu na gospodarkę), jak i praktyki funkcjonowania państw czy organizacji międzynarodowych (takich jak Unia Europejska czy Międzynarodowy Fundusz Walutowy). Polityczne następstwa kryzysu gospodarczego w trzech wybranych krajach UE, tzn. jego wpływ na kształt i funkcjonowanie ich systemów poli-

tycznych, są głównym tematem niniejszego opracowania i zostaną szczegółowo przedstawione w kolejnych jego częściach. Oprócz skutków politycznych kryzys i jego następstwa były powodem wprowadzenia różnego rodzaju reform gospodarczych. W przypadku wspomnianych organizacji międzynarodowych w odniesieniu do UE, spowodował on m.in. bardzo znaczące reformy jej funkcjonowania i reformy unii gospodarczej i walutowej (UGiW) czy pogłębienie się zróżnicowania poziomu integracji pomiędzy państwami UE¹. Kryzys oraz doświadczenia płynące z realizacji programów pomocy podjętych przez MFW będą zapewne mieć bardzo duży wpływ na podejście tej organizacji w przyszłości do takich zagadnień, jak zapobieganie kryzysom gospodarczym, opracowywanie, wdrażanie i kontrola programów pomocy czy aktywność doradcza MFW.

W odniesieniu do państw będących przedmiotem szczególnego zainteresowania, czyli Grecji, Hiszpanii i Włoch, wśród przyczyn kryzysu można wyróżnić te, które miały charakter niejako „zewnętrzny”, tzn. były niezależne od polityk tych państw lub na których wystąpienie miały one wpływ bardzo nieznaczny lub tylko pośredni. Syntetycznie zostaną one wskazane w podrozdziale 1.2. Druga grupa przyczyn to te związane z funkcjonowaniem Grecji, Hiszpanii i Włoch w UE, natomiast trzecia to przyczyny specyficzne dla danego państwa, czyli błędy jego polityki gospodarczej i charakterystyczne dla niego nierównowagi makroekonomiczne. Okoliczności i uwarunkowania składające się na te dwie ostatnie grupy przyczyn wystąpienia kryzysu są ze sobą szczególnie mocno powiązane, dlatego zostaną przedstawione razem. Kwestiom tym poświęcona zostanie kolejna część niniejszego rozdziału (podrozdział 1.3.). W tej części zawarto m.in. szereg różnego rodzaju danych statystycznych, które pokazują gospodarcze przejawy i następstwa kilku lat kryzysu w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech. Przedstawienie danych w odniesieniu tylko do tych trzech państw bez możliwości porównania ich z innymi mówiłoby stosunkowo niewiele. Dlatego, jak wspomniano we wstępie, dla pełniejszego obrazu sytuacji, aby lepiej pokazać i zrozumieć skutki kryzysu, konieczne jest zaprezentowanie tych danych na tle innych państw UE.

Gospodarcze następstwa kryzysu, w przypadku przede wszystkim Grecji, były tak dotkliwe, że państwo to nie było w stanie poradzić sobie z nimi samodzielnie i musiało zwrócić się o pomoc zewnętrzną. Na znacznie mniejszą skalę pomoc z zewnątrz otrzymała także Hiszpania. Warunki realizacji tych programów, kontrola ich przestrzegania przez instytucje UE i MFW oraz skutki kryzysu oznaczały konieczność wdrożenia szeregu reform mających przywrócić równowagę i stabilność gospodarczą. Działania podjęte w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech w sferze gospodarczej w następstwie kryzysu stanowią treść podrozdziału 1.4. Biorąc pod uwagę zarysowane we wstępie zależności pomiędzy gospodarką a polityką, przedstawione gospodarcze przejawy i następstwa kryzysu

¹ Zob. np.: T. KUBIN: *Kryzys gospodarczy i zadłużeniowy a zróżnicowanie integracji w Unii Europejskiej*. „Studia Europejskie”, nr 3 (63)/2012, s. 71–92.

w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech stanowią swoisty punkt wyjścia dla przedstawienia i analizy ich wpływu na zmiany w kształcie i funkcjonowaniu systemów politycznych tych krajów, co zostanie dokonane w kolejnych rozdziałach. Podrozdział 1.5 zawiera najważniejsze wnioski dotyczące rozdziału pierwszego.

1.2. Ogólne przyczyny kryzysu gospodarczego 2008 roku

Kryzys gospodarczy miał swój początek w USA, a jego bezpośrednią przyczyną było pęknięcie tzw. bańki spekulacyjnej na rynku nieruchomości w tym państwie. Problemy, które do niego doprowadziły, narastały przynajmniej przez kilka lat przed ich ujawnieniem się² i były zauważane już w latach 2006—2007; samo załamanie na rynku kredytów hipotecznych w USA nastąpiło w sierpniu 2007 roku³. Jako na przyczyny kryzysu wskazuje się w literaturze przedmiotu następujące okoliczności⁴:

- politykę pieniężną banku centralnego USA (Rezerwy Federalnej, Fed), która doprowadziła do nadmiernej ekspansji kredytu i powstania wspomnianej „bańki” spekulacyjnej na rynku nieruchomości w USA⁵;
- dążenie banków (przede wszystkim w USA) do utrzymania wysokiej stopy zwrotu z kapitału własnego w warunkach niskich stóp procentowych banku centralnego⁶;
- przekonanie wielu polityków i ekonomistów, że cykle w gospodarce należą już do przeszłości, a banki centralne są w stanie zapobiec ich negatywnym konsekwencjom⁷;

² Na temat przebiegu wydarzeń związanych z kryzysem w latach 2007—2008 zobacz np.: W. NAWROT: *Globalny kryzys finansowy XXI wieku. Przyczyny, przebieg, skutki, prognozy*. Warszawa 2009, s. 25—40.

³ D. ROSATI: *Przyczyny i mechanizm kryzysu finansowego w USA*. „Ekonomista”, nr 3/2009, s. 315.

⁴ T. KUBIN: *Legitymizacja systemu instytucjonalnego Unii Europejskiej*. Katowice 2014, s. 380—383.

⁵ Ch. GOODHART: *The financial crisis and the future of the financial system*. „Zeszyty BRE Bank-CASE”, nr 100/2009, s. 10—21. Polityka pieniężna Fed jako przyczyna kryzysu wskazywana jest także np. przez L. Balcerowicza i J. Osiatyńskiego w wywiadach: *Tak poprawia się kapitalizm*. Rozmowa z L. Balcerowiczem. „Gazeta Wyborcza”, 1.10.2008, s. 11; *Kryzys finansowy, czyli chwila prawdy*. Rozmowa z L. Balcerowiczem. „Gazeta Wyborcza”, 10—11.11.2008, s. 28; *Zostawcie mój kapitalizm w spokoju*. Rozmowa z L. Balcerowiczem. „Gazeta Wyborcza”, 11.05.2009, s. 26; *Jak długo potrwa kryzys*. Rozmowa z J. Osiatyńskim. „Gazeta Wyborcza”, 26.11.2008, s. 29.

⁶ Ch. GOODHART: *The financial crisis...*, s. 10—21.

⁷ Ibidem, s. 13. Na ten temat zobacz także np.: P. KRUGMAN: *The return of depression economics and the crisis of 2008*. New York—London 2009, s. 9—29.

- powszechne oczekiwania dalszego wzrostu cen aktywów (przede wszystkim nieruchomości)⁸;
- funkcjonowanie w USA rynku kredytów określanych mianem *subprime*⁹;
- nadmierną wiarę w efektywność i płynność rynków¹⁰;
- brak odpowiednich narzędzi w rękach instytucji nadzorczych, które umożliwiłyby odpowiednio wcześniejsze zapobieżenie narastającym problemom¹¹;
- zniesienie w USA w 1999 roku tzw. Banking Act z 1933 roku, zwanej potocznie ustawą Glassa-Steagalla od nazwisk jej promotorów, którymi byli senator Carter Glass oraz członek Izby Reprezentantów Henry B. Steagall¹². Została ona przyjęta w okresie wielkiego kryzysu z lat 30. XX wieku i m.in. zakazywała łączenia bankowości inwestycyjnej i depozytowo-kredytowej. W 2010 roku prezydent USA Barack Obama podpisał ustawę zwaną potocznie ustawą Dodd-Franka¹³ (od nazwisk senatora Chrisa Dodd'a i członka Izby Reprezentantów Barneya Franka), na mocy której m.in. z powrotem oddzielono bankowość inwestycyjną od detalicznej;
- „niedostosowanie systemów regulacji i nadzoru oraz metod wyceny ryzyka do nowych zjawisk na rynkach finansowych po 1998 roku”¹⁴ — Dariusz Rosati pisze tutaj o szybkim rozwoju nowych instrumentów finansowych (instrumentów pochodnych) i globalizacji rynków¹⁵;
- „wadliwy ład korporacyjny”¹⁶, nieprawidłowości w funkcjonowaniu instytucji sektora finansowego¹⁷, system wynagrodzeń bankierów i maklerów zachę-

⁸ Ch. GOODHART: *The financial crisis...*, s. 10—21.

⁹ Ibidem; R. BALDWIN, Ch. WYPLOSZ: *The Economics of European Integration*. Maidenhead 2015, s. 481—482.

¹⁰ Ch. GOODHART: *The financial crisis...*, s. 10—21.

¹¹ Ibidem. Szerzej na ten temat przyczyn kryzysu zob. np. J. TAYLOR: *Zrozumieć kryzys finansowy*. Przeł. Ł. GOCZEK. Przedm. L. BALCEROWICZ. Warszawa 2010.

¹² Public Law 73—66, 73d Congress, H.R. 5661: *An act to provide for the safer and more effective use of the as-sets of banks, to regulate interbank control, to prevent the undue diversion of funds into speculative operations [Banking Act 1933]*, http://fraser.stlouisfed.org/docs/historical/congressional/1933_bankingact_publiclaw66.pdf [dostęp: 6.10.2013].

¹³ Public Law 111—203, 111th Congress, H.R. 4173: *An act to promote the financial stability of the United States by improving accountability and transparency in the financial system, to end “too big to fail”, to protect the American taxpayer by ending bailouts, to protect consumers from abusive financial services practices, and for other purposes [Dodd-Frank Wall Street reform and consumer protection law]*, <http://www.sec.gov/about/laws/wallstreetreform-cpa.pdf> [dostęp: 11.11.2013].

¹⁴ D. ROSATI: *Przyczyny i mechanizm...*, s. 316.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Zarabianie jest moralne. Rozmowa z E. Phelpsem. „Gazeta Wyborcza”, 21.10.2013, s. 20.

¹⁷ *Jak długo potrwa...*, s. 29.

- cający do podejmowania zbyt dużego ryzyka¹⁸ oraz brak odpowiedzialności menedżerów za konsekwencje swoich działań¹⁹;
- skomplikowane innowacje finansowe i konwersja kredytów hipotecznych typu *subprime* na papiery wartościowe, których ryzykowność była bardzo trudna do oszacowania²⁰;
 - udzielanie pod „presją polityczną” kredytów hipotecznych ludziom, którzy nie byli w stanie ich spłacać²¹;
 - wzrost nierówności majątkowych, którego konsekwencją w USA była „quasi-stagnacja siły nabywczej klas ludowych i średnich”²², co spowodowało wzrost skłonności do zadłużania się; jednocześnie banki i pośrednicy finansowi chętnie tych kredytów udzielali²³;
 - złe funkcjonowanie agencji ratingowych²⁴;
 - strukturalny wzrost stosunku kapitału do dochodu (zwłaszcza w Europie), któremu towarzyszył ogromny wzrost międzynarodowych pozycji finansowych brutto²⁵;
 - współzależność finansową krajów deficytowych (przede wszystkim USA, a także Wielkiej Brytanii, Hiszpanii i Irlandii) i państw dysponujących nadwyżkami płatniczymi (Chiny, RFN, Japonia i państwa eksportujące ropę naftową)²⁶.

Warto także dodać, że zdaniem niektórych badaczy kryzys, który w pełni ujawnił się w roku 2008, nie jest tylko kolejnym spadkiem koniunktury, ale ma charakter „fundamentalny” — to „systemowy kryzys współczesnego kapitalizmu, a dokładniej jego neoliberalnej mutacji, która wzięła w trakcie ostatniego pokolenia górę w znacznej części świata”²⁷ i zdaniem Grzegorza Kołodki mógł się zrodzić „tylko w warunkach neoliberalnego modelu anglo-amerykańskiego”²⁸.

¹⁸ N. ROUBINI, S. MIHM: *Ekonomia kryzysu*. Wstęp G.W. KOŁODKO. Przeł. R. MITORAJ. Warszawa 2011, s. 21.

¹⁹ J. KORNAI: *Widmo socjalizmu krąży nad światem?* „Gazeta Wyborcza”, 11—12.07.2009, s. 23—24.

²⁰ *Zostawcie mój kapitalizm...*, s. 26; *Banki pod spec nadzorem*. Rozmowa z J. Lewandowskim. „Gazeta Wyborcza”, 29.06.2013, s. 9; *Zarabianie jest...*, s. 20.

²¹ *Zostawcie mój kapitalizm...*, s. 26; *Banki pod spec nadzorem...*, s. 9; *Zarabianie jest...*, s. 20.

²² T. PIKETTY: *Kapitał w XXI wieku*. Przeł. A. BILIK. Warszawa 2015, s. 364.

²³ Ibidem, s. 364—365.

²⁴ N. ROUBINI, S. MIHM: *Ekonomia kryzysu...*, s. 84—91.

²⁵ T. PIKETTY: *Kapitał...*, s. 366.

²⁶ J. KULIG: *Współzależności globalne w przebiegu kryzysu finansowego*. W: *Globalny kryzys finansowy a polska gospodarka*. Red. W. MAŁECKI. Warszawa 2009, s. 44—46.

²⁷ G. KOŁODKO: *Neoliberalizm i światowy kryzys gospodarczy*. „Ekonomista”, nr 1/2010, s. 119.

²⁸ Ibidem, s. 121. Na temat przyczyn kryzysu zobacz także np.: A. WOJTYNA: *Gospodarki wschodzące w obliczu kryzysu finansowego — duża odporność czy podatność?* W: *Kryzys finan-*

Biorąc pod uwagę wskazywane przyczyny kryzysu, można zauważyć, że w istocie dyskusja dotycząca jego genezy wpisuje się w poruszoną już we wstępie kluczową dla polityki, ekonomii i polityki gospodarczej debatę dotyczącą tego, jaki powinien być optymalny zakres ingerencji instytucji państwa (organizacji międzynarodowej) w mechanizm wolnorynkowy, czy ingerencja ta jest (może być) skuteczna i czy jest ona zjawiskiem raczej pozytywnym (korzystnym), czy też generalnie przynosi więcej szkody niż pożytku, a wolny rynek mimo swoich wad i tak jest najlepszym możliwym mechanizmem alokacji zasobów.

Z jednej strony zwolennicy jak najmniejszej ingerencji państwa i jego instytucji w gospodarkę dowodzą, że głównymi przyczynami wybuchu kryzysu były właśnie błędy instytucji państwowych, czasami działających z motywów politycznych, i nadmierna ingerencja państwa w mechanizmy rynkowe. Gdyby nie to i gdyby pozostawić wolny rynek rzeczywiście wolnym, do kryzysu albo by nie doszło, albo miałby on łagodniejszy przebieg. Poza tym „wadliwe ramy działania sektora finansowego tworzyły władze publiczne: rządy, parlamenty, banki centralne”²⁹. Z drugiej strony ci, którzy uważają, że państwo i jego instytucje nie powinny rezygnować z działań mających na celu korygowanie i wpływanie na działanie rynku, podkreślają, że kryzys jest następstwem przede wszystkim zbyt daleko idącego wycofania się instytucji politycznych z oddziaływania na gospodarkę, braku narzędzi takiego wpływu (rezygnacji z nich albo ich utraty), innowacyjności sektora finansowego omijającego ograniczenia nakładane różnego rodzaju regulacjami czy też nieprawidłowości i patologii w zachowaniach i działaniach podmiotów sektora finansowego (instytucji czy nawet pojedynczych osób). Spór ten ma w swojej istocie charakter ideologiczny i jako taki jest nierozstrzygalny. Warto jednak dodać, że zdaniem np. Thomasa Piketty’ego kryzys nie skończył się tak głęboką recesją jak ten z roku 1929 przede wszystkim dlatego, że swoją rolę odegrały instytucje publiczne, tzn. rządy i banki centralne bogatych państw „tym razem nie dopuściły do załamania systemu finansowego i zgodziły się na kreowanie niezbędnej płynności”³⁰, co pozwoliło uniknąć bankructw banków. A banki centralne odegrały rolę ostatniej deski ratunku³¹.

sowy i jego skutki dla krajów na średnim poziomie rozwoju. Red. A. WOJTYNA. Warszawa 2011, s. 14—28; W. SZYMAŃSKI: *Kryzys globalny. Pierwsze przybliżenie*. Warszawa 2009, s. 13—118; W. ORŁOWSKI: *The nature of the current crisis*. In: *Financial crisis in Central and Eastern Europe: From similarity to diversity*. Eds. G. GORZELAK, CHOR-CHING GOH. Warsaw 2010, s. 9—16; D. ROSATI: *Przyczyny i mechanizm...*, s. 348—349.

²⁹ *Zostawcie mój kapitalizm...*, s. 27.

³⁰ T. PIKETTY: *Kapitał...*, s. 582—583.

³¹ *Ibidem*, s. 583.

1.3. Przyczyny i gospodarcze przejawy kryzysu w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech

Ścisłe powiązania i współzależności gospodarcze i finansowe, z jakimi mamy do czynienia we współczesnej gospodarce światowej, spowodowały, że problemy gospodarcze, jakie wystąpiły w USA, szybko rozprzestrzeniły się na inne państwa. Dotyczyło to przede wszystkim państw UE, w tym m.in. będących przedmiotem naszego szczególnego zainteresowania Grecji, Hiszpanii i Włoch. Oprócz wskazanych w poprzednim podrozdziale uwarunkowań o charakterze ogólnym w przypadku państw UE dwie inne grupy przyczyn kryzysu to te, które są związane z członkostwem w tej organizacji, w tym w unii gospodarczej i walutowej oraz specyficzne dla każdego z tych państw. Oczywiście taki podział przyczyn kryzysu gospodarczego ma charakter bardzo umowny, w praktyce bowiem niemożliwe jest precyzyjne ich rozdzielenie — tym bardziej, że z ich wystąpieniem mieliśmy do czynienia jednocześnie.

Jednymi z najistotniejszych kosztów rezygnacji z walut narodowych i przyjęcia wspólnej waluty euro było pozbawienie się przez podmioty decyzyjne państw członkowskich unii walutowej możliwości prowadzenia własnej polityki pieniężnej, możliwości wpływania na kurs swojej waluty oraz ograniczenia w swobodzie polityki budżetowej. Jednolita polityka pieniężna dla wszystkich państw członkowskich strefy euro prowadzona jest przez EBC, co oznacza, przynajmniej teoretycznie, że w danym momencie może ona nie być optymalna dla każdego z tych państw z osobna. Sytuacja gospodarcza państw należących do UGiW może się nawet bardzo wyraźnie różnić, i to pomimo regulacji prawnych oraz działań instytucji UE i państw członkowskich mających na celu koordynację polityk gospodarczych. Jak pokazały doświadczenia związane z kryzysem gospodarczym, nie jest to możliwość tylko teoretyczna.

Z kolei utrata możliwości oddziaływania na kurs waluty przez odpowiednie instytucje państwa może, jak wskazywano już kilka dekad temu, negatywnie skutkować dla regionów (państw), w których przypadku mielibyśmy do czynienia z pogorszeniem się koniunktury gospodarczej³². Brak możliwości wpływu na kurs waluty oznacza „przesunięcie ciężaru ekonomicznego procesu dostosowawczego na inne zmienne makroekonomiczne, przede wszystkim zatrudnienie i płace”³³. Narzędziem, które pozostaje do dyspozycji państwa, jest polityka

³² G. MAGNIFICO: *European Monetary Unification*. London 1973, s. 2.

³³ L. OREZIAK: *Integracja walutowa w ramach Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej*. Warszawa 1991, s. 9; W. MOLLE: *Ekonomika integracji europejskiej. Teoria, praktyka, polityka*. Przeł. P. KUROPATWIŃSKI, M. JODKO, T. KĄTOWSKI, J. ŚWIRYDCZUK. Gdańsk 1995, s. 397—398; H.M. KAUFMANN: *European economic and monetary union: Prospects and pitfalls — is EMU premature?* In: *The European Union in a changing world. A selection of conference papers, Brussels 19—20 September 1996*. Luxembourg 1998, s. 171.

fiskalna³⁴. Jednak i tutaj swoboda państw członkowskich jest ograniczona regulacjami prawnymi obowiązującymi na poziomie UE (pakt stabilności i wzrostu, PSiW)³⁵. Poza tym, jak pokazały doświadczenia kryzysu, gdy zakres tej swobody był przez państwa UE poszerzany poprzez naruszanie obowiązujących zasad PSiW, przyczyniło się to do powstania nadmiernego zadłużenia i w niektórych przypadkach problemów z jego terminową spłatą.

Zadłużenie publiczne. Jednym z największych problemów gospodarczych, jaki uwidocznił się w czasie kryzysu w szeregu państw UE, a w przypadku Grecji niewątpliwie największym, był problem zadłużenia publicznego. Problem ten ma swoje głębokie korzenie, a kryzys gospodarczy był czynnikiem, który zwrócił uwagę na jego skalę i mocno przyczynił się do jego wzrostu. Pisząc najogólniej, zadłużenie jest konsekwencją wyższych wydatków publicznych niż dochodów. Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia w państwach UE przez wiele lat. Było to spowodowane m.in. brakiem woli rządzących polityków do redukcji deficytów sektora finansów publicznych, uleganie presji — społeczeństw jako całości i różnych grup interesu — aby zwiększać różnego rodzaju przywileje, ulgi, świadczenia itp. lub przynajmniej ich nie ograniczać (i zyskiwanie dzięki temu poparcia politycznego), brakiem woli i konsekwencji w ograniczaniu tzw. szarej strefy i w egzekwowaniu danin publicznych czy też podtrzymywanie wzrostu gospodarczego poprzez inwestycje publiczne finansowane dzięki zaciąganiu długu. Dodatkową okolicznością negatywnie wpływającą na finanse publiczne jest niski przyrost naturalny, rosnąca długość życia i starzenie się społeczeństw, co skutkuje koniecznością ponoszenia znacznych wydatków z systemu emerytalnego i co było istotnym czynnikiem przyczyniającym się do kryzysu zadłużenia publicznego w Grecji³⁶. Co więcej, grecki system zabezpieczenia emerytalnego charakteryzował się niewielkim związkiem pomiędzy wysokością odprowadzonych składek a uzyskiwanym świadczeniem³⁷.

Regulacje przyjęte w UE w związku z wprowadzeniem unii walutowej teoretycznie miały nie dopuścić do nadmiernego zadłużania się państw członkowskich UGiW, jednak już w traktacie ustanawiającym Wspólnotę Europejską (TWE), na podstawie którego UGiW została wprowadzona, znalazło się postanowienie, które umożliwiło przystąpienie do unii walutowej państwom, w których poziom zadłużenia publicznego w relacji do PKB danego państwa przekraczał wskazaną

³⁴ P. KENEN: *Economic and Monetary Union in Europe. Moving beyond Maastricht*. Cambridge 1996, s. 81.

³⁵ Szerzej na temat wpływu członkostwa w UGiW na niezależność polityki gospodarczej państwa zob.: T. KUBIN: *Polityczne implikacje wprowadzenia unii walutowej w Europie*. Katowice 2007, s. 177—198.

³⁶ T. GRUSZECKI: *Świat na długu*. Lublin 2012, s. 288.

³⁷ P. KUPISZ: *Kryzys w Grecji — geneza, przebieg i konsekwencje*. W: *Kryzys i perspektywy strefy euro*. Red. J. RYMARCZYK, M. WRÓBLEWSKI, D. BRZĘCZEK-NESTER. Wrocław 2014, s. 128—129.

w dołączonym do tego traktatu protokole³⁸ wartość referencyjną 60%. Artykuł 104c ust. 2 TWE (w wersji po traktacie z Maastricht; TM) stanowił bowiem, że aby państwo mogło zostać członkiem UGiW, jego dług publiczny w relacji do PKB nie powinien przekroczyć tej wartości referencyjnej, „chyba że stosunek ten zmniejsza się dostatecznie i zbliża do wartości odniesienia w zadowalającym tempie”³⁹. W rezultacie do unii walutowej zostały przyjęte m.in. państwa, w których relacja długu publicznego do PKB brana pod uwagę w momencie podejmowania decyzji o zakwalifikowaniu do UGiW była na następującym poziomie⁴⁰: Belgia — 122,2%, Włochy — 121,6%⁴¹, Grecja — 103,4%, Holandia — 72,1%, Hiszpania — 68,8%, Irlandia — 66,3%, Austria — 66,1%, Portugalia — 62%, Niemcy — 61,3%. Zatem gdyby nie zapis z art. 104c ust. 2 TWE przyjęty ze względów politycznych, aby nie wykluczyć z UGiW niektórych państw o zbyt wysokim poziomie zadłużenia, lub gdyby nawet dopuszczalny poziom zadłużenia publicznego był nieco wyższy niż 60% PKB, ale rygorystycznie przestrzegany, to problem zadłużenia państw UE (a przynajmniej tych, które należą do strefy euro) byłby w czasie kryzysu gospodarczego mniejszy. Należy w tym miejscu zauważyć także to, że z porównania powyższych danych z poziomem zadłużenia państw UE z okresu początku kryzysu (tabela 1.1) wynika, że zadłużenie Grecji było wtedy wyższe niż w momencie, w którym była ona przyjmowana do UGiW. Oznacza to, że średnio w całym okresie od podjęcia decyzji o zakwalifikowaniu państw UE do unii walutowej do początków kryzysu dług publiczny nie zmniejszał się i nie zbliżał do wartości referencyjnej — tak, jak to stanowił wspomniany art. 104c ust. 2 TWE — ale wręcz przeciwnie, tzn. zadłużenie publiczne rosło.

Dane pokazujące poziom długu publicznego w państwach UE w latach 2007—2015 zawarto w tabeli 1.1. W roku 2015 dług ten był wyraźnie wyższy we wszystkich państwach UE bez wyjątku w porównaniu do okresu sprzed początku kryzysu. W relacji do PKB państwem w 2015 roku najbardziej zadłużonym UE była Grecja. Dług publiczny Grecji był najwyższy w UE już przed kryzysem (powyżej 103% PKB), a w ostatnich latach wzrósł do poziomu około 180% PKB. Warto jednocześnie zwrócić uwagę, że w przypadku kilku państw UE pomiędzy

³⁸ *Treaty on European Union. Protocol on the excessive deficit procedure*. „Official Journal”, C 191, 29.07.1992.

³⁹ *Treaty on European Union*. „Official Journal”, C 191, 29.07.1992.

⁴⁰ *Council Decision of 3 May 1998 in accordance with Article 109j(4) of the Treaty (98/317/EC)*. „Official Journal of the European Communities”, L 139, 11.05.1998. *Council Decision of 19 June 2000 in accordance with Article 122(2) of the Treaty on the adoption by Greece of the single currency on 1 January 2001(2000/427/EC)*. „Official Journal of the European Communities”, L 167, 7.07.2000.

⁴¹ Początek wzrostu zadłużenia publicznego we Włoszech stanowi rok 1964, kiedy to nastąpiło znaczące podniesienie wydatków publicznych. Próby naprawy finansów publicznych we Włoszech podejmowane były w XX wieku kilkakrotnie, szczególnie intensywnie w latach 90. w celu spełnienia kryteriów konwergencji i wejścia do unii walutowej. Zob.: S. MIKLASZEWICZ: *Deficyt budżetowy w krajach strefy euro*. Warszawa 2012, s. 208—209.

rokiem 2007 a 2015 wzrost poziomu zadłużenia publicznego w relacji do PKB był dwukrotny lub wyższy (Chorwacja, Cypr, Estonia, Irlandia, Litwa, Luksemburg, Łotwa, Portugalia, Rumunia, Słowenia, Wielka Brytania).

Tabela 1.1

Dług publiczny w państwach UE w latach 2007–2015 (w % PKB)

Państwo/UE	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE 27	57,9	61,0	73,1	78,5	81,1	83,8	85,5	86,8	85,2
UE 28	57,8	60,9	73,1	78,5	81,0	83,8	85,5	86,8	85,2
Austria	64,8	68,5	79,7	82,4	82,2	81,6	80,8	84,3	86,2
Belgia	87,0	92,5	99,6	99,7	102,3	104,1	105,2	106,5	106,0
Bułgaria	16,2	13,0	13,7	15,5	15,3	16,8	17,1	27,0	26,7
Chorwacja	37,7	39,6	49,0	58,3	65,2	70,7	82,2	86,5	86,7
Cypr	53,9	45,1	53,9	56,3	65,8	79,3	102,5	108,2	108,9
Czechy	27,8	28,7	34,1	38,2	39,9	44,7	45,1	42,7	41,1
Dania	27,3	33,4	40,4	42,9	46,4	45,2	44,7	44,8	40,2
Estonia	3,7	4,5	7,0	6,6	5,9	9,5	9,9	10,4	9,7
Finlandia	34,0	32,7	41,7	47,1	48,5	52,9	55,5	59,3	63,1
Francja	64,4	68,1	79,0	81,7	85,2	89,6	92,4	95,4	95,8
Grecja	103,1	109,4	126,7	146,2	172,1	159,6	177,7	180,1	176,9
Hiszpania	35,5	39,4	52,7	60,1	69,5	85,4	93,7	99,3	99,2
Holandia	42,4	54,5	56,5	59,0	61,7	66,4	67,9	68,2	65,1
Irlandia	23,9	42,4	61,8	86,8	109,1	120,1	120,0	107,5	93,8
Litwa	15,9	14,6	29,0	36,2	37,2	39,8	38,8	40,7	42,7
Luksemburg	7,8	15,1	16,0	20,1	19,1	22,0	23,3	22,9	21,4
Łotwa	8,4	18,7	36,6	47,5	42,8	41,4	39,1	40,8	36,4
Malta	62,4	62,7	67,8	67,6	69,9	67,5	68,6	67,1	63,9
Niemcy	63,5	64,9	72,4	81,0	78,3	79,6	77,2	74,7	71,2
Polska	44,2	46,6	49,8	53,3	54,4	54,0	56,0	50,5	51,3
Portugalia	68,4	71,7	83,6	96,2	111,4	126,2	129,0	130,2	129,0
Rumunia	12,7	13,2	23,2	29,9	34,2	37,4	38,0	39,8	38,4
Słowacja	29,9	28,2	36,0	40,8	43,3	52,4	55,0	53,9	52,9
Słowenia	22,8	21,8	34,6	38,4	46,6	53,9	70,0	81,0	83,2
Szwecja	38,3	36,8	40,4	37,6	36,9	37,2	39,8	44,8	43,4
Wielka Brytania	43,5	51,7	65,7	76,6	81,8	85,3	86,2	88,2	89,2
Węgry	65,6	71,6	78,0	80,6	80,8	78,3	76,8	76,2	75,3
Włochy	99,8	102,4	112,5	115,4	116,5	123,3	129,0	132,5	132,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde410&plugin=1> [dostęp: 23.07.2016].

Zadłużenie publiczne Hiszpanii przed kryzysem było wyraźnie niższe niż w momencie kwalifikacji do trzeciego etapu UGiW⁴². Było to konsekwencją przeprowadzonych reform i dobrej koniunktury gospodarczej z okresu sprzed wybuchu kryzysu. Jak się wskazuje, reformy makroekonomiczne w Hiszpanii przeprowadzone w latach 90. XX wieku⁴³ w celu spełnienia kryteriów konwergencji „nie tylko przyniosły stabilność finansom publicznym, lecz także stworzyły silne podstawy trwałej konsolidacji i ożywienia gospodarczego”⁴⁴. Lata 1997—2007 w Hiszpanii nazywane są „złotą dekadą”⁴⁵. Niemal trzykrotny wzrost zadłużenia publicznego w Hiszpanii po roku 2007 był, jak się wskazuje, następstwem m.in. działań ratunkowych sektora prywatnego, zwłaszcza finansowego, i przejścia długu prywatnego przez sektor publiczny⁴⁶. Dotyczyło to przede wszystkim kas oszczędnościowych, których funkcjonowania nie dotyczyły normy tak rygorystyczne jak banków⁴⁷.

Deficyt sektora finansów publicznych. Wzrost zadłużenia publicznego jest konsekwencją przede wszystkim chronicznego deficytu sektora finansów publicznych. Gwałtowne pogorszenie się koniunktury gospodarczej po roku 2008 spowodowało wzrost deficytów sektora finansów publicznych we wszystkich państwach UE (tabela 1.2). Najgorsze były pod tym względem lata 2009—2010. W skali całej UE od roku 2011 można zauważyć pewną poprawę, jednak sytuacja w kilku państwach UE ciągle jest pod tym względem trudna, a ich deficyty sektora finansów publicznych wyraźnie przekraczają poziom 3% PKB, powyżej którego zgodnie z prawem UE jest on uważany za nadmierny. Jeśli chodzi o państwa będące przedmiotem naszego największego zainteresowania, to widać wyraźnie, że najwyższe poziomy deficytu sektora finansów publicznych odnotowywane były w Grecji. Warto zwrócić uwagę na to, że w Grecji z wysokim deficytem mieliśmy do czynienia już w roku 2007 (6,7% PKB), a więc jeszcze przed początkiem kryzysu. Jak to będzie pokazane dalej (tabela 1.8), tak wysoki deficyt sektora finansów publicznych miał miejsce wtedy w Grecji pomimo wzrostu PKB w wysokości 3,3%. Przez cztery kolejne lata (2009—2012) deficyt sektora finansów publicznych w okolicy 10% PKB występował także w Hiszpanii. We względ-

⁴² T. KUBIN: *Kryzys gospodarczy w Hiszpanii. Przyczyny, przejawy, następstwa*. „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 287/2016, s. 91—92.

⁴³ S. MIKLAŠEWICZ: *Deficyt budżetowy...*, s. 194—197.

⁴⁴ Ibidem, s. 196.

⁴⁵ M. GOŁAŃSKA-PLUCIENNIK: *Kryzys w Hiszpanii*. W: *Kryzys i perspektywy strefy euro*. Red. J. RYMARCZYK, M. WRÓBLEWSKI, D. BRZĘCZEK-NESTER. Wrocław 2014, s. 144.

⁴⁶ T. GRUSZECKI: *Świat na...*, s. 75; S. OWSIAK: *Wpływ kryzysu finansowego na wydatki publiczne*. W: *Finanse publiczne a kryzys ekonomiczny*. Red. A. ALIŃSKA, B. PIETRZAK. Warszawa 2011, s. 74.

⁴⁷ M. SZUDY: *Polityka fiskalna Hiszpanii w warunkach kryzysu ekonomicznego 2008+*. W: „Finanse publiczne. Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”. Red. J. SOKOŁOWSKI, M. SOSNOWSKI, A. ŻABIŃSKI. Wrocław 2012, s. 371—372.

nie najlepszej sytuacji były Włochy, gdzie najwyższy poziom deficytu wynosił w 2009 roku 5,3% PKB, a od 2012 roku jest on zbliżony do poziomowi 3% PKB.

Tabela 1.2

Deficyt/nadwyżka sektora finansów publicznych w państwach UE
w latach 2007—2015 (w % PKB)

Państwo/UE	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE 27	-0,9	-2,4	-6,7	-6,4	-4,5	-4,3	-3,3	-3,0	-2,4
UE 28	-0,9	-2,5	-6,7	-6,4	-4,5	-4,3	-3,3	-3,0	-2,4
Austria	-1,3	-1,4	-5,3	-4,4	-2,6	-2,2	-1,3	-2,7	-1,2
Belgia	0,1	-1,1	-5,4	-4,0	-4,1	-4,2	-3,0	-3,1	-2,6
Bułgaria	1,1	1,6	-4,1	-3,2	-2,0	-0,3	-0,4	-5,4	-2,1
Chorwacja	-2,4	-2,8	-6,0	-6,2	-7,8	-5,3	-5,3	-5,5	-3,2
Cypr	3,2	0,9	-5,5	-4,8	-5,7	-5,8	-4,9	-8,9	-1,0
Czechy	-0,7	-2,1	-5,5	-4,4	-2,7	-3,9	-1,3	-1,9	-0,4
Dania	5,0	3,2	-2,8	-2,7	-2,1	-3,5	-1,1	1,5	-2,1
Estonia	2,7	-2,7	-2,2	0,2	1,2	-0,3	-0,2	0,8	0,4
Finlandia	5,1	4,2	-2,5	-2,6	-1,0	-2,2	-2,6	-3,2	-2,7
Francja	-2,5	-3,2	-7,2	-6,8	-5,1	-4,8	-4,0	-4,0	-3,5
Grecja	-6,7	-10,2	-15,2	-11,2	-10,2	-8,8	-13,0	-3,6	-7,2
Hiszpania	2,0	-4,4	-11,0	-9,4	-9,6	-10,4	-6,9	-5,9	-5,1
Holandia	0,2	0,2	-5,4	-5,0	-4,3	-3,9	-2,4	-2,4	-1,8
Irlandia	0,3	-7,0	-13,8	-32,3	-12,6	-8,0	-5,7	-3,8	-2,3
Litwa	-0,8	-3,1	-9,1	-6,9	-8,9	-3,1	-2,6	-0,7	-0,2
Luksemburg	4,2	3,4	-0,7	-0,7	0,5	0,3	0,8	1,7	1,2
Łotwa	-0,7	-4,1	-9,1	-8,5	-3,4	-0,8	-0,9	-1,6	-1,3
Malta	-2,3	-4,2	-3,3	-3,2	-2,6	-3,5	-2,6	-2,0	-1,5
Niemcy	0,2	-0,2	-3,2	-4,2	-1,0	-0,1	-0,1	0,3	0,7
Polska	-1,9	-3,6	-7,3	-7,5	-4,9	-3,7	-4,0	-3,3	-2,6
Portugalia	-3,0	-3,8	-9,8	-11,2	-7,4	-5,7	-4,8	-7,2	-4,4
Rumunia	-2,8	-5,5	-9,5	-6,9	-5,4	-3,7	-2,1	-0,9	-0,7
Słowacja	-1,9	-2,3	-7,9	-7,5	-4,1	-4,3	-2,7	-2,7	-3,0
Słowenia	-0,1	-1,4	-5,9	-5,6	-6,7	-4,1	-15,0	-5,0	-2,9
Szwecja	3,3	2,0	-0,7	0,0	-0,1	-0,9	-1,4	-1,6	0,0
Wielka Brytania	-3,0	-5,0	-10,7	-9,6	-7,7	-8,3	-5,6	-5,6	-4,4
Węgry	-5,1	-3,6	-4,6	-4,5	-5,5	-2,3	-2,6	-2,3	-2,0
Włochy	-1,5	-2,7	-5,3	-4,2	-3,5	-2,9	-2,9	-3,0	-2,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00127&plugin=1> [dostęp: 23.07.2016].

Pakt stabilności i wzrostu. W celu niedopuszczenia do występowania nadmiernych deficytów sektora finansów publicznych w 1997 roku na poziomie UE przyjęte zostały regulacje prawne składające się na tzw. pakt stabilności i wzrostu⁴⁸. Umożliwiały one także nadzór nad politykami gospodarczymi państw UE oraz, teoretycznie, pozwalały na nakładanie sankcji, w tym także kar finansowych, za przekraczanie poziomu 3% PKB deficytu sektora finansów publicznych. Jednak w 2005 roku postanowienia PSiW zostały w istocie złagodzone⁴⁹, a prawdziwe ukaranie państw przekraczających dopuszczalny poziom deficytu sektora finansów publicznych stało się jeszcze trudniejsze⁵⁰. Przede wszystkim jednak PSiW nie był przestrzegany; chociaż istnienie nadmiernego deficytu w państwach UE zostało stwierdzone przez Radę UE od 1999 roku do grudnia 2015 roku aż 38 razy⁵¹, to kary finansowe nie zostały nałożone ani raz. Biorąc pod uwagę to, że procedura nadmiernego deficytu trwa kilka lat (a czasami nawet około dziesięciu), w przypadku wielu państw UE była wszczynana dwukrotnie (a w odniesieniu do Malty nawet trzykrotnie), to można stwierdzić, że nadmierny w rozumieniu TFUE (a wcześniej TWE) deficyt sektora finansów publicznych był i jest w państwach UE raczej normą niż wyjątkiem. Wystąpienie nadmiernego deficytu Rada stwierdzała także dwukrotnie w odniesieniu do Grecji i Włoch oraz jednokrotnie w odniesieniu do Hiszpanii. Nadmierny deficyt został stwierdzony w odniesieniu do wszystkich tych trzech państw w roku 2009, co było jednym z następstw kryzysu gospodarczego, a wcześniej w przypadku Grecji w 2004 roku i w przypadku Włoch w 2005 roku. W odniesieniu do Grecji i Hiszpanii procedura nadmiernego deficytu wciąż trwa, a aktualny termin jego redukcji to rok 2016. Wybrane, najważniejsze fakty dotyczące procedury nadmiernego deficytu wszczynanej w odniesieniu do Grecji, Hiszpanii i Włoch zawarto w tabeli 1.3.

⁴⁸ Na pakt stabilności i wzrostu składały się dwa rozporządzenia: *Council Regulation (EC) No 1466/97 of 7 July 1997 on the strengthening of the surveillance of budgetary positions and the surveillance and coordination of economic policies*. „Official Journal of the European Communities”, L 209, 2.08.1997 i *Council Regulation (EC) No 1467/97 of 7 July 1997 on speeding up and clarifying the implementation of the excessive deficit procedure*. „Official Journal of the European Communities”, L 209, 2.08.1997 oraz rezolucja Rady Europejskiej z 17.06.1997 r. (*Resolution of the European Council on the Stability and Growth Pact*. Amsterdam, 17 June 1997. „Official Journal of the European Communities”, C 236, 2.08.1997).

⁴⁹ *Council Regulation (EC) No 1055/2005 of 27 June 2005 amending Regulation (EC) No 1466/1997 on the strengthening of the surveillance of the budgetary positions and the surveillance and coordination of economic policies*. „Official Journal of the European Union”, L 174, 7.07.2005 oraz *Council Regulation (EC) No 1056/2005 of 27 June 2005 amending Regulation (EC) No 1467/1997 on speeding up and clarifying the implementation of the excessive deficit procedure*. „Official Journal of the European Union”, L 174, 7.07.2005.

⁵⁰ Zobacz np.: T. KUBIN: *Polityczne implikacje...*, s. 148.

⁵¹ *Economic and Financial Affairs, The corrective arm*, http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/corrective_arm/index_en.htm [dostęp: 27.12.2015].

Tabela 1.3

Procedura nadmiernego deficytu w odniesieniu do Grecji, Hiszpanii i Włoch

Państwo	Najistotniejsze fakty w ramach procedury nadmiernego deficytu	Data
Aktualny termin redukcji nadmiernego deficytu — rok 2016		
Grecja	Decyzja Rady skierowana do Grecji o wzmocnieniu i pogłębieniu działań mających na celu redukcję deficytu (zmieniana następnie 8.11.2011, 13.03.2012 oraz 4.12.2012)	12.07.2011
	Decyzja Rady skierowana do Grecji o wzmocnieniu i pogłębieniu działań mających na celu redukcję deficytu (zmieniana następnie 7.09.2010 oraz 7.03.2011)	10.05.2010
	Decyzja Rady o tym, że Grecja nie podjęła skutecznych działań w odpowiedzi na zalecenie Rady z 27.04.2009	2.12.2009
	Zalecenie Rady skierowane do Grecji, aby władze tego państwa zredukowały nadmierny deficyt budżetowy do roku 2010	27.04.2009
	Decyzja Rady o wystąpieniu nadmiernego deficytu	27.04.2009
	Zalecenie KE skierowane do Rady podjęcia decyzji o wystąpieniu nadmiernego deficytu	24.03.2009
	Opinia KE o wystąpieniu nadmiernego deficytu	24.03.2009
	Raport KE dotyczący sytuacji budżetowej	18.02.2009
	Decyzja Rady odwołująca decyzję o wystąpieniu nadmiernego deficytu	5.06.2005
	Zalecenie KE skierowane do Rady o odwołanie decyzji o wystąpieniu nadmiernego deficytu	16.05.2005
	Decyzja Rady skierowana do Grecji o zakomunikowaniu temu państwu konieczności podjęcia działań mających na celu redukcję deficytu	17.02.2005
	Zalecenie KE skierowane do Rady o podjęcie decyzji dotyczącej zakomunikowania Grecji, aby władze tego państwa podjęły działania mające na celu redukcję deficytu	9.02.2005
	Decyzja Rady o tym, że Grecja nie podjęła skutecznych działań w odpowiedzi na zalecenie Rady z 5.07.2004	18.01.2005
	Zalecenie KE skierowane do Rady o podjęcie decyzji dotyczącej działań Grecji podjętych w związku z wystąpieniem nadmiernego deficytu	22.12.2004
	Decyzja Rady o wystąpieniu nadmiernego deficytu	5.07.2004
	Zalecenie KE skierowane do Rady podjęcia decyzji o wystąpieniu nadmiernego deficytu	24.06.2004
	Opinia KE o wystąpieniu nadmiernego deficytu	24.06.2004
	Raport KE dotyczący sytuacji budżetowej	19.05.2004
Aktualny termin redukcji nadmiernego deficytu — rok 2016		
Hiszpania	Przedstawienie przez Hiszpanię Programu Partnerstwa Gospodarczego oraz Raportu z działań w zakresie polityki gospodarczej	1.10.2013
	Zalecenie Rady skierowane do Hiszpanii, aby władze tego państwa zredukowały nadmierny deficyt budżetowy do roku 2016	21.06.2013

	Ponowne zalecenie Rady skierowane do Hiszpanii, aby władze tego państwa zredukowały nadmierny deficyt budżetowy do roku 2014	10.07.2012
	Zalecenie Rady skierowane do Hiszpanii, aby władze tego państwa zredukowały nadmierny deficyt budżetowy do roku 2014	2.12.2009
	Decyzja Rady o wystąpieniu nadmiernego deficytu	27.04.2009
	Zalecenie KE skierowane do Rady podjęcia decyzji o wystąpieniu nadmiernego deficytu	24.03.2009
	Opinia KE o wystąpieniu nadmiernego deficytu	24.03.2009
	Raport KE dotyczący sytuacji budżetowej	18.02.2009
Włochy	Decyzja Rady odwołująca decyzję o wystąpieniu nadmiernego deficytu	21.06.2013
	Zalecenie KE skierowane do Rady o odwołanie decyzji o wystąpieniu nadmiernego deficytu	29.05.2013
	Komunikat KE skierowany do Rady dotyczący działań Włoch podjętych w związku z wystąpieniem nadmiernego deficytu	15.06.2010
	Decyzja Rady o wystąpieniu nadmiernego deficytu	2.12.2009
	Zalecenie KE skierowane do Rady podjęcia decyzji o wystąpieniu nadmiernego deficytu	11.11.2009
	Opinia KE o wystąpieniu nadmiernego deficytu	11.11.2009
	Raport KE dotyczący sytuacji budżetowej	7.10.2009
	Decyzja Rady odwołująca decyzję o wystąpieniu nadmiernego deficytu	3.06.2008
	Zalecenie KE skierowane do Rady o odwołanie decyzji o wystąpieniu nadmiernego deficytu	7.05.2008
	Komunikat KE skierowany do Rady dotyczący działań Włoch podjętych w związku z wystąpieniem nadmiernego deficytu	22.02.2006
	Decyzja Rady o wystąpieniu nadmiernego deficytu	28.07.2005
	Zalecenie KE skierowane do Rady podjęcia decyzji o wystąpieniu nadmiernego deficytu	29.06.2005
	Opinia KE o wystąpieniu nadmiernego deficytu	29.06.2005
	Raport KE dotyczący sytuacji budżetowej	7.06.2005
	Decyzja Rady o zamknięciu procedury wczesnego ostrzegania	5.07.2004
	Zalecenie KE skierowane do Rady, aby wydać wczesne ostrzeżenie mające zapobiec wystąpieniu nadmiernego deficytu	28.04.2004

Źródło: Opracowanie własne na podstawie:

http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/deficit/countries/greece_en.htm;

http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/deficit/countries/spain_en.htm;

http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/deficit/countries/italy_en.htm [dostęp: 13.12.2015].

Należy także wspomnieć, że władze Grecji przekazywały instytucjom UE dane statystyczne, które były nieprawdziwe i nie pokazywały prawdziwego stanu greckich finansów publicznych. O tym, że Grecja fałszowała statystyki (i na podstawie takich nieprawdziwych danych została przyjęta do strefy euro), było wiadomo już przynajmniej od grudnia 2004 roku⁵². Zatem pomimo tego, że od momentu, w którym wyszło to na jaw, do zaostrzenia się problemów Grecji w latach 2009—2010 minęło kilka lat, ani unijne instytucje, ani rządy państw członkowskich nie podjęły żadnych konkretnych działań. Sankcje za przekazywanie fałszywych danych statystycznych zostały wprowadzone dopiero w jednym z rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady UE (1173/2011⁵³) zawartych w tzw. sześciopaku, obejmującym sześć aktów prawnych przyjętych w roku 2011 i stanowiących reformę PSiW.

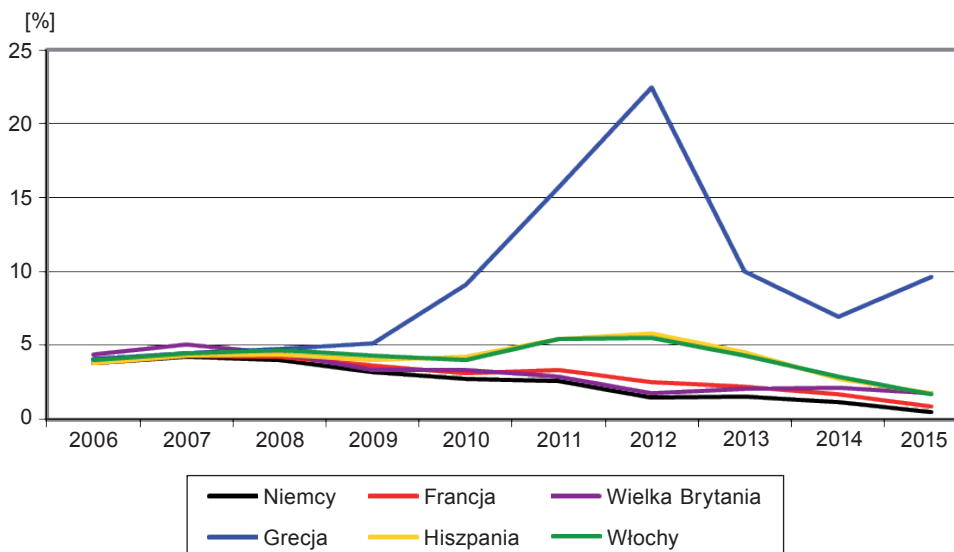
Spadek stóp procentowych. Jak wspomniano w poprzednim podrozdziale, jako na jedną z przyczyn wystąpienia kryzysu w USA wskazuje się politykę pieniężną banku centralnego tego państwa i utrzymywanie przez zbyt długi czas za niskich stóp procentowych. Dla kilku państw UE, w tym szczególnie dla Grecji, ale także dla Hiszpanii i Włoch, bardzo duże znaczenie miała podobna okoliczność. Po wprowadzeniu euro w państwach UGiW doszło do ujednolicenia stóp procentowych (zarówno nominalnych, jak i realnych⁵⁴) i do bardzo daleko idącego zbliżenia rentowności papierów dłużnych emitowanych przez rządy państw strefy euro. Jak pokazały dalsze wydarzenia, rynki finansowe zbyt słabo różnicowały poszczególne państwa unii walutowej ze względu na stan ich finansów publicznych, a różnice w rentowności ich papierów dłużnych były mniejsze, niż wynikałoby to z ich rzeczywistej sytuacji gospodarczej. Jak się okazało, członkostwu w strefie euro przypisywano zbyt duże znaczenie dla wiarygodności i wypłacalności niektórych państw. Natomiast takie wskaźniki, jak poziom zadłużenia publicznego czy prywatnego, sytuacja sektora finansów publicznych, tempo wzrostu gospodarczego czy też konkurencyjność gospodarki, miały relatywnie mniejszy wpływ. W rezultacie różnice w poziomie rentowności papierów dłużnych emitowanych przez poszczególne państwa strefy euro, co obrazuje poziom ryzyka ewentualnej niewypłacalności emitenta, były stosunkowo nieduże. Jednym ze skutków takiego stanu rzeczy było to, że m.in. dla takich państw, jak Grecja, Hiszpania i Włochy (a także Portugalia), zadłużanie się stało się relatywnie tańsze niż przed uruchomieniem unii walutowej. Co więcej, wyższa inflacja w tzw. krajach peryferyjnych strefy euro (do których zaliczane są m.in. Grecja i Hiszpania) w stosunku do pozostałych państw unii

⁵² R. SOŁTYK: *Europrezekret*. „Gazeta Wyborcza”, 2.12.2004, s. 25.

⁵³ *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1173/2011 z dnia 16 listopada 2011 r. w sprawie skutecznego egzekwowania nadzoru budżetowego w strefie euro*. „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 306, 23.11.2011.

⁵⁴ J. PIETRUCHA: *Kryzys w strefie euro jako tło zmian w zarządzaniu gospodarczym*. W: *Zarządzanie gospodarcze w strefie euro*. Red. J. PIETRUCHA, J. ŻABIŃSKA. Warszawa 2014, s. 16.

walutowej UE powodowała, że realne stopy procentowe były niższe⁵⁵. Efektem był wspomniany wzrost zadłużenia publicznego zamiast jego spadek.

Wykres 1.1. Oprocentowanie długoterminowych rządowych papierów dłużnych (jak w kryterium określonym w traktacie z Maastricht; wartości średnie dla danego roku) w wybranych państwach UE w latach 2006—2015

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00097&plugin=1> [dostęp: 24.07.2016].

Od lat 2008—2009 sytuacja ta zmieniła się bardzo wyraźnie, a podmioty działające na rynkach finansowych uświadomiły sobie istnienie różnic pomiędzy państwami strefy euro pod względem ryzyka niewypłacalności oraz fakt, że w UGiW nie ma wbudowanego mechanizmu gwarantującego, że pożyczone przez państwa unii walutowej pieniądze zostaną zwrócone w ustalonym terminie. Wybuch kryzysu spowodował, że poszczególne państwa zaczęły być traktowane inaczej, z bardziej szczegółowym uwzględnieniem różnic w ich sytuacji gospodarczej. W rezultacie rentowność papierów dłużnych państw najbardziej zadłużonych i w których sytuacja makroekonomiczna była najgorsza, bardzo wyraźnie wzrosła⁵⁶. Poziom oprocentowania długoterminowych papierów dłużnych emitowanych przez wybrane państwa UE w latach 2006—2015 pokazany został na wykresie 1.1.

Szczególnie mocno widoczny na wykresie 1.1 wzrost rentowności papierów dłużnych Grecji oznaczał odcięcie tego państwa od możliwości zaciągania pożyczek na rynku ze względu na ich zbyt wysokie oprocentowanie. Z drugiej strony, na przykład w przypadku pokazanych dla porównania Niemiec, mieliś-

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ T. KUBIN: *Kryzys gospodarczy w Hiszpanii...*, s. 93—94.

my do czynienia ze spadkiem kosztów zadłużania się tego państwa po wybuchu kryzysu, co zapewne było jedną z istotniejszych przyczyn niechęci polityków niemieckich do tego, aby rozpocząć emisję papierów dłużnych wspólnych dla całej strefy euro lub UE.

Tabela 1.4

Długoterminowe ratingi Grecji, Hiszpanii i Włoch wystawiane przez agencje ratingowe Moody's, Standard & Poor's oraz Fitch Ratings w latach 1999—2016 (wybrane daty, waluta zagraniczna)

Grecja			Hiszpania			Włochy		
Moody's	S&P	Fitch	Moody's	S&P	Fitch	Moody's	S&P	Fitch
2015.07.01 Caa3	2016.01.22 B-	2015.08.18 CCC	2014.02.21 Baa2	2015.10.02 BBB+	2014.04.25 BBB+	2012.07.13 Baa2	2014.12.05 BBB-	2013.03.08 BBB+
2015.04.29 Caa2	2015.07.21 CCC+	2015.06.30 CC	2012.06.13 Baa3	2014.05.23 BBB	2012.06.07 BBB	2012.02.13 A3	2013.07.09 BBB	2012.01.27 A-
2014.08.01 Caa1	2015.06.29 CCC-	2015.03.27 CCC	2012.02.13 A3	2012.10.10 BBB-	2012.01.27 A	2011.10.04 A2	2012.01.13 BBB+	2011.10.12 A+
2013.11.29 Caa3	2015.06.10 CCC	2014.05.23 B	2011.10.18 A1	2012.04.26 BBB+	2011.10.07 AA-	2002.05.15 Aa2	2011.09.19 A	2006.10.19 AA-
2012.03.02 C	2015.04.15 CCC+	2013.05.14 B-	2011.03.10 Aa2	2012.01.13 A	2010.05.28 AA+			2002.06.17 AA
2011.07.25 Ca	2015.02.06 B-	2012.05.17 CCC	2010.09.30 Aa1	2011.10.13 AA-	2003.12.10 AAA			
2011.06.01 Caa1	2014.09.12 B	2012.03.14 B-	2001.12.13 Aaa	2010.04.28 AA				
2011.03.07 B1	2012.12.18 B-	2012.03.09 RD						
2010.06.14 Ba1	2012.12.05 SD	2012.02.22 C						
2010.04.22 A3	2012.05.02 CCC	2011.07.13 CCC						
2009.12.22 A2	2012.02.27 SD	2011.05.20 B+						
2002.11.04 A1	2011.07.27 CC	2011.01.14 BB+						
1999.07.14 A2		2010.04.09 BBB-						
		2009.12.08 BBB+						
		2009.10.22 A-						
		2004.12.16 A						

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://countryeconomy.com/ratings/greece>, <http://countryeconomy.com/ratings/spain>, <http://countryeconomy.com/ratings/italy> [dostęp: 23.07.2016].

Wiarygodność kredytowa. Obok oprocentowania papierów dłużnych innym wskaźnikiem, który pokazuje wiarygodność danego podmiotu jako dłużnika, jest rating przygotowywany i wystawiany przez specjalistyczne agencje. Pomijając w tym miejscu rozważania dotyczące sygnalizowanego w podrozdziale 1.2 problemu wiarygodności i rzetelności agencji ratingowych, faktem jest to, że wystawiane przez nie oceny mają istotne znaczenie w kontekście możliwości i kosztów zaciągania długu. Pokazane wcześniej pogorszenie się sytuacji finansów publicznych Grecji, Hiszpanii i Włoch znalazło swoje bardzo wyraźne odzwierciedlenie w ratingach tych państw. Przedstawione to zostało w tabeli 1.4, która zawiera długoterminowe ratingi wystawiane przez trzy główne agencje ratingowe w okresie od uruchomienia trzeciego etapu UGiW do ostatnich zmian tych ratingów.

Zestawienie to pokazuje bardzo wyraźnie, jak mocno kryzys gospodarczy i problemy w sferze finansów publicznych wpłynęły na obniżenie ocen wiarygodności Grecji, Hiszpanii i Włoch. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że pomiędzy stanem finansów publicznych, oprocentowaniem rządowych papierów dłużnych i ocenami agencji ratingowych prawie zawsze występują ścisłe zależności i wzajemne oddziaływania, tzn. wzrost deficytu i pogorszenie się stanu finansów publicznych wywołują wzrost potrzeb pożyczkowych i wzrost kosztów zaciągania pożyczek. To jeszcze bardziej pogłębia problemy finansów publicznych i powoduje z kolei obniżanie ratingów, co dla pożyczkodawców jest powodem, aby w związku z wyższym ryzykiem domagać się wyższych odsetek itd.

Zadłużenie prywatne. Obok zadłużenia publicznego innym tego rodzaju wskaźnikiem wpływającym na obraz sytuacji gospodarczej państwa jest zadłużenie podmiotów prywatnych. Postępujący proces integracji gospodarczej w ramach Wspólnot Europejskich (UE), budowa wspólnego rynku oznaczająca m.in. swobodę przepływu kapitału oraz unia walutowa spowodowały m.in. łatwiejszy dostęp do finansowania na rynku międzynarodowym. Dla Grecji i Hiszpanii oznaczało to m.in. znaczny napływ kapitału zagranicznego, głównie w postaci pożyczek międzybankowych. Banki w tych państwach uzyskały dostęp do kapitału, czego efektem było uniezależnienie wartości udzielanych kredytów od zgromadzonych depozytów i wzrost podaży kredytu⁵⁷.

Dane pokazujące podaż kredytu netto w sektorze prywatnym w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech w latach 1995—2015 (w % PKB) zawarto w tabeli 1.5. Widać wyraźnie, że we wszystkich tych państwach doszło do wzrostu tej podaży po uruchomieniu unii walutowej. Szczególnie mocno podaż kredytu w sektorze prywatnym rosła w latach bezpośrednio przed kryzysem, a najbardziej w Hiszpanii. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, w tym państwie

⁵⁷ Ibidem, s. 16—17.

Tabela 1.5

Podaż kredytu netto w sektorze prywatnym
(sektor przedsiębiorstw niefinansowych, gospodarstwa domowe, instytucje niekomercyjne)
w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech w latach 1995—2015 (w % PKB)

Rok	Grecja	Hiszpania	Włochy	Rok	Grecja	Hiszpania	Włochy
1995	1,5	3,5	4,5	2006	16,3	35,0	10,4
1996	5,3	5,1	2,3	2007	16,2	26,4	12,0
1997	3,3	7,8	2,7	2008	15,6	11,7	6,6
1998	6,7	12,2	4,0	2009	2,4	-1,2	0,8
1999	6,2	15,0	8,2	2010	5,6	0,9	5,0
2000	10,5	17,1	8,8	2011	-6,5	-3,7	3,1
2001	11,0	14,6	8,3	2012	-5,7	-11,2	-0,8
2002	8,0	14,8	6,3	2013	-6,2	-10,3	-2,7
2003	10,4	18,1	6,9	2014	-2,7	-7,4	-0,9
2004	11,4	19,4	7,5	2015	-3,2	-2,7	b.d
2005	14,3	27,0	9,6				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipspc20&plugin=1> [dostęp: 23.07.2016].

rezultatem wzrostu zadłużenia prywatnego był przede wszystkim wzrost sektora budownictwa i powstanie tzw. bańki spekulacyjnej na rynku nieruchomości. W Hiszpanii przed kryzysem 2008 roku miała miejsce największa po USA działalność spekulacyjna na rynku nieruchomości⁵⁸. Łatwiejszy dostęp do kredytu i jego niższa cena spowodowały wzrost popytu na nieruchomości, co pociągnęło za sobą wzrost cen na tym rynku, co z kolei skutkowało dalszym wzrostem podaży kredytu⁵⁹. Sektor budownictwa i nieruchomości był głównym czynnikiem napędzającym wzrost gospodarczy przed rokiem 2007. Wpływ na taki stan rzeczy miał m.in. wspomniany już spadek kosztów kredytu będący konsekwencją wejścia do strefy euro, wzrost popytu na nieruchomości spowodowane procesami demograficznymi (zapotrzebowanie na nieruchomości pokolenia wyżu demograficznego, imigracja do Hiszpanii oraz popyt obywateli innych państw UE, szczególnie z północy Europy i Wielkiej Brytanii) oraz liberalizacja prawa dotyczącego ziemi budowlanej, co oznaczało wzrost dostępności ziemi pod zabudowę (co nastąpiło w 2003 roku)⁶⁰.

Efektem wzrostu popytu na nieruchomości był oczywiście wzrost ich podaży oraz cen (w latach 1997—2007 ceny domów rosły średnio o 11,4% rocznie,

⁵⁸ S. OWSIAK: *Wpływ kryzysu...*, s. 74.

⁵⁹ J. PIETRUCHA: *Kryzys w strefie...*, s. 19.

⁶⁰ M. GOLAŃSKA-PLUCIENNIK: *Kryzys w Hiszpanii...*, s. 145—146.

co dało skumulowany wzrost cen w wysokości 232%⁶¹). Akcja kredytowa hiszpańskich banków była w dużym stopniu finansowana kapitałem zewnętrznym — gdy skutki kryzysu w USA zaczęły być odczuwalne w sektorze bankowym w Europie, redukcja finansowania zewnętrznego dla hiszpańskich banków spowodowała spowolnienie akcji kredytowej i wzrost oprocentowania kredytów hipotecznych. To z kolei spowodowało spadek popytu na te kredyty i spadek popytu na nieruchomości, a w konsekwencji spadek aktywności sektora budowlanego. Efektem były także problemy sektora bankowego⁶².

Dane w tabeli 1.5 bardzo wyraźnie pokazują również spadek podaży kredytu w sektorze prywatnym od roku 2009, co z jednej strony było przejawem wystąpienia kryzysu, a z drugiej przyczyniło się do jego pogłębienia i wystąpienia szeregu innych niekorzystnych zjawisk, jak np. recesja gospodarcza czy wzrost bezrobocia.

Także we Włoszech ekspansja kredytowa w pierwszej dekadzie XXI wieku spowodowała „złudzenie rozwoju gospodarczego”, a gdy uległa ona ograniczeniu po wybuchu kryzysu w USA, „okazało się, że wiele przedsięwzięć finansowanych przez banki jest nierentownych”⁶³. W latach 2000—2008 ceny nieruchomości wzrosły we Włoszech o 85% (53% po uwzględnieniu inflacji) i od tego czasu systematycznie spadają. I chociaż rozmiary akcji kredytowej na rynku nieruchomości nie były tak duże, jak w innych państwach UE, to przyczyniły się do spowolnienia aktywności gospodarczej, co z kolei spowodowało spadek dochodów budżetu Włoch⁶⁴. Innym źródłem problemów banków we Włoszech był odpływ depozytów wywołany spadkiem zaufania inwestorów do systemu bankowego; problem ten dotyczył także Grecji i Hiszpanii⁶⁵.

W tabeli 1.6 zawarto z kolei dane dotyczące globalnej wartości zadłużenia sektora prywatnego w państwach UE w latach 1995—2015 (w % PKB). Dane te sugerują m.in. to, że nawet relatywnie wysoki poziom zadłużenia prywatnego nie musi prowadzić, przynajmniej w krótkim okresie, do wystąpienia kryzysu. Widać także, że w prawie wszystkich państwach UE na przestrzeni ostatnich dwóch dekad mamy do czynienia z wyraźnym wzrostem zadłużenia prywatnego, w niektórych przypadkach kilkukrotnym. Grecja, Hiszpania i Włochy wpisują się w tę tendencję. W przypadku tych trzech państw widać również, że od początku kryzysu poziom zadłużenia prywatnego ustabilizował się (w Grecji i we Włoszech), a w Hiszpanii wyraźnie spadł. Jest to konsekwencją m.in. pokazanych w tabeli 1.5 zmian podaży netto kredytu w sektorze prywatnym.

⁶¹ C. CUERPO, P. PONTUCH: *Spanish housing market: adjustment and implications*. „ECFIN Country Focus”. Vol. 10/2013, issue 8, s. 1. Zob. także np.: M. GOLAŃSKA-PLUCIENNIK: *Kryzys w Hiszpanii...*, s. 149.

⁶² M. GOLAŃSKA-PLUCIENNIK: *Kryzys w Hiszpanii...*, s. 150—152.

⁶³ M. BENEDYK: *Kryzys we Włoszech*. W: *Kryzys i perspektywy...*, s. 112.

⁶⁴ Ibidem, s. 113.

⁶⁵ Ibidem, s. 115—116.

Tabela 1.6

Dług prywatny (sektor przedsiębiorstw niefinansowych, gospodarstwa domowe, instytucje niekomercyjne)
w państwach UE w latach 1995—2015 (w % PKB)

Państwo	1995	1999	2003	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Austria	103,2	115,2	125,2	124,6	127,5	132,8	132,9	130,1	128,9	127,8	126,6	b.d.
Belgia	90,2	110,8	117,4	134,4	162,2	164,7	161,6	174,1	186,8	161,7	159,4	162,3
Bulgaria	b.d.	b.d.	41,2	122,5	130,8	134,1	134,3	125,2	125,7	132,2	124,3	b.d.
Chorwacja	b.d.	b.d.	67,3	100,7	110,3	118,6	125,2	122,6	119,7	118,4	119,4	b.d.
Cypr	318,0	305,0	259,7	267,6	287,8	309,2	318,6	324,6	325,4	338,9	348,3	b.d.
Czechy	64,8	60,9	46,5	57,5	63,7	66,0	68,1	68,6	71,0	74,1	72,7	68,6
Dania	138,1	147,9	173,3	208,4	222,8	233,3	222,1	222,6	225,5	218,5	218,8	212,8
Estonia	28,9	54,1	74,8	123,0	136,7	153,2	140,4	122,9	123,2	115,8	116,1	b.d.
Finlandia	95,3	87,8	104,9	123,6	132,7	142,8	148,5	145,0	148,3	147,7	147,3	155,7
Francja	93,0	94,7	103,4	115,6	122,2	130,5	131,8	135,3	138,6	138,0	142,7	b.d.
Grecja	35,7	44,1	68,4	101,9	113,5	117,1	128,9	131,1	132,5	130,5	129,9	127,2
Hiszpania	74,5	93,6	126,0	191,2	195,7	201,4	200,3	196,2	187,3	176,1	165,3	153,3
Holandia	182,8	199,9	215,9	214,9	216,3	231,4	229,5	228,1	229,1	226,9	229,6	228,8
Irlandia	b.d.	b.d.	141,3	197,6	236,4	256,1	257,7	274,6	278,4	266,7	257,7	b.d.
Litwa	21,0	29,8	34,9	74,7	76,7	83,3	74,5	64,8	61,1	56,4	52,5	b.d.
Luksemburg	b.d.	b.d.	248,0	408,9	362,8	356,1	311,9	339,2	359,8	355,9	342,2	b.d.
Łotwa	b.d.	b.d.	b.d.	102,8	104,6	125,5	134,1	115,6	98,2	92,7	96,4	b.d.
Malta	b.d.	b.d.	b.d.	145,3	152,9	167,6	162,0	158,4	153,3	147,3	146,9	136,8
Niemcy	105,6	120,3	122,6	110,7	109,4	112,9	107,1	103,3	102,7	103,0	100,4	b.d.
Polska	b.d.	b.d.	46,3	54,4	67,3	67,1	69,7	73,9	73,5	75,4	77,9	78,9

Portugalia	81,5	124,5	162,0	185,0	196,2	204,2	201,5	204,1	209,7	202,2	190,2	180,1
Rumunia	b.d.	28,2	32,8	57,8	65,5	71,9	73,9	72,9	71,9	66,6	62,1	58,3
Słowacja	66,7	58,9	47,0	60,8	65,3	69,8	68,1	70,9	71,3	74,9	76,2	b.d.
Słowenia	b.d.	b.d.	62,9	96,3	105,6	113,5	115,1	113,0	112,6	108,2	99,1	86,3
Szwecja	113,3	132,8	145,1	168,9	189,9	202,0	189,9	191,3	192,5	192,4	194,4	b.d.
Wielka Brytania	112,0	127,3	148,7	172,1	181,5	185,5	175,5	173,1	174,0	167,8	160,0	157,9
Węgry	41,0	49,1	67,6	94,2	105,6	117,1	115,6	114,9	102,0	95,4	91,4	86,0
Włochy	68,5	71,8	86,3	109,7	113,9	120,8	121,6	121,1	123,5	121,0	119,3	119,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, <http://ec.europa.eu/eurostat/fgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tipspd20&tableSelection=1> [dostęp: 23.07.2016].

Saldo obrotów bieżących. Grecja i Hiszpania były państwami, których gospodarki już od lat 80. XX wieku charakteryzowały się ujemnym saldem na rachunku obrotów bieżących. Po uruchomieniu unii walutowej deficyty te wzrosły. Przyczynami takiej sytuacji był wzrost popytu krajowego (czego efektem był wspomniany wzrost zadłużenia publicznego i prywatnego), a także wzrost kosztów pracy — płace rosły szybciej niż wydajność pracy. Konsekwencją była aprecjacja realnego kursu walutowego w państwach peryferyjnych⁶⁶ (w tym w Grecji i Hiszpanii) i pogorszenie konkurencyjności eksportu tych państw⁶⁷. Jednocześnie członkostwo państwa w unii walutowej powoduje między innymi, że nie ma możliwości oddziaływania na gospodarkę za pomocą polityki kursu walutowego i np. poprawy konkurencyjności eksportu danego państwa poprzez dewaluację/depresiasię jego waluty.

Tabela 1.7

Saldo rachunku obrotów bieżących Grecji, Hiszpanii i Włoch
w latach 1997—2015 (w % PKB)

Rok	Grecja	Hiszpania	Włochy	Rok	Grecja	Hiszpania	Włochy
1997	b.d.	-0,8	2,5	2007	-11,8	-8,7	-1,3
1998	b.d.	-1,0	2,4	2008	-13,9	-9,3	-2,0
1999	b.d.	-1,9	1,7	2009	-14,2	-7,7	-2,1
2000	b.d.	-3,1	0,7	2010	-13,0	-5,8	-2,8
2001	b.d.	-4,0	0,2	2011	-11,3	-3,8	-2,8
2002	b.d.	-4,2	-0,2	2012	-8,4	-2,4	-2,3
2003	b.d.	-4,0	-0,3	2013	-5,3	-0,6	-0,9
2004	-7,7	-4,4	-0,4	2014	-2,7	0,8	0,8
2005	-8,3	-5,7	-0,7	2015	-1,4	1,3	1,6
2006	-9,4	-7,4	-1,0				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tipsbp10&tableSelection=1> [dostęp: 23.07.2016].

Saldo obrotów bieżących Grecji, Hiszpanii i Włoch w latach 1997—2014 (jako % PKB) pokazano w tabeli 1.7. Szczególnie w przypadku Grecji deficyty te były wysokie w okresie bezpośrednio przed początkiem kryzysu oraz w pierwszych latach jego trwania, a zmniejszały się dopiero od roku 2010. W przypadku Hiszpanii deficyt na rachunku obrotów bieżących najwyższy był w latach 2007—2009; później zaczął spadać, by osiągnąć w 2014 roku nadwyżkę. Sytuacja Włoch była pod tym względem wyraźnie lepsza — w całym ww. okresie deficyt w danym roku nie przekroczył 3% PKB. Zdaniem np. Kazimierza

⁶⁶ J. PIETRUCHA: *Kryzys w strefie...*, s. 21—23.

⁶⁷ R. BALDWIN, Ch. WYPLOSZ: *The economics...*, s. 491; T. GRUSZECKI: *Świat na...*, s. 285.

Tabela 1.8

Tempo wzrostu gospodarczego w państwach UE w latach 2007—2015
(w %, w stosunku do roku poprzedniego)

Państwo/UE	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE 28	3,1	0,5	-4,4	2,1	1,8	-0,5	0,2	1,4	2,0
Austria	3,6	1,5	-3,8	1,9	2,8	0,7	0,1	0,6	1,0
Belgia	3,4	0,7	-2,3	2,7	1,8	0,2	0,0	1,3	1,4
Bułgaria	7,7	5,6	-4,2	0,1	1,6	0,2	1,3	1,5	3,0
Chorwacja	5,2	2,1	-7,4	-1,7	-0,3	-2,2	-1,1	-0,4	1,6
Cypr	4,9	3,7	-2,0	1,4	0,4	-2,4	-5,9	-2,5	1,6
Czechy	5,5	2,7	-4,8	2,3	2,0	-0,8	-0,5	2,7	4,5
Dania	0,8	-0,7	-5,1	1,6	1,2	-0,1	-0,2	1,3	1,0
Estonia	7,7	-5,4	-14,7	2,5	7,6	5,2	1,6	2,9	1,1
Finlandia	5,2	0,7	-8,3	3,0	2,6	-1,4	-0,8	-0,7	0,2
Francja	2,4	0,2	-2,9	2,0	2,1	0,2	0,6	0,6	1,3
Grecja	3,3	-0,3	-4,3	-5,5	-9,1	-7,3	-3,2	0,7	-0,2
Hiszpania	3,8	1,1	-3,6	0,0	-1,0	-2,6	-1,7	1,4	3,2
Holandia	3,7	1,7	-3,8	1,4	1,7	-1,1	-0,2	1,4	2,0
Irlandia	3,8	-4,4	-4,6	2,0	0,0	-1,1	1,1	8,5	26,3
Litwa	11,1	2,6	-14,8	1,6	6,0	3,8	3,5	3,0	1,6
Luksemburg	8,4	-0,8	-5,4	5,7	2,6	-0,8	4,3	4,1	4,8
Łotwa	10,0	-3,6	-14,3	-3,8	6,2	4,0	3,0	2,4	2,7
Malta	4,0	3,3	-2,5	3,5	1,9	2,9	4,3	3,5	6,4
Niemcy	3,3	1,1	-5,6	4,1	3,7	0,4	0,3	1,6	1,7
Polska	7,0	4,2	2,8	3,6	5,0	1,6	1,3	3,3	3,6
Portugalia	2,5	0,2	-3,0	1,9	-1,8	-4,0	-1,1	0,9	1,5
Rumunia	6,9	8,5	-7,1	-0,8	1,1	0,6	3,5	3,0	3,8
Słowacja	10,8	5,7	-5,5	5,1	2,8	1,5	1,4	2,5	3,6
Słowenia	6,9	3,3	-7,8	1,2	0,6	-2,7	-1,1	3,0	2,9
Szwecja	3,4	-0,6	-5,2	6,0	2,7	-0,3	1,2	2,3	4,2
Wielka Brytania	2,6	-0,6	-4,3	1,9	1,5	1,3	1,9	3,1	2,2
Węgry	0,4	0,8	-6,6	0,7	1,8	-1,7	1,9	3,7	2,9
Włochy	1,5	-1,1	-5,5	1,7	0,6	-2,8	-1,7	-0,3	0,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1> [dostęp: 23.07.2016].

Łaskiego i Jerzego Osiatyńskiego to właśnie tolerowanie trwałych nadwyżek w handlu zagranicznym czy też na rachunku obrotów bieżących w jednych państwach należących do strefy euro kosztem innych było jedną z trzech głównych przyczyn (obok charakterystycznego dla konstrukcji UGiW rozdzielenia polityk monetarnej i fiskalnej oraz rygorystycznego dążenia do zachowania równowagi budżetowej) kryzysu w strefie euro⁶⁸.

Wzrost gospodarczy. Jednym z najważniejszych przejawów kryzysu gospodarczego, a jednocześnie jedną z najistotniejszych przyczyn pokazanego wcześniej pogorszenia się stanu finansów publicznych, była recesja gospodarcza w państwach UE (tabela 1.8).

Najgorszy pod tym względem był rok 2009, kiedy to ujemne tempo wzrostu gospodarczego odnotowane zostało we wszystkich państwach UE z wyjątkiem Polski. Wskaźnik tempa wzrostu gospodarczego jest jednym z tych, które wyraźnie pokazują, że kryzys dotknął poszczególne państwa UE w różnym stopniu oraz to, że wracają one na ścieżkę wzrostu gospodarczego w różnym tempie. Szczególnie Grecja, ale także Hiszpania i Włochy należą do tych państw, które z kryzysem radzą sobie najgorzej. W Grecji mieliśmy do czynienia z recesją przez sześć kolejnych lat (2008—2013), a skumulowany spadek PKB wyniósł w tym czasie około 30%. Wartość PKB także w Hiszpanii i we Włoszech w roku 2015 była niższa niż w 2007.

Względny poziom zamożności/jakości życia. Następstwem wzrostów/spadków PKB i zmian jego globalnej wartości w państwach UE jest zmiana wartości PKB na głowę mieszkańca z uwzględnieniem różnic w sile nabywczej w danym państwie w porównaniu do średniej unijnej (tabela 1.9). Wskaźnik ten syntetycznie pokazuje względne — w porównaniu do innych państw UE — zmiany w poziomie ich zamożności.

Dane zawarte w tabeli 1.9 pokazują, że skutki kryzysu były bardzo różne w poszczególnych państwach Unii, tzn. w kilkunastu z nich w latach 2007—2015 relatywny średni poziom zamożności wzrósł. Grecja, Hiszpania i Włochy znalazły się na przeciwnym biegunie: we wszystkich tych państwach odnotowano względny spadek poziomu zamożności, szczególnie mocno widoczny w Grecji (spadek z poziomu 92% unijnej średniej w 2007 roku do 71% w 2015 roku). Hiszpania i Włochy — państwa znajdujące się w 2007 roku nieco powyżej średniej dla całej UE (odpowiednio 103% i 105%) — po kilku latach kryzysu znajdowały się już poniżej tej średniej (odpowiednio 92% i 95% w 2015 roku).

Wskaźnikiem, który pokazuje poziom rozwoju i zamożności państwa w sposób nieco bardziej kompleksowy niż PKB, jest obliczany i publikowany przez ONZ (United Nations Development Programme) indeks rozwoju ludzkiego (ang.

⁶⁸ K. ŁASKI, J. OSIATYŃSKI: *Konsolidacja finansów publicznych a kryzys strefy euro*. „Ekonomista”, nr 1/2013, s. 9—30.

Tabela 1.9

PKB na głowę według parytetu siły nabywczej w państwach UE w latach 2007—2015

Państwo/UE	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Austria	123	124	125	126	127	131	131	129	127
Belgia	115	114	116	119	119	120	120	118	117
Bułgaria	42	45	46	45	45	46	46	47	46
Chorwacja	61	63	61	59	59	60	59	59	58
Cypr	100	105	105	102	96	91	84	82	81
Czechy	83	81	83	81	83	82	83	84	85
Dania	121	123	122	126	125	126	126	125	124
Estonia	68	68	62	63	69	74	75	76	74
Finlandia	117	120	116	115	116	115	113	110	108
Francja	107	106	107	108	108	107	108	107	106
Grecja	92	94	94	87	77	74	74	73	71
Hiszpania	103	101	101	97	94	92	91	91	92
Holandia	137	139	137	134	134	132	132	131	129
Irlandia	146	132	129	130	132	131	131	134	145
Litwa	60	63	56	60	65	70	73	75	74
Luksemburg	259	255	247	254	263	258	264	266	271
Łotwa	60	60	52	52	56	60	62	64	64
Malta	78	80	84	86	84	84	86	86	89
Niemcy	117	118	116	121	124	124	124	126	125
Polska	53	54	59	62	64	66	67	68	69
Portugalia	79	79	81	81	78	77	77	78	77
Rumunia	41	48	49	50	51	54	54	55	57
Słowacja	67	71	71	73	73	74	76	77	77
Słowenia	87	89	85	83	82	81	80	82	83
Szwecja	127	126	122	125	126	127	124	123	123
Węgry	61	63	64	65	65	65	66	68	68
Wielka Brytania	117	114	112	108	106	107	108	109	110
Włochy	105	105	104	103	102	101	98	96	95

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00114&plugin=1> [dostęp: 24.07.2016].

Tabela 1.10

Pozycja państw UE pod względem indeksu rozwoju ludzkiego (HDI) w latach 2007–2014

Państwo	Miejsce państwa w świecie pod względem HDI					
	2007	2010	2011	2012	2013	2014
Austria	14	25	19	18	21	23
Belgia	17	18	18	17	21	21
Bułgaria	61	58	55	57	58	59
Chorwacja	45	51	46	47	47	47
Cypr	32	35	31	31	32	32
Czechy	36	28	27	28	28	28
Dania	16	19	16	15	10	4
Estonia	40	34	34	33	33	30
Finlandia	12	16	22	21	24	24
Francja	8	14	20	20	20	22
Grecja	25	22	29	29	29	29
Hiszpania	15	20	23	23	27	26
Holandia	6	7	3	4	4	5
Irlandia	5	5	7	7	11	6
Litwa	46	44	40	41	35	37
Luksemburg	11	24	25	26	21	19
Łotwa	48	48	43	44	48	46
Malta	38	33	36	32	39	37
Niemcy	22	10	9	5	6	6
Polska	41	41	39	39	35	36
Portugalia	34	40	41	43	41	43
Rumunia	63	50	50	56	54	52
Słowacja	42	31	35	35	37	35
Słowenia	29	29	21	21	25	25
Szwecja	7	9	10	7	12	14
Węgry	43	36	38	37	43	44
Wielka Brytania	21	26	28	26	14	14
Włochy	18	23	24	25	26	27

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Human Development Report 2009, 2010, 2011, 2013, 2014, 2015:
http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf;
http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/271/hdr_2011_en_complete.pdf;
http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf;
<http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>;
http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf [dostęp: 24.07.2016].

human development index, HDI). W jego skład wchodzi trzy zmienne: oczekiwana długość życia noworodków, długość okresu nauki szkolnej oraz dochód narodowy brutto na głowę mieszkańca z uwzględnieniem parytetu siły nabywczej (w dolarach USA).

W tabeli 1.10 pokazano pozycję państw UE w świecie pod względem HDI w latach 2007—2014. Wszystkie trzy państwa będące przedmiotem naszej szczególnej uwagi spadły w tym rankingu. O ile w przypadku Grecji jest to spadek relatywnie niewielki, bo tylko o 4 miejsca, o tyle już w odniesieniu do Włoch wyraźniejszy — o 9 pozycji, natomiast o 11 w przypadku Hiszpanii. W rezultacie wszystkie te trzy państwa w 2014 roku znajdowały się w drugiej połowie trzeciej dziesiątki w skali świata.

Względna pozycja państwa w jakimś rankingu nie daje pełnego obrazu stanu rzeczy i do pewnego stopnia może być myląca. Jest tak dlatego, że sytuacja w tym państwie może np. ulegać poprawie, czasami nawet dużej, ale jeśli w innych krajach uwzględnianych w tym rankingu sytuacja poprawia się jeszcze bardziej, to państwo to odnotowuje spadek w rankingu. I odwrotnie — dane państwo może odnotowywać awans w rankingu także w sytuacji, w której stan rzeczy w jakiejś dziedzinie ulega w tym państwie pogorszeniu. Powodem może być jeszcze większe pogorszenie w innych państwach.

Dlatego dla pełniejszego zobrazowania zmian dotyczących Grecji, Hiszpanii i Włoch, w tabeli 1.11 pokazano wartości HDI dla tych państw w latach 2007—2014. Dane te pokazują, że wskazany spadek Grecji, Hiszpanii i Włoch w porównaniu do innych państw świata (tabela 1.10) nie był spowodowany tylko zmianą sytuacji w tych pozostałych państwach (poprawą albo jeszcze większym pogorszeniem niż w tych trzech państwach). We wszystkich trzech interesujących nas państwach wartość HDI jeszcze w roku 2013 była nieznacznie niższa niż w roku 2007. W roku 2014 widać dosyć wyraźną poprawę w odniesieniu do Grecji i Hiszpanii i osiągnięcie wartości HDI z roku 2007.

Tabela 1.11

Wartość HDI dla Grecji, Hiszpanii i Włoch w latach 2007—2014

Państwo	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Grecja	0,865	0,858	0,863	0,862	0,861	0,860	0,853	0,865
Hiszpania	0,874	0,857	0,874	0,876	0,878	0,885	0,869	0,876
Włochy	0,878	0,868	0,870	0,873	0,874	0,881	0,872	0,873

Źródło: Jak w tabeli 1.10.

Bezrobocie. Biorąc pod uwagę dane dotyczące tempa wzrostu gospodarczego w latach 2007—2015 w państwach UE (tabela 1.8), niczym niespodziewanym jest wzrost stopy bezrobocia w tym samym czasie (tabela 1.12). Także pod tym względem widać pewne zróżnicowanie sytuacji pomiędzy państwami UE, tzn. są państwa, w których stopa bezrobocia na koniec 2015 roku była niższa

Tabela 1.12

Stopa bezrobocia w państwach UE w latach 2007—2015 (w %, w grudniu każdego roku)

Państwo/UE	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE 27	7,2	7,0	9,0	9,6	9,6	10,4	10,8	10,2	9,4
UE 28	7,2	7,0	9,0	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Austria	4,9	4,1	5,3	4,8	4,6	4,9	5,4	5,6	5,7
Belgia	7,5	7,0	7,9	8,3	7,2	7,6	8,4	8,5	8,5
Bułgaria	6,9	5,6	6,8	10,3	11,3	12,3	13,0	11,4	9,2
Chorwacja	9,9	8,6	9,2	11,7	13,7	16,0	17,3	17,3	16,3
Cypr	3,9	3,7	5,4	6,3	7,9	11,9	15,9	16,1	15,0
Czechy	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0	7,0	6,1	5,1
Dania	3,8	3,4	6,0	7,5	7,6	7,5	7,0	6,6	6,2
Estonia	4,6	5,5	13,5	16,7	12,3	10,0	8,6	7,4	6,2
Finlandia	6,9	6,4	8,2	8,4	7,8	7,7	8,2	8,7	9,4
Francja	8,0	7,4	9,1	9,3	9,2	9,8	10,3	10,3	10,4
Grecja	8,4	7,8	9,6	12,7	17,9	24,5	27,5	26,5	24,9
Hiszpania	8,2	11,3	17,9	19,9	21,4	24,8	26,1	24,5	22,1
Holandia	4,2	3,7	4,4	5,0	5,0	5,8	7,3	7,4	6,9
Irlandia	4,7	6,4	12,0	13,9	14,7	14,7	13,1	11,3	9,4
Litwa	4,3	5,8	13,8	17,8	15,4	13,4	11,8	10,7	9,1
Luksemburg	4,2	4,9	5,1	4,6	4,8	5,1	5,9	6,0	6,4
Łotwa	6,1	7,7	17,5	19,5	16,2	15,0	11,9	10,8	9,9
Malta	6,5	6,0	6,9	6,9	6,4	6,3	6,4	5,8	5,4
Niemcy	8,5	7,4	7,6	7,0	5,8	5,4	5,2	5,0	4,6
Polska	9,6	7,1	8,1	9,7	9,7	10,1	10,3	9,0	7,5
Portugalia	9,1	8,8	10,7	12,0	12,9	15,8	16,4	14,1	12,6
Rumunia	6,4	5,6	6,5	7,0	7,2	6,8	7,1	6,8	6,8
Słowacja	11,2	9,6	12,1	14,5	13,7	14,0	14,2	13,2	11,5
Słowenia	4,9	4,4	5,9	7,3	8,2	8,9	10,1	9,7	9,0
Szwecja	6,1	6,2	8,3	8,6	7,8	8,0	8,0	7,9	7,4
Wielka Brytania	5,3	5,6	7,6	7,8	8,1	7,9	7,6	6,1	5,3
Węgry	7,4	7,8	10,0	11,2	11,0	11,0	10,2	7,7	6,8
Włochy	6,1	6,7	7,7	8,4	8,4	10,7	12,1	12,7	11,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec450&plugin=1> [dostęp: 24.07.2016].

niż na koniec roku 2007 (Czechy, Malta, Niemcy, Polska, Węgry), podczas gdy w pozostałych państwach UE bezrobocie wzrosło. Najwyższy poziom osiągnęło w Grecji i Hiszpanii, wzrastając około trzykrotnie i osiągając poziom około 1/4 osób zdolnych do pracy. We Włoszech wzrost ten był mniej więcej dwukrotny — z 6,1% w grudniu 2007 roku do 11,9% w grudniu 2015 roku.

W odniesieniu do Grecji warto w tym miejscu zwrócić uwagę na jeszcze jedną okoliczność. Otóż w roku 2009 siła robocza w tym państwie liczyła około 5 mln ludzi, co stanowiło 54% ogółu populacji. Z tego 514 tys. było bezrobotnych, a 972 tys. pracowało albo bezpośrednio w sektorze publicznym, albo w firmach z nim związanych. Oznaczało to, że w Grecji mniej więcej co piąta zatrudniona osoba pracowała na rzecz sektora publicznego, podczas gdy np. w Niemczech w tym samym czasie mniej więcej co dwudziesta⁶⁹.

Z wyższą skalą wzrostu bezrobocia niż w Grecji i Hiszpanii we wskazanym okresie w UE mieliśmy do czynienia tylko na Cyprze, jednak w tym państwie punkt wyjścia w roku 2007 był około dwukrotnie niższy niż w Grecji i Hiszpanii. Stopa bezrobocia w okolicach 25%, jak to ma (miało) miejsce w Grecji i Hiszpanii, musi być uznana za bardzo wysoką i bez wątpienia jest jednym z kluczowych czynników, których wpływ wykracza daleko poza sferę gospodarki.

Zróźnicowanie dochodów. Kolejnym wskaźnikiem, który dostarcza nam pewnej wiedzy na temat stanu i dynamiki zmian w systemie gospodarczym danego państwa, jest indeks Giniego. Pokazuje on skalę nierówności rozkładu dóbr (najczęściej dochodów lub majątków) pomiędzy jednostkami czy gospodarstwami domowymi. Przyjmuje wartości od 0 (idealna równość, tzn. każda jednostka posiada dokładnie tyle samo) do 1 (lub 100; oznacza idealną nierówność, tzn. jedna osoba jest w posiadaniu wszystkiego). Oznacza to, że im wyższa wartość indeksu Giniego, tym wyższy poziom nierówności. W praktyce wynosi on od około 25 (np. w niektórych państwach UE) do ponad 60 (np. w niektórych państwach Afryki).

Wartość indeksu Giniego (dotyczącego zróźnicowania dochodów) w państwach UE w latach 2007—2015 zawarto w tabeli 1.13. Na jego podstawie widać między innymi, że we wszystkich interesujących nas państwach poziom nierówności dochodów w całym tym okresie był wyższy niż średnia dla całej UE, przy czym najmniej różnił się od tej średniej we Włoszech. W przypadku Grecji i Włoch kryzys nie spowodował większych zmian, jeśli chodzi o poziom nierówności dochodów: w 2015 roku były one niemal identyczne jak w 2007 roku. Z najwyższym wzrostem nierówności dochodów mieliśmy do czynienia w Hiszpanii: z poziomu 31,9 w 2007 roku do 34,6 w 2015 roku i po Cyprze (oraz Francji, w której jednak wartość indeksu Giniego jest wyraźnie niższa) był to najwyższy wzrost poziomu nierówności w całej UE.

⁶⁹ A. IOANNIS: *The Greek Tragedy. The European Financial Crisis in Simple Words*. [b.m.w.] 2015, s. 43.

Tabela 1.13

Indeks Giniego w państwach UE w latach 2007—2015

Państwo	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE	b.d.	b.d.	b.d.	30,4	30,8	30,4	30,5	31,0	b.d.
Austria	26,2	27,7	27,5	28,3	27,4	27,6	27,0	27,6	27,2
Belgia	26,3	27,5	26,4	26,6	26,3	26,5	25,9	25,9	26,2
Bułgaria	35,3	35,9	33,4	33,2	35,0	33,6	35,4	35,4	37,0
Chorwacja	b.d.	b.d.	b.d.	31,6	31,2	30,9	30,9	30,2	b.d.
Cypr	29,8	29,0	29,5	30,1	29,2	31,0	32,4	34,8	b.d.
Czechy	25,3	24,7	25,1	24,9	25,2	24,9	24,6	25,1	b.d.
Dania	25,2	25,1	26,9	26,9	26,6	26,5	26,8	27,7	27,4
Estonia	33,4	30,9	31,4	31,3	31,9	32,5	32,9	35,6	b.d.
Finlandia	26,2	26,3	25,9	25,4	25,8	25,9	25,4	25,6	25,2
Francja	26,6	29,8	29,9	29,8	30,8	30,5	30,1	29,2	b.d.
Grecja	34,3	33,4	33,1	32,9	33,5	34,3	34,4	34,5	34,2
Hiszpania	31,9	32,4	32,9	33,5	34,0	34,2	33,7	34,7	34,6
Holandia	27,6	27,6	27,2	25,5	25,8	25,4	25,1	26,2	26,4
Irlandia	31,3	29,9	28,8	30,7	29,8	29,9	30,0	30,8	b.d.
Litwa	33,8	34,5	35,9	37,0	33,0	32,0	34,6	35,0	b.d.
Luksemburg	27,4	27,7	29,2	27,9	27,2	28,0	30,4	28,7	b.d.
Łotwa	35,4	37,5	37,5	35,9	35,1	35,7	35,2	35,5	35,4
Malta	26,3	28,1	27,4	28,6	27,2	27,1	27,9	27,7	b.d.
Niemcy	30,4	30,2	29,1	29,3	29,0	28,3	29,7	30,7	b.d.
Polska	32,2	32,0	31,4	31,1	31,1	30,9	30,7	30,8	b.d.
Portugalia	36,8	35,8	35,4	33,7	34,2	34,5	34,2	34,5	34,0
Rumunia	37,8	36,0	34,9	33,3	33,2	33,2	34,0	34,7	b.d.
Słowacja	24,5	23,7	24,8	25,9	25,7	25,3	24,2	26,1	b.d.
Słowenia	23,2	23,4	22,7	23,8	23,8	23,7	24,4	25,0	24,5
Szwecja	23,4	24,0	24,8	24,1	24,4	24,8	24,9	25,4	b.d.
Węgry	25,6	25,2	24,7	24,1	26,9	27,2	28,3	28,6	28,2
Wielka Brytania	32,6	33,9	32,4	32,9	33,0	31,3	30,2	31,6	b.d.
Włochy	32,2	31,0	31,8	31,7	32,5	32,4	32,8	32,4	b.d.

Źródło: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi190&plugin=1> [dostęp: 24.07.2016].

Poziom płac i dochodów. Wydaje się, iż można stwierdzić, że takie wartości, jak tempo wzrostu gospodarczego, zadłużenie publiczne, deficyt sektora finansów publicznych itp. dla większości ludzi są czymś abstrakcyjnym, czymś, czego ludzie ci „nie odczuwają” osobiście i nie widzą związku pomiędzy zmianą tego rodzaju wskaźników a ich osobistą sytuacją materialną. Inaczej jest w przypadku wskaźników obrazujących bezpośrednio poziom życia mieszkańców danego państwa. Zmiany w tym zakresie zapewne o wiele mocniej wpływają także na poglądy, preferencje i zachowania polityczne ludzi niż „abstrakcyjne” dla nich dane makroekonomiczne.

Jak wspomniano wcześniej, po uruchomienia unii walutowej do tzw. państw peryferyjnych UE, w tym m.in. do Grecji i Hiszpanii, nastąpił znaczny napływ kapitału, który spowodował m.in. wzrost płac⁷⁰. Dane obrazujące średni roczny poziom płac w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech oraz zmiany w dochodach gospodarstw domowych w latach 2001—2015 zawarto w tabeli 1.14. Widać wyraźnie,

Tabela 1.14

Wysokość płac i zmiana poziomu rozporządzalnych dochodów gospodarstw domowych w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech w latach 2001—2015

Państwo/ wskaźnik	Grecja		Hiszpania		Włochy	
	średnia płaca (rocznie USD)	dochód (netto, zmiana r/r [%]	średnia płaca (rocznie, USD)	dochód (netto, zmiana r/r [%]	średnia płaca (rocznie, USD)	dochód (netto, zmiana r/r [%]
2001	26 200	3,7	34 266	3,3	33 720	2,6
2002	28 634	4,4	34 518	3,4	33 492	1,0
2003	29 877	7,6	34 425	4,0	33 485	0,6
2004	30 413	3,2	34 070	3,0	34 138	1,4
2005	30 322	0,6	34 268	2,9	34 528	0,6
2006	30 685	5,4	34 138	2,1	34 768	1,0
2007	30 677	3,2	34 585	1,2	34 732	1,2
2008	30 217	0,8	35 977	2,4	34 770	-1,1
2009	31 635	0,6	38 414	3,4	34 941	-1,9
2010	29 528	-10,5	37 755	-2,9	35 275	-1,4
2011	27 590	-10,6	37 220	-1,2	34 728	-0,6
2012	26 340	-9,8	36 062	-5,2	33 681	-4,9
2013	24 812	-6,6	36 382	-1,8	33 730	-0,7
2014	24 993	-1,6	36 034	0,6	33 890	0,0
2015	25 211	b.d.	36 325	b.d.	34 140	0,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych OECD;
<https://data.oecd.org/hha/household-disposable-income.htm>;
<https://data.oecd.org/earnwage/average-wages.htm> [dostęp: 24.07.2016].

⁷⁰ Nie udawaj Greka. Oszczędzaj. Rozmowa z H.-W. Sinnem. „Gazeta Wyborcza”, 23.05.2011, s. 28—29.

że w przypadku Grecji przed rokiem 2009 płace wyraźnie rosły i wzrost ten był wyższy niż np. w Hiszpanii czy we Włoszech. Po wybuchu kryzysu nastąpił natomiast bardzo wyraźny i szybki spadek: w ciągu 6 lat pomiędzy rokiem 2009 a 2015 o około 25%.

W Hiszpanii i we Włoszech tendencja była taka sama jak w Grecji, ale skala zmian wyraźnie mniejsza, tzn. wzrost płac przed kryzysem, a później spadek po jego wybuchu były niższe. Jedną z konsekwencji wzrostu płac w Grecji i Hiszpanii, który był szybszy niż w innych państwach UE, było pogorszenie się konkurencyjności gospodarek tych państw (potwierdzają to rankingi konkurencyjności gospodarczej, o których będzie mowa dalej). W 2011 roku np. Hans-Werner Sinn mówił, że „w Grecji niezbędne cięcia pensji i cen, które spowodowałyby przywrócenie konkurencyjności, wynoszą 20–30%. To z politycznego punktu widzenia bardzo trudna sytuacja. Związki zawodowe raczej pójdą na ulice, niż zaakceptują takie obniżki pensji”⁷¹. Późniejsze wydarzenia polityczne pokazały, że istotnie bardzo trudno jest znaleźć akceptację społeczną dla decyzji w rodzaju obniżek płac. Jednocześnie dane statystyczne zawarte w tabeli 1.14 sugerują, że takie obniżki nastąpiły.

Zadłużenie gospodarstw domowych. Innym istotnym wskaźnikiem pozwalającym na lepsze nakreślenie zmian w sytuacji materialnej mieszkańców państw dotkniętych kryzysem jest zadłużenie gospodarstw domowych. Stosowne dane dotyczące Grecji, Hiszpanii i Włoch pokazujące zadłużenie w relacji do dochodów w okresie 2001–2014 zawarto w tabeli 1.15.

Tabela 1.15

Zadłużenie gospodarstw domowych w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech w latach 2001–2014
(w % rozporządkalnego dochodu)

Rok	Grecja	Hiszpania	Włochy	Rok	Grecja	Hiszpania	Włochy
2001	37,9	87,1	56,6	2008	87,1	150,2	81,7
2002	43,8	94,1	59,4	2009	87,8	145,1	86,6
2003	48,2	102,3	62,6	2010	105,2	148,1	90,5
2004	54,9	113,6	66,3	2011	112,0	142,4	90,0
2005	67,2	128,2	71,3	2012	119,8	140,8	92,1
2006	74,0	144,3	76,2	2013	121,6	133,9	90,9
2007	82,6	154,4	80,2	2014	115,0	127,3	90,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych OECD: <https://data.oecd.org/hha/household-debt.htm> [dostęp: 24.07.2016].

Z powyższych danych wynika, że w przypadku Grecji zadłużenie gospodarstw domowych w relacji do ich dochodów rosło aż do 2013 roku i dopiero

⁷¹ Ibidem.

w 2014 roku spadło po raz pierwszy w całym badanym okresie. W przypadku Włoch poziom zadłużenia ustabilizował się od 2010 roku na poziomie około 90% rozporządzalnego dochodu. Natomiast w Hiszpanii najwyższy poziom zadłużenia gospodarstw domowych był w roku 2007, później przez kilka lat ustabilizował się, a od 2010 roku zaczął dosyć wyraźnie spadać, ciągle pozostając na najwyższym poziomie wśród interesujących nas trzech państw.

Konkurencyjność gospodarcza. Syntetyczną oceną zmian zachodzących nie tylko w samej gospodarce, ale także w całym jej politycznym i społecznym otoczeniu, są przygotowywane i publikowane przez różne instytucje rankingi konkurencyjności gospodarczej. Chyba żaden z nich nie może zostać uznany za taki, który samodzielnie w pełni obrazuje podejmowaną kwestię. Wydaje się jednak, że biorąc pod uwagę np. to, iż przygotowywane są one według różnych metodologii oraz że uwzględnia się w nich od kilkudziesięciu do kilkuset różnych czynników (zarówno o charakterze obiektywnym, tzn. dane liczbowe, jak i subiektywnym, tzn. np. wywiady), potraktowanie ich w sposób komplementarny daje pewien obraz procesów zachodzących w gospodarce danego państwa. Jak wspomniano we wstępie, w tym rozdziale zaprezentowane zostaną zestawienia pokazujące ewolucję ocen Grecji, Hiszpanii i Włoch na tle pozostałych państw UE przygotowane w oparciu o cyklicznie publikowane rankingi 4 instytucji/organizacji międzynarodowych.

Pierwsze zawiera wybrane rankingi konkurencyjności z okresu 2008/2009 — 2015/2016 opracowywane przez World Economic Forum (tabela 1.16). Spośród trzech interesujących nas najbardziej państw najlepiej oceniana w całym tym okresie była Hiszpania, która najpierw odnotowała pewien spadek po wybuchu kryzysu, a w kolejnych latach systematycznie „odrabiała straty”. To niezbyt duże pogorszenie pozycji Hiszpanii jest widoczne zarówno względnie, w porównaniu do innych państw (pozycja w rankingu), jak i w wartościach bezwzględnych (liczba przyznanych punktów). Z taką samą ewolucją mieliśmy do czynienia w przypadku Grecji, z tą zasadniczą różnicą, że gospodarka tego państwa oceniana była jako wyraźnie mniej konkurencyjna w porównaniu do hiszpańskiej. W ogóle należy zauważyć, że już przed kryzysem Grecja oceniana była jako niemal najmniej konkurencyjna gospodarka w całej UE (tylko przed Rumunią i Bułgarią), a kryzys spowodował pogorszenie tej złej sytuacji. Od raportu 2011/2012 gospodarka Grecji jest oceniana jako wyraźnie najmniej konkurencyjna w całej UE. Ocena konkurencyjności gospodarki Włoch jest niższa niż Hiszpanii, a wyższa niż Grecji i pozostaje mniej więcej stabilna.

Drugim zaprezentowanym tutaj zestawieniem jest ranking konkurencyjności państw przygotowywany przez International Institute for Management Development. W tabeli 1.17 przedstawiono państwa UE pod względem tego kryterium w latach 2008—2014. Prezentowana klasyfikacja obejmowała w 2014 roku 60 państw. Włochy utrzymały w 2014 roku swoją pozycję zajmowaną w roku 2008, chociaż należy zauważyć, że była ona raczej niska (46. na 55 państw w 2008 roku

Tabela 1.16

Pozycja państw UE w świecie pod względem konkurencyjności gospodarczej według
World Economic Forum w latach 2008/2009 — 2015/2016

Państwo	2008/2009		2011/2012		2013/2014		2015/2016	
	miejsce (na 134 państwa)	liczba punktów (1—7)	miejsce (na 142 państwa)	liczba punktów (1—7)	miejsce (na 148 państw)	liczba punktów (1—7)	miejsce (na 140 państw)	liczba punktów (1—7)
Austria	14	5,23	19	5,14	16	5,15	23	5,12
Belgia	19	5,14	15	5,20	17	5,13	19	5,20
Bułgaria	76	4,03	74	4,16	57	4,31	54	4,32
Chorwacja	61	4,22	76	4,08	75	4,13	77	4,07
Cypr	40	4,53	47	4,36	58	4,30	65	4,23
Czechy	33	4,62	38	4,52	46	4,43	31	4,69
Dania	3	5,58	8	5,40	15	5,18	12	5,33
Estonia	32	4,67	33	4,62	32	4,65	30	4,74
Finlandia	6	5,50	4	5,47	3	5,54	8	5,45
Francja	16	5,22	18	5,14	23	5,05	22	5,13
Grecja	67	4,11	90	3,92	91	3,93	81	4,02
Hiszpania	29	4,72	36	4,54	35	4,57	33	4,59
Holandia	8	5,41	7	5,41	8	5,42	5	5,50
Irlandia	22	4,99	29	4,77	28	4,92	24	5,11
Litwa	44	4,45	44	4,41	48	4,41	36	4,55
Luksemburg	25	4,85	23	5,03	22	5,09	20	5,20
Łotwa	54	4,26	64	4,24	52	4,40	44	4,45
Malta	52	4,31	51	4,33	41	4,50	48	4,39
Niemcy	7	5,46	6	5,41	4	5,51	4	5,53
Polska	53	4,28	41	4,46	42	4,46	41	4,49
Portugalia	43	4,47	45	4,40	51	4,40	38	4,52
Rumunia	68	4,10	77	4,08	76	4,13	53	4,32
Słowacja	46	4,40	69	4,19	78	4,10	67	4,22
Słowenia	42	4,50	57	4,30	62	4,25	59	4,28
Szwecja	4	5,53	3	5,61	6	5,48	9	5,43
Węgry	62	4,22	48	4,36	63	4,25	63	4,25
Wielka Brytania	12	5,30	10	5,39	10	5,37	10	5,43
Włochy	49	4,35	43	4,43	49	4,41	43	4,46

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *The Global Competitiveness Report 2008—2009, 2011—2012, 2013—2014, 2015—2016*, [http://www.weforum.org/reports?filter\[type\]=Competitiveness](http://www.weforum.org/reports?filter[type]=Competitiveness) [dostęp: 11.12.2015].

Tabela 1.17

Ranking konkurencyjności państw UE według International Institute
for Management Development w latach 2008—2014

Państwo	2008		2010		2012		2014	
	miejsce (na 55 państw)	liczba punktów	miejsce (na 58 państw)	liczba punktów	miejsce (na 59 państw)	liczba punktów	miejsce (na 60 państw)	liczba punktów
Austria	14	75,028	14	84,085	21	77,67	22	73,699
Belgia	24	68,746	25	73,586	25	73,48	28	66,595
Bułgaria	39	51,392	53	47,756	54	48,45	56	45,784
Chorwacja	49	45,203	56	40,056	57	45,30	59	38,974
Cypr	n.s.	—	n.s.	—	n.s.	—	n.s.	—
Czechy	28	62,247	29	65,433	33	66,19	33	62,213
Dania	6	83,852	13	85,587	13	84,88	9	84,040
Estonia	23	69,648	34	62,641	31	66,95	30	64,383
Finlandia	15	75,025	19	80,002	17	82,47	18	78,159
Francja	25	66,012	24	74,372	29	70,00	27	67,941
Grecja	42	48,761	46	52,304	58	43,05	57	42,244
Hiszpania	33	57,515	36	58,752	39	61,12	39	57,913
Holandia	10	80,476	12	85,650	11	87,16	14	81,144
Irlandia	12	77,638	21	78,144	20	78,47	15	80,360
Litwa	36	56,234	43	54,098	36	63,42	34	62,014
Luksemburg	5	84,405	11	86,867	12	86,05	11	82,164
Łotwa	n.s.	—	n.s.	—	n.s.	—	35	61,848
Malta	n.s.	—	n.s.	—	n.s.	—	n.s.	—
Niemcy	16	74,735	16	82,730	9	89,26	6	85,782
Polska	44	47,986	32	64,482	34	64,18	36	61,767
Portugalia	37	54,657	37	57,096	41	60,38	43	54,403
Rumunia	45	47,549	54	40,056	53	48,93	47	52,841
Słowacja	30	59,365	49	51,092	47	55,67	45	53,302
Słowenia	32	57,904	52	48,689	51	52,96	55	46,245
Szwecja	9	82,464	6	90,893	5	91,39	5	85,833
Węgry	38	52,932	42	54,124	45	57,34	48	52,505
Wielka Brytania	21	71,904	22	76,808	18	80,14	16	79,814
Włochy	46	46,921	40	56,320	40	60,64	46	52,871

Źródło: International Institute for Management Development, IMD World Competitiveness Yearbook 2008, 2010, 2012, 2014. <http://www.imd.org> [dostęp: 11.11.2015].

i na 60 państw w 2014 roku). Natomiast Grecja i Hiszpania odnotowały wyraźne spadki — Grecja z 42. pozycji w 2008 roku na 57. w 2014 roku, natomiast Hiszpania z 33. na 39. w tym samym okresie. W przypadku Grecji spadkowi względnemu towarzyszył wyraźny spadek liczby uzyskanych punktów, Hiszpania została oceniona prawie dokładnie tak samo, natomiast sytuacja Włoch poprawiła się, co, jak wspomniano, pozwoliło utrzymać w 2014 roku pozycję z roku 2008. Jako na przyczyny tak niskiej oceny konkurencyjności gospodarki Grecji oprócz wspomnianych już wcześniej wskazuje się także m.in. niechęć do prywatyzacji nawet upadających przedsiębiorstw państwowych i ich faworyzowanie kosztem prywatnych (np. przy finansowaniu) oraz subsydiowanie czy dużą „sztywność” rynku pracy⁷².

Kolejnym zaprezentowanym zestawieniem (tabela 1.18), które przyczynia się do lepszego pokazania, jak kryzys gospodarczy wpłynął na gospodarki państw UE, jest ich ranking pod względem łatwości prowadzenia działalności gospodarczej małych i średnich przedsiębiorstw.

W 2015 roku uwzględnionych zostało 189 państw świata, w odniesieniu do których przeprowadzono badania dotyczące przepisów prawa regulujących prowadzenie działalności gospodarczej, takich jak np. rozpoczynanie biznesu, dochodzenie należności czy handel zagraniczny.

Dla odmiany pod tym względem Grecja odnotowała bardzo dużą względną poprawę — awansowała z pozycji 100. w 2007 roku na 60. w 2015 roku; przy czym poprawa ta w istocie miała miejsce w okresie 2011—2014. Żadne inne państwo UE nie poprawiło swojej pozycji tak bardzo jak Grecja. Najprawdopodobniej jest to efektem reform wdrożonych w ramach walki ze skutkami kryzysu gospodarczego. O 5 pozycji awansowała także Hiszpania w roku 2015 w porównaniu do roku 2007 (z 38. na 33.). Również Włochy po wyraźnym pogorszeniu pozycji w rankingu w latach 2008—2011 oceniane były w 2015 roku wyraźnie lepiej niż w roku 2007 (awans z pozycji 53. na 45.).

W tabeli 1.19 pokazano państwa UE w latach 2008—2014 pod względem indeksu wolności gospodarczej przygotowywanego przez The Heritage Foundation. Klasyfikowanych jest ponad 170 państw świata, a wartość indeksu jest średnią oceny państwa pod względem 10 kryteriów dotyczących: poszanowania dla praw własności, poziomu korupcji, wysokości podatków, poziomu wydatków publicznych, wolności prowadzenia działalności gospodarczej, regulacji rynku pracy, polityki pieniężnej, regulacji dotyczących handlu zagranicznego, inwestycji oraz transferów finansowych. Maksymalna liczba punktów w ramach każdego z tych kryteriów wynosi 100, a końcowy rezultat to średnia 10 kryteriów, a więc także maksymalnie 100 punktów.

Dane zawarte w tabeli 1.19 pokazują, że w latach 2008—2014 bardzo wyraźnie pogorszyła się pozycja zarówno Grecji, jak i Hiszpanii oraz Włoch w porów-

⁷² P. KUPISZ: *Kryzys w Grecji...*, s. 128—129.

Tabela 1.18

Pozycja państw UE w świecie pod względem łatwości prowadzenia działalności gospodarczej w latach 2007—2015

Państwo/UE	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Austria	25	26	31	28	32	29	30	21	21
Belgia	19	20	22	27	28	33	36	42	43
Bułgaria	46	42	51	57	59	66	58	38	38
Chorwacja	97	110	89	79	80	84	89	65	40
Cypr	b.d.	36	35	49	40	36	39	64	47
Czechy	56	66	82	70	64	65	75	44	36
Dania	5	5	6	5	5	5	5	4	3
Estonia	17	22	17	18	24	21	22	17	16
Finlandia	13	14	11	14	11	11	12	9	10
Francja	31	31	28	26	29	34	38	31	27
Grecja	100	100	97	101	100	78	72	61	60
Hiszpania	38	51	48	45	44	44	52	33	33
Holandia	21	28	29	29	31	31	28	27	28
Irlandia	8	7	8	8	10	15	15	13	17
Litwa	26	25	26	25	27	27	17	24	20
Luksemburg	42	53	42	44	50	56	60	59	61
Łotwa	22	30	27	31	21	25	24	23	22
Malta	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	102	103	94	80
Niemcy	20	27	21	19	19	20	21	14	15
Polska	74	72	73	59	62	55	45	32	25
Portugalia	37	48	33	30	30	30	31	25	23
Rumunia	48	45	54	65	72	72	73	48	37
Słowacja	32	35	40	43	48	46	49	37	29
Słowenia	55	58	43	37	37	35	33	51	29
Szwecja	14	17	18	9	14	13	14	11	8
Węgry	45	41	52	46	51	54	54	54	42
Wielka Brytania	6	6	4	6	7	7	10	8	6
Włochy	53	74	76	83	87	73	65	56	45

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Doing Business 2008, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016*, <http://www.doingbusiness.org> [dostęp: 24.07.2016].

Tabela 1.19

Państwa UE pod względem indeksu wolności gospodarczej
(opracowanego przez The Heritage Foundation) w latach 2008—2014

Państwo	2008		2010		2012		2014	
	miejsce w świecie	liczba punktów	miejsce w świecie	liczba punktów	miejsce w świecie	liczba punktów	miejsce w świecie	liczba punktów
Austria	30	70,0	22	71,6	28	70,3	24	72,4
Belgia	20	71,5	30	70,1	38	69,0	35	69,9
Bułgaria	59	62,9	75	62,3	61	64,7	61	65,7
Chorwacja	113	54,6	92	59,2	83	60,9	87	60,4
Cypr	22	71,3	24	70,9	20	71,8	46	67,6
Czechy	37	68,5	34	69,8	30	69,9	26	72,2
Dania	11	79,2	9	77,9	11	76,2	10	76,1
Estonia	12	77,8	16	74,7	16	73,2	11	75,9
Finlandia	16	74,8	17	73,8	17	72,3	19	73,4
Francja	48	65,4	64	64,2	67	63,2	70	63,5
Grecja	80	60,1	73	62,7	119	55,4	119	55,7
Hiszpania	31	69,7	36	69,6	36	69,1	49	67,2
Holandia	13	76,8	15	75,0	15	73,3	15	74,2
Irlandia	3	82,4	5	81,3	9	76,9	9	76,2
Litwa	26	70,8	29	70,3	23	71,5	21	73,0
Luksemburg	15	75,2	14	75,4	13	74,5	16	74,2
Łotwa	38	68,3	50	66,2	56	65,2	42	68,7
Malta	47	66,0	48	67,2	50	67,0	58	66,4
Niemcy	23	71,2	23	71,1	26	71,0	18	73,4
Polska	83	59,5	71	63,2	64	64,2	50	67,0
Portugalia	53	64,3	62	64,4	68	63,0	69	63,5
Rumunia	68	61,5	63	64,2	62	64,4	62	65,5
Słowacja	35	68,7	35	69,7	51	67,0	57	66,4
Słowenia	75	60,6	61	64,7	69	62,9	74	62,7
Szwecja	27	70,4	21	72,4	21	71,7	20	73,1
Węgry	43	67,2	51	66,1	49	67,1	51	67,0
Wielka Brytania	10	79,5	11	76,5	14	74,1	14	74,9
Włochy	64	62,5	74	62,7	92	58,8	86	60,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: 2008, 2010, 2012, 2014 Index of Economic Freedom:

http://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2008/Index2008_ExecutiveSummary.pdf;

http://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2010/Index2010_ExecutiveHighlights.pdf;

http://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2012/Executive-Highlights.pdf;

<http://www.heritage.org/index/pdf/2014/book/executivehighlights.pdf> [dostęp: 11.11.2015].

naniu do innych państw świata pod względem indeksu wolności gospodarczej. Hiszpania spadła o 18 miejsc, Włochy o 22, a Grecja o 39. W wartościach bezwzględnych — czyli biorąc pod uwagę zmianę wartości indeksu — pogorszenie sytuacji jest wyraźnie mniejsze, ale także dotyczy wszystkich trzech państw. Oznacza to, że spadek w rankingu jest konsekwencją przede wszystkim poprawy sytuacji w innych państwach, ale jej pogorszenie się w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech także miało swoje znaczenie.

„Szara strefa”. Tym, co zawsze w mniejszym czy większym stopniu powoduje, że oficjalne dane nie w pełni oddają stan rzeczy dotyczący np. bezrobocia, zróżnicowania dochodów, poziomu życia itp., jest zjawisko „szarej strefy” w gospodarce. Jej skala z oczywistych powodów jest bardzo trudna czy wręcz niemożliwa do precyzyjnego zbadania i pomiaru; wydaje się jednak, że warto zdawać sobie sprawę przynajmniej z rzędu wielkości tego zjawiska. Stąd w tabeli 1.20 zawarto szacunki wielkości „szarej strefy” w gospodarkach państw UE w relacji do ich PKB w latach 2008 i 2014. Ich podstawą są wyniki badań prowadzonych od kilkunastu lat przez Friedricha Schneidera z Uniwersytetu w Linzu.

Tabela 1.20

Wielkość „szarej strefy” w państwach UE w relacji do ich PKB w latach 2008 i 2014
(w % PKB)

Państwo	„Szara strefa”		Państwo	„Szara strefa”	
	2008	2014		2008	2014
UE	19,6	18,6	Litwa	29,1	27,1
Austria	8,1	7,8	Luksemburg	8,5	8,1
Belgia	17,5	16,1	Łotwa	26,5	24,7
Bułgaria	32,1	31,0	Malta	25,8	24,0
Chorwacja	29,6	28,0	Niemcy	14,2	12,2
Cypr	26,0	25,7	Polska	25,3	23,5
Czechy	16,6	15,3	Portugalia	18,7	18,7
Dania	13,9	12,8	Rumunia	29,4	28,1
Estonia	29,0	27,1	Słowacja	16,0	14,6
Finlandia	13,8	12,9	Słowenia	24,0	23,5
Francja	11,1	10,8	Szwecja	14,9	13,6
Grecja	24,3	23,3	W. Brytania	10,1	9,6
Hiszpania	18,4	18,5	Węgry	23,0	21,6
Holandia	9,6	9,2	Włochy	21,4	20,8
Irlandia	12,2	11,8			

Źródło: F. SCHNEIDER: *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments*, s. 6—7, <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf> [dostęp: 9.11.2015].

Tabela 1.21

Indeks postrzegania korupcji według Transparency International
w państwach UE w latach 2008 i 2014

Państwo	2008		2014	
	pozycja w świecie	poziom korupcji*	pozycja w świecie	poziom korupcji
Dania	1	9,3	1	92
Finlandia	5	9,0	3	89
Szwecja	1	9,3	4	87
Holandia	7	8,9	8	83
Luksemburg	11	8,3	9	82
Niemcy	14	7,9	12	79
Wielka Brytania	16	7,7	14	78
Belgia	18	7,3	15	76
Irlandia	16	7,7	17	74
Austria	12	8,1	23	72
Estonia	27	6,6	26	69
Francja	23	6,9	26	69
Cypr	31	6,4	31	63
Portugalia	32	6,1	31	63
Polska	58	4,6	35	61
Hiszpania	28	6,5	37	60
Litwa	58	4,6	39	58
Słowenia	26	6,7	39	58
Malta	36	5,8	43	55
Łotwa	52	5,0	43	55
Węgry	47	5,1	47	54
Czechy	45	5,2	53	51
Słowacja	52	5,0	54	50
Chorwacja	62	4,4	61	48
Bułgaria	72	3,6	69	43
Grecja	57	4,7	69	43
Włochy	55	4,8	69	43
Rumunia	70	3,8	69	43

* Postrzegany poziom korupcji w sektorze publicznym w skali od 0 (bardzo wysoki poziom korupcji) do 100 (bardzo niski poziom korupcji). W 2008 roku skala była od 0 do 10.

Źródło: Transparency International: Corruption Perception Index 2014, <http://www.transparency.org/cpi2014/results>. Transparency International: Corruption Perception Index 2008, http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2008 [dostęp: 9.11.2015].

Z powyższych danych wynika, że w Grecji i w mniejszym stopniu we Włoszech wielkość „szarej strefy” jest powyżej średniej dla całej UE, natomiast w Hiszpanii jest ona bardzo zbliżona. W czasie kryzysu, tzn. pomiędzy rokiem 2008 a 2014, wielkość tej strefy w żadnym z interesujących nas trzech państw nie uległa jakiegś większej zmianie.

Korupcja. Ostatnie prezentowane zestawienie dotyczy poziomu korupcji w sektorze publicznym na podstawie danych organizacji Transparency International (TI). W tabeli 1.21 zawarto odpowiednie dane dotyczące państw UE w latach 2008 i 2014, tzn. ich pozycję w świecie oraz postrzegany poziom korupcji w punktach. Państwa zostały uszeregowane według ich pozycji w świecie zajmowanej w roku 2014.

Dane zawarte w tabeli 1.21 pokazują, że skala postrzeganej korupcji w sektorze publicznym w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech pomiędzy rokiem 2008 a 2014 wzrosła. I ponownie dotyczy to zarówno względnej pozycji tych państw — wszystkie one w 2014 roku zostały sklasyfikowane o kilkanaście pozycji niżej niż w roku 2008, jak i poziomu korupcji wyrażonej w punktach. Należy także zauważyć, że w Hiszpanii poziom postrzeganej korupcji jest według TI wyraźnie niższy (37. miejsce w świecie w 2014 roku) niż w Grecji i we Włoszech (69. miejsce obydwu tych państw w 2014 roku). W tych dwóch państwach, podobnie jak w Bułgarii i Rumunii, poziom korupcji w sektorze publicznym był według TI w roku 2014 roku najwyższy w całej UE.

1.4. Grecja, Hiszpania i Włochy w walce z gospodarczymi skutkami kryzysu

W przypadku kilku państw UE konsekwencje kryzysu po 2008 roku i pogorszenie się ich sytuacji makroekonomicznej były tak duże, że zmuszone były zwrócić się o pomoc finansową do UE i innych organizacji i instytucji międzynarodowych. Uczyniło to osiem państw UE: Irlandia, Grecja, Hiszpania, Łotwa, Węgry, Portugalia, Rumunia i Cypr. Maksymalną wartość pomocy (nie w każdym przypadku była wykorzystywana w całości), źródła jej pochodzenia oraz okres, na jaki została ona przewidziana, zawarto syntetycznie w tabeli 1.22. Środki finansowe pochodzą przede wszystkim ze stworzonych przez UE funduszy (EFSM, EFSF, ESM⁷³), a także z MFW, bilateralnych pożyczek

⁷³ EFSM, czyli Europejski Mechanizm Stabilizacji Finansowej (ang. European Financial Stabilisation Mechanism) został utworzony w 2010 roku. W tym samym roku powołano EFSF, czyli Europejski Instrument Stabilności Finansowej (ang. European Financial Stability Facility) będący spółką celową z ograniczoną odpowiedzialnością i mający charakter tymczasowy. W 2011 roku podjęto decyzję o dodaniu do art. 136 TFUE ustępu o możliwości utworzenia przez

udzielonych przez inne państwa członkowskie Unii oraz ze środków UE, z Banku Światowego, z Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju i Europejskiego Banku Inwestycyjnego.

Tabela 1.22

Pomoc finansowa udzielona państwom UE w związku z kryzysem

Państwo	Wartość pomocy (maksymalna, w mld euro)	Źródła pomocy	Czas
Węgry	20	UE, MFW, BŚ	2008—2010
Łotwa	7,5	UE, MFW, BŚ, EBOiR, pożyczki bilateralne	2009—2012
Rumunia	I program pomocy: 20	UE, MFW, BŚ, EBI, EBOiR	2009—2011
	II program pomocy (zapobiegawczy, niewykorzystany): 1,4	UE, MFW	2011—2013
	III program pomocy (zapobiegawczy, niewykorzystany): 2	UE, MFW	2013—2015
Irlandia	85	EFSM, EFSF, MFW, pożyczki bilateralne	2010—2013
Grecja	I program pomocy: 77,3 + 30	pożyczki bilateralne MFW	2010—2013
	II program pomocy: 164,5	EFSF, MFW	2012—2015
	III program pomocy: 86	ESM	2015—2018
Portugalia	78	EFSM, EFSF, MFW	2011—2014
Hiszpania	100	pożyczki bilateralne	2012—2014
Cypr	10	ESM, MFW	2013—2016

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji Komisji Europejskiej:
http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/hungary/index_en.htm;
http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/latvia/index_en.htm;
http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/romania/index_en.htm;
http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/ireland/index_en.htm;
http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/index_en.htm;
http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/portugal/index_en.htm;
http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/spain/index_en.htm;
http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/cyprus/index_en.htm [dostęp: 26.12.2015].

państwa UGiW „mechanizmu stabilności”. W rezultacie EFSM i EFSF miały działać do 2013 roku i zostały zastąpione przez ESM (traktat o jego utworzeniu wszedł w życie w 2012 roku), który ma formę organizacji międzyrządowej działającej na podstawie prawa międzynarodowego publicznego, ale jest ściśle związany z UE. Szerzej zob.: T. KUBIN: *Legitymizacja systemu...*, s. 394—396.

Pod względem uzyskanej pomocy zewnętrznej i podjętych reform gospodarczych każde z trzech państw będących przedmiotem zainteresowania w niniejszym opracowaniu stanowi zatem odrębny przypadek. Chodzi bowiem o to, że warunkiem przyznania pomocy (a później przekazywania jej kolejnych transz) było podjęcie różnego rodzaju reform gospodarczych. Reformy te i ich skutki społeczne wraz ze wskazanymi przejawami kryzysu bez wątpienia wywarły wpływ na funkcjonowanie systemów politycznych poszczególnych państw.

W najtrudniejszej sytuacji znalazła się Grecja, która w istocie zbankrutowała i bez zewnętrznej pomocy finansowej nie była w stanie spłacać swoich zobowiązań. Wprowadzane reformy będące warunkiem przyznania pomocy w ramach trzech kolejnych programów już same w sobie miały olbrzymi wpływ na sytuację polityczną w Grecji. Tym, co dodatkowo bardzo mocno na nią wpływało, były okoliczności towarzyszące przyjmowaniu i realizacji kolejnych programów pomocy, czyli m.in. trwające wiele miesięcy negocjacje Grecji z instytucjami UE i MFW, kolejne „szczyty” i spotkania „ostatniej szansy” przedstawicieli rządu Grecji i instytucji UE i MFW, nieustanna kontrola nad grecką gospodarką sprawowana przez instytucje unijne i MFW, dynamika wydarzeń na greckiej scenie politycznej (przede wszystkim kolejne wybory do parlamentu, ale także referendum dotyczące przyjęcia przez Grecję planu pomocy finansowej) czy groźba wyjścia (wyrzucenia) Grecji ze strefy euro. Wszystko to sprawiało wrażenie, że od mniej więcej 2010 roku Grecja niemal bez przerwy skupiała na sobie uwagę opinii publicznej i mediów w Europie oraz instytucji UE.

W przypadku Hiszpanii i Włoch sytuacja była inna. Hiszpania otrzymała pomoc tylko w ramach jednego programu przeznaczonego na wsparcie instytucji finansowych. Zatem reformy zalecone przez UE jako warunek otrzymania tej pomocy dotyczyły przede wszystkim właśnie sektora finansowego. Inne reformy gospodarcze podjęte przez władze Hiszpanii nie stanowiły już warunku uzyskania pomocy, ale wynikały z regulacji prawnych dotyczących wszystkich państw strefy euro i UE oraz decyzji władz Hiszpanii. Natomiast Włochy nie korzystały z żadnej pomocy finansowej z zewnątrz, dlatego też podjęte w walce z kryzysem reformy były konsekwencją regulacji prawnych obowiązujących wszystkie państwa strefy euro lub UE oraz samodzielnych decyzji władz Włoch.

Grecja. Problemy z obsługą zadłużenia publicznego Grecji ujawniły się na początku 2010 roku. Jak pokazano w podrozdziale 1.3, rok 2009 był najtrudniejszy dla państw UE pod względem gospodarczym w czasie trwania całego kryzysu. Pogorszenie się wskaźników makroekonomicznych Grecji (przede wszystkim bardzo znaczny wzrost długu publicznego, permanentny deficyt sektora finansów publicznych, recesja gospodarcza) wraz ze wzrostem nieufności na rynkach finansowych i wzrostem kosztów zaciągania pożyczek na rynkach finansowych spowodowały, że Grecja zaczęła mieć problemy z pozyskiwaniem środków na spłatę swojego zadłużenia. Konieczna okazała się pomoc z zewnątrz.

Pierwszy program pomocy dla Grecji (ang. Greek Loan Facility) miał formę bilateralnych pożyczek od państw strefy euro. Pierwotnie ich wartość miała wynosić maksymalnie 80 mld euro, ale ze względu na to, że Słowacja nie zdecydowała się uczestniczyć w tej pomocy i z powodu własnych problemów Irlandia i Portugalia zmniejszyły swój udział, ostateczna maksymalna wartość pomocy wyniosła 77,3 mld euro⁷⁴. Oprócz tej pomocy MFW dodatkowo zadeklarował dla Grecji około 30 mld euro pomocy w ramach SBA (*stand-by arrangement*)⁷⁵. Cele, konieczne reformy greckiej gospodarki oraz związane z nimi wyzwania i ryzyka zawarte zostały w dokumencie przygotowanym przez KE w związku z programem pomocy⁷⁶. Pomoc przekazywana Grecji w ramach pierwszego programu pomocy powiązana była z treścią decyzji Rady z 10 maja 2010 roku skierowanej do Grecji i z zawartymi w niej postanowieniami mającymi na celu likwidację nadmiernego deficytu⁷⁷ (decyzja ta była następnie kilkakrotnie znacząco zmieniana).

Drugi program pomocy finansowej dla Grecji obejmował środki niewykorzystane z pierwszego programu oraz dodatkowe 130 mld euro. Pierwotnie przewidziany był na okres od roku 2012 do końca 2014. W jego ramach państwa strefy euro za pośrednictwem EFSF wyasygnowały 144,7 mld euro, a MFW 19,8 mld euro⁷⁸. Jak to miało miejsce w przypadku pierwszego programu pomocy, również przyjęciu drugiego programu towarzyszył dokument zawierający cele reform greckiej gospodarki, ich wyszczególnienie, wyzwania i ryzyka związane z ich wprowadzeniem oraz sposoby monitorowania i kontroli realizowania reform⁷⁹. Przekazywanie kolejnych transz pomocy uwarunkowane było pozytywnymi ocenami dotyczącymi wywiązywania się Grecji z warunków zawartych w porozumieniu oraz spełniania kryteriów określonych w decyzji Rady 2011/734⁸⁰. Kontrole te przeprowadzała tzw. trojka, tzn. KE, EBC oraz MFW.

⁷⁴ http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/index_en.htm [dostęp: 27.12.2015].

⁷⁵ *IMF Reaches Staff-level Agreement with Greece on €30 Billion Stand-by Arrangement*, IMF Press Release, no. 10/176, <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2010/pr10176.htm> [dostęp: 27.12.2015].

⁷⁶ *The Economic Adjustment Programme for Greece*. „European Economy”. Occasional Papers, no. 61/2010.

⁷⁷ *Decyzja Rady z dnia 8 czerwca 2010 r. skierowana do Grecji celem wzmocnienia i pogłębienia nadzoru budżetowego oraz wezwania Grecji do zastosowania środków służących ograniczeniu deficytu uznanemu za niezbędne w celu likwidacji nadmiernego deficytu (2010/320/UE)*. „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 145, 11.06.2010.

⁷⁸ http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/index_en.htm [dostęp: 27.12.2015].

⁷⁹ *The Second Economic Adjustment Programme for Greece*. „European Economy”. Occasional Papers, no. 94/2012.

⁸⁰ *Decyzja Rady z dnia 12 lipca 2011 r. skierowana do Grecji celem wzmocnienia i pogłębienia nadzoru budżetowego oraz wezwania Grecji do zastosowania środków służących ograniczeniu deficytu uznanych za niezbędne w celu likwidacji nadmiernego deficytu (wersja prze-*

Ostatecznie w ramach drugiego programu pomocy (w 5 ratach, 13 transzach wypłat) Grecja otrzymała z EFSF 130,9 mld euro oraz około 12 mld euro z MFW⁸¹.

Warto wspomnieć o tym, że aby osiągnąć cele drugiego programu pomocy dla Grecji, podjęto m.in. decyzję o zaangażowaniu instytucji sektora prywatnego w rozwiązanie problemu zadłużenia Grecji, oraz o tym, że jako cel postawiono redukcję długu publicznego do roku 2020 do poziomu 120% PKB. W tym celu na szczycie państw strefy euro 26 października 2011 roku jego uczestnicy „zachęcili” instytucje prywatne będące w posiadaniu obligacji Grecji do ich zamiany na nowe papiery z „dobrowolną” 50% redukcją ich nominalnej wartości⁸². Ostatecznie redukcja ta wyniosła 53,5% nominalnej wartości; poza tym państwa członkowskie zgodziły się na obniżenie z mocą wsteczną oprocentowania środków pożyczonych Grecji do poziomu 1,5%⁸³.

W związku z wydarzeniami politycznymi w Grecji, tzn. tym, że pomimo trzykrotnego głosowania nie udało się parlamentowi Grecji wybrać prezydenta, i przedterminowych wyborów parlamentarnych (25 stycznia 2015 roku), drugi program pomocy został przedłużony. Najpierw Rada Dyrektorów EFSF podjęła 19 grudnia 2014 roku decyzję o „technicznym” przedłużeniu programu do końca lutego 2015 roku. Następnie 27 lutego 2015 roku Eurogrupa i Rada Dyrektorów EFSF podjęły decyzję o przedłużeniu obowiązywania drugiego programu pomocy dla Grecji o cztery miesiące (do 30 czerwca 2015 roku)⁸⁴. Pomimo kilkutygodniowych negocjacji nie udało się osiągnąć porozumienia co do konkluzji piątej kontroli wykonywania przez Grecję porozumienia o drugim programie pomocy i/lub przedłużeniu obowiązywania programu, co umożliwiałoby wypłatę kolejnej transzy środków finansowych. 26 czerwca negocjacje Grecji z KE, EBC i MFW załamały się i zgodnie z oświadczeniem KE była to jednostronna decyzja Grecji⁸⁵.

ksztalcona) (2011/734/UE). „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 296, 15.11.2011. Decyzja ta była później kilkakrotnie nowelizowana.

⁸¹ http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/index_en.htm [dostęp: 27.12.2015].

⁸² *Euro Summit Statement*, Brussels, 26 October 2011, s. 4, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/125644.pdf [dostęp: 27.12.2015].

⁸³ *Eurogroup statement*, 21.02.2012, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/128075.pdf [dostęp: 27.12.2015].

⁸⁴ *Third Amendment Agreement Relating to Master Financial Assistance Facility Agreement between European Financial Stability Facility, the Hellenic Republic, Hellenic financial stability Fund and the Bank of Greece*, 27 February 2015, <http://www.efsf.europa.eu/attachments/Third%20Amendment%20to%20Greek%20MFFA.pdf> [dostęp: 28.12.2015].

⁸⁵ *Information from the European Commission on the latest draft proposals in the context of negotiations with Greece*, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5270_en.htm [dostęp: 28.12.2015].

W tej sytuacji premier Grecji Alexis Tsipras ogłosił przeprowadzenie 5 lipca 2015 roku referendum dotyczącego projektu porozumienia przedstawionego przez KE, EBC i MFW 25 czerwca 2015 roku. 28 czerwca przeprowadzenie referendum zostało przyjęte przez parlament Grecji. Postawione obywatelom Grecji pytanie brzmiało: *Czy plan porozumienia przedstawiony przez Komisję Europejską, Europejski Bank Centralny i Międzynarodowy Fundusz Walutowy 25 czerwca 2015 roku Eurogrupie składający się z dwóch części⁸⁶ stanowiących propozycję tych instytucji powinien być zaakceptowany?* Frekwencja w referendum wyniosła 62,5%, z czego 61,31% głosujących opowiedziało się przeciw warunkom zawartym w ww. projekcie porozumienia, a 38,69% było za jego przyjęciem⁸⁷.

Drugi program pomocy Grecji wygaś 30 czerwca 2015 roku, a kilka dni po referendum rząd Grecji zwrócił się o pomoc w ramach nowego programu⁸⁸. 17 lipca 2015 roku Rada podjęła decyzję o przyznaniu Grecji krótkoterminowej pomocy finansowej (tzw. pożyczki pomostowej) w ramach EFSM. Wysokość pomocy wynosiła maksymalnie 7,16 mld euro, maksymalny okres spłaty — 3 miesiące i miała być wypłacona w dwóch ratach. Jej celem było umożliwienie Grecji bieżącego uregulowania zobowiązań wobec EBC i MFW, zanim otrzyma pomoc w ramach nowego, długoterminowego programu finansowanego ze środków ESM⁸⁹.

Porozumienie dotyczące trzeciego programu pomocy dla Grecji udało się osiągnąć 14 sierpnia 2015 roku, a jego formalne przyjęcie nastąpiło 19 sierpnia 2015 roku⁹⁰. Tego samego dnia Grecja podpisała także z EMS porozumienie precyzujące finansowe warunki otrzymania pożyczki⁹¹. W ramach tego programu Grecja w latach 2015—2018 może otrzymać do 86 mld euro. Najważniejsze wydarzenia dotyczące pomocy finansowej dla Grecji z okresu 2010—2015 zawarto syntetycznie w tabeli 1.23.

⁸⁶ *Reforms for the completion of the current programme and beyond*, <http://www.referendum2015gov.gr/wp-content/uploads/2015/06/REFORMS-FOR-COMPLETION-OF-CURRENT-PROGRAM-1.pdf> [dostęp: 28.12.2015]; *Preliminary Debt Sustainability Analysis for Greece*, <http://www.referendum2015gov.gr/wp-content/uploads/2015/06/P.S.A.pdf> [dostęp: 28.12.2015].

⁸⁷ <http://www.referendum2015gov.gr/en> [dostęp: 28.12.2015].

⁸⁸ http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/index_en.htm [dostęp: 28.12.2015].

⁸⁹ Council of the European Union, Press release 593/15, 17.07.2015, <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/07/17-efsm-bridge-loan-greece> [dostęp: 28.12.2015].

⁹⁰ *Memorandum of understanding between the European Commission acting on behalf of the European Stability Mechanism and the Hellenic Republic and the Bank of Greece*, Athens — Brussels 19 August 2015, http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/pdf/01_mou_20150811_en.pdf [dostęp: 28.12.2015].

⁹¹ *Financial Assistance Facility Agreement between European Stability Mechanism and the Hellenic Republic and the Bank of Greece and Hellenic Financial Stability Fund*, Athens — Luxembourg 19 August 2015, <http://www.esm.europa.eu/pdf/2015-08-19%20GR%20-%20ESM%20-%20FFA%20publication%20version.pdf> [dostęp: 28.12.2015].

Tabela 1.23

Najważniejsze wydarzenia z lat 2010—2015
w ramach programu pomocy zewnętrznej otrzymanej przez Grecję

Data	Wydarzenie
2.05.2010	Zgoda Eurogrupy na dwustronną pomoc dla Grecji w ramach I programu pomocy Decyzja MFW o przyznaniu Grecji pomocy w ramach <i>stand-by arrangement</i> w wysokości 26 mld SDR (około 30 mld euro)
2010—2011	Pięć kontroli realizacji I programu pomocy przez Grecję dokonywanych przez KE, EBC oraz MFW
14.03.2012	Zgoda Eurogrupy na pomoc finansową dla Grecji w ramach II programu pomocy
2012—2015	Pięć kontroli realizacji II programu pomocy przez Grecję dokonywanych przez KE, EBC oraz MFW
19.12.2014	Decyzja EFSF o „technicznym” przedłużeniu obowiązywania II programu pomocy do końca lutego 2015 roku
27.02.2015	Decyzja Eurogrupy i EFSF o przedłużeniu obowiązywania II programu pomocy do końca czerwca 2015 roku
30.06.2015	Niepowodzenie w negocjacjach Grecja — UE dotyczących piątej kontroli realizacji II programu pomocy przez Grecję i koniec obowiązywania II programu pomocy finansowej dla Grecji
5.07.2015	Referendum w Grecji w sprawie akceptacji planu porozumienia przedstawionego przez KE, EBC i MFW Eurogrupie 25 czerwca 2015 roku
8.07.2015	Oficjalna prośba rządu Grecji o pomoc finansową w ramach nowego programu
17.07.2015	Decyzja Rady o przyznaniu Grecji krótkoterminowej pomocy finansowej
14.08.2015	Polityczna zgoda Eurogrupy na uruchomienie III programu pomocy dla Grecji
19.08.2015	Podpisanie przez Grecję i KE porozumienia (ang. Memorandum of Understanding) dotyczącego III programu pomocy finansowej dla Grecji
19.08.2015	Podpisanie przez Grecję porozumienia z ESM regulującego warunki pomocy finansowej (ang. Financial Assistance Facility Agreement)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/index_en.htm [dostęp: 28.12.2015].

Realizując warunki pomocy wynikającej z wymienionych powyżej programów (a także zalecenia instytucji UE będące konsekwencją występowania nadmiernego deficytu, procedury nierównowagi makroekonomicznej czy semestru europejskiego), Grecja przeprowadziła bardzo wiele reform gospodarczych. Nie sposób oczywiście nawet wszystkich ich wymienić, nie mówiąc o dokładnym opisie i analizie. Dla zarysowania skali i charakteru wprowadzonych zmian warto jednak wskazać niektóre z nich.

Warto tu wspomnieć o następujących zmianach w systemie podatkowym. Jedną z pierwszych decyzji po tym, gdy zaczęły ujawniać się problemy gospo-

darczy Grecji, było podniesienie podstawowej stawki podatku VAT z 19% do 23%, a obniżonych z 9% do 11% i z 4,5% do 5,5%. Podniesiono także podatki od spadków i darowizn⁹². W 2010 roku wprowadzono nowy system z 9 stawkami podatku PIT zamiast 4 i najwyższą stawką 45% zamiast 40%. Rozpoczęto także obniżanie stawki podatku CIT z 25% w roku 2009 i 24% w roku 2010 do 20% w roku 2011. W 2010 roku podniesiono również podatek akcyzowy na alkohol i papierosy⁹³. W 2011 roku wprowadzono nowy podatek solidarnościowy dla osób fizycznych dla dochodów za lata 2010—2014 (od 1% dla dochodów powyżej 12 tys. euro do 4% powyżej 100 tys. euro i 5% dla wysokich urzędników państwowych). Kwota wolna od podatku została obniżona w 2011 roku z 12 tys. euro do 5 tys. euro. Od 2011 roku obniżone stawki VAT ponownie wzrosły: z 11% do 13% i z 5,5% do 6,5%. Wzrósł także podatek VAT na napoje niealkoholowe i usługi restauracyjne z 13% do 23%. Wprowadzono akcyzę na energię elektryczną i gaz ziemny⁹⁴.

W 2012 roku ponownie zreformowano podatek PIT. Osiem stawek (10—45%), w których wszyscy podatnicy (pracownicy, emeryci, samozatrudnieni, rentierzy) byli traktowani tak samo, zastąpiono trzema (22—42%) wraz ze zróżnicowaniem podatników ze względu na źródło dochodów (np. członków zarządów instytucji kredytowych, członków zarządów, przedsiębiorców, osoby świadczące tzw. usługi profesjonalne, rentierów czerpiących dochody z nieruchomości czy papierów wartościowych). Wcześniej obowiązujący system kwoty wolnej od podatku został zastąpiony odliczeniami od podatku. Wycofano się z wcześniejszych obniżek podatku CIT i podniesiono stawkę tego podatku do 26% (z 20%); podniesiono także podatek akcyzowy na alkohol, papierosy i paliwo⁹⁵.

W 2013 roku m.in. wprowadzono nowy podatek od nieruchomości, który zastąpił dotychczasowy. Jego wysokość jest uzależniona m.in. położenia, wieku, przeznaczenia itp. nieruchomości. Dodatkowym podatkiem obciążono nieruchomości warte powyżej 300 tys. euro. Obniżono także podatek VAT na niektóre usługi restauracyjne i cateringowe z 23% do 13%⁹⁶. Oprócz zmian w systemie podatkowym w latach 2009—2011 w Grecji między innymi⁹⁷:

- wprowadzono nową siatkę płac w sektorze publicznym, co miało na celu, przynajmniej w krótkim okresie, pozwolić na znaczącą redukcję globalnych wydatków na te płace i uczynić system płac służby cywilnej bardziej przejrzystym;

⁹² *Monitoring tax revenues and tax reforms in EU Member States 2010*. „European Economy”, no. 6/2010, s. 40.

⁹³ *Tax Reforms in EU Member States 2011*. „European Economy”, no. 5/2011, s. 41.

⁹⁴ *Tax Reforms in EU Member States 2012*. „European Economy”, no. 6/2012, s. 39.

⁹⁵ *Tax Reforms in EU Member States 2013*. „European Economy”, no. 5/2013, s. 31.

⁹⁶ *Tax Reforms in EU Member States. 2014*. „European Economy”, no. 6/2014, s. 33.

⁹⁷ *The Economic Adjustment Programme for Greece. Fifth Review — October 2011*. „European Economy”. Occasional Papers, no. 87/2011, s. 23—24, 32, 34—39.

- zredukowano najwyższe emerytury, zreformowano dodatki do emerytur oraz odprawy wypłacane przejściu na emeryturę;
- podjęto walkę z nadużyciami dotyczącymi rent (celem było m.in. zredukowanie udziału wypłacanych rent w porównaniu do emerytur) oraz emerytur wypłacanych pewnym grupom zawodowym na innych zasadach niż pozostałym;
- dokonano redukcji nadmiernego zatrudnienia w sektorze publicznym;
- poszerzono bazę opodatkowania dochodów osób fizycznych (m.in. poprzez zredukowanie kwoty wolnej od podatku);
- utworzono specjalny fundusz (Hellenic Republic Asset Development Fund), którego zadaniem była prywatyzacja majątku państwowego. Miała ona na celu redukcję wydatków rządowych, poprawę efektywności funkcjonowania przedsiębiorstw oraz przyciągnięcie kapitału zagranicznego. Według planów sprywatyzowany miał zostać majątek o wartości 50 mld euro;
- rozpoczęto szereg reform w służbie zdrowia mających na celu poprawę efektywności jej funkcjonowania i redukcję wydatków przeznaczanych na ten sektor;
- stworzono centralną instytucję (Single Public Procurement Authority) zajmującą się zamówieniami publicznymi, co miało pozwolić na ograniczenie naruszeń prawa UE w tym zakresie i zmniejszyć kosztowne opóźnienia;
- podjęto reformy rynku pracy mające na celu zwiększenie jego elastyczności, poprawę konkurencyjności poszczególnych sektorów i całej gospodarki oraz redukcję bezrobocia; m.in. rozpoczęto znoszenie ograniczeń i barier w dostępie do zawodów regulowanych;
- wprowadzono zmiany w funkcjonowaniu branży transportowej w celu zmniejszenia barier w jej funkcjonowaniu i rozwoju oraz redukcji kosztów;
- wprowadzono reformy w funkcjonowaniu systemu sądownictwa mające na celu redukcję spraw zaległych w sądach i usprawnienie w postępowaniach przed sądami;
- wprowadzono reformę szkolnictwa wyższego.

Wymienione reformy okazały się daleko niewystarczające do tego, aby spowodować zasadniczą poprawę sytuacji gospodarczej w Grecji, tzn. przede wszystkim pozwolić na redukcję deficytu sektora finansów publicznych, zahamować narastanie długu publicznego, wyjść z recesji czy zredukować bezrobocie. Cechą wielu z nich było to, że ich pozytywne i znaczące rezultaty mogły wystąpić dopiero po przynajmniej kilku latach od ich wprowadzenia. Dowodem na to, że reformy gospodarcze w Grecji z lat 2009—2011 okazały się niewystarczające, są przedstawione w podrozdziale 1.3 dane statystyczne oraz to, że w 2012 roku Grecja musiała skorzystać z drugiego programu pomocy finansowej, którego maksymalna wartość była jeszcze wyższa niż pierwszego programu (tabela 1.22).

W konsekwencji w latach 2012—2015 w Grecji reformy gospodarcze były kontynuowane. Jak wspomniano, nie udało się osiągnąć porozumienia pomię-

dzy Grecją a tzw. troiką co do konkluzji piątej kontroli realizacji drugiego programu pomocy dla Grecji. Zgodnie z raportem przygotowanym przez KE, EBC i MFW w 2014 roku w ramach czwartej kontroli⁹⁸ w Grecji między innymi:

- kontynuowano prywatyzację nieruchomości i przedsiębiorstw państwowych (m.in. operator gier liczbowych i zakładów bukmacherskich, przedsiębiorstwa zajmujące się dostawami gazu i usług dla kolei, lotniska regionalne) oraz działań przygotowawczych do dalszych prywatyzacji (m.in. portów w Pireusie i Salonikach, lotniska w Atenach oraz takich firm, jak Hellenic Petroleum czy Hellenic Post); jednocześnie zredukowano wartość spodziewanych wpływów z prywatyzacji do poziomu 22,3 mld euro do roku 2020;
- jak zasygnalizowano wcześniej, kontynuowano reformy systemu podatkowego mające na celu m.in. jego uproszczenie i wzrost dochodów z podatków — wprowadzono nowy kodeks podatku dochodowego (ang. *income tax code*), kodeks postępowania podatkowego (ang. *tax procedures code*), zunifikowany podatek od nieruchomości (ang. *unified property tax*) i inne;
- zreformowano regulacje prawne dotyczące księgowości;
- kontynuowano walkę z korupcją;
- kontynuowano reformy zarządzania finansami publicznymi i zamówień publicznych;
- kontynuowano redukcję zatrudnienia w sektorze publicznym: w 2009 roku wynosiło ono ogółem ponad 907 tys. osób, a w 2014 — ponad 651 tys.⁹⁹;
- kontynuowano reformę systemu opieki zdrowotnej i ubezpieczeń zdrowotnych, systemu emerytalnego, systemu edukacji (na poziomie szkolnictwa podstawowego, średniego i wyższego);
- w 2013 roku zakończono tzw. stress-test systemu bankowego Grecji mający na celu sprawdzenie, jak banki poradziłyby sobie w przypadku wystąpienia różnego rodzaju zakłóceń gospodarczych i finansowych;
- kontynuowano reformy rynku pracy (regulacje dotyczące kształtowania się płac, ochrony zatrudnienia, czasu pracy), które dzięki jego uelastycznieniu pozwoliły m.in. na obniżenie kosztów pracy;
- zredukowano lub zlikwidowano ograniczenia utrudniające konkurencję w sektorach produkcji materiałów budowlanych, przetwórstwa żywności, w handlu detalicznym i turystyce;
- kontynuowano reformy mające na celu ułatwienie prowadzenia działalności gospodarczej;
- podjęto działania mające na celu liberalizację dostępu i wykonywania zawodów, w których obowiązywały szczególne regulacje, jak m.in. prawniczych, inżynierskich, architektów, geologów, geodetów, elektryków, techników telewizyjnych;

⁹⁸ *The Second Economic Adjustment Programme for Greece. Fifth Review — April 2014*. „European Economy”. Occasional Papers, no. 192/2014, s. 26—63.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 38.

- kontynuowano reformy w wymiarze sprawiedliwości mające na celu poprawę konkurencyjności gospodarczej Grecji;
- kontynuowano reformy dotyczące rynków nośników energii i sektora transportowego (prywatyzacja, liberalizacja).

Jak pokazują dane przedstawione w podrozdziale 1.3, realizowane przez Grecję we współpracy z instytucjami UE i MFW programy pomocy oraz wprowadzone w Grecji reformy jak dotąd przyniosły pozytywne rezultaty tylko w ograniczonym stopniu. Od roku 2013 udało się zredukować deficyt sektora finansów publicznych, ale Grecja nadal objęta jest procedurą nadmiernego deficytu. Udało się także powstrzymać narastanie długu publicznego, jednak jest on wciąż bardzo wysoki i to pomimo wspomnianej redukcji ponad połowy zadłużenia znajdującego się posiadaniu instytucji prywatnych. Oprocentowanie papierów dłużnych emitowanych przez rząd Grecji jest obecnie wyraźnie niższe niż w latach 2011—2012, ale ciągle wyraźnie wyższe w porównaniu do innych państw UE. Grecji udało się wrócić na rynki finansowe — w kwietniu 2014 roku po raz pierwszy od 2010 roku Grecja sprzedała swoje pięcioletnie obligacje (wartości 3 mld euro) z oprocentowaniem 4,75% rocznie¹⁰⁰. W 2014 roku po raz pierwszy od lat odnotowano w Grecji dodatnie tempo wzrostu gospodarczego (choć bardzo niskie — 0,7%), bardzo niewiele (o 1 punkt procentowy w porównaniu do roku 2013) spadła także stopa bezrobocia, wyraźnie spadł deficyt na rachunku obrotów bieżących. Konkurencyjność gospodarki Grecji jest generalnie wyraźnie gorsza w porównaniu do okresu sprzed kryzysu, chociaż pod niektórymi względami widać poprawę w ostatnich kilku latach. Długoterminowe ratingi Grecji ciągle pozostają bardzo niskie.

Zdaniem np. Hansa-Wernera Sinna pomoc finansowa dla Grecji „niczego nie rozwiązała, lecz przeciwnie, spowolniła odzyskiwanie konkurencyjności przez grecką gospodarkę. [...] Pieniądze, które dostała Grecja, były wykorzystane nie do zreformowania gospodarki, ale do utrzymania status quo”. Zdaniem tego ekonomisty za kilka lat ponownie rozpocznie się dyskusja o konieczności przygotowania kolejnego programu pomocy dla Grecji¹⁰¹.

Należy także dodać, że wątpliwości dotyczące założeń programów pomocy finansowej dla Grecji wyraził sam MFW. W 2013 roku w wewnętrznym dokumencie opatrzonym klauzulą „ściśle poufne” MFW miał przyznać, że nie docenił negatywnych skutków dla gospodarki narzuconych Grecji oszczędności, co wciągnęło to państwo w recesję. W dokumencie miała być także mowa m.in. o tym, że MFW nagiął swoje zasady, aby przyznanie Grecji pomocy było możliwe, oraz że założenia o politycznych możliwościach wprowadzenia reformy i o możliwości powrotu Grecji na rynki finansowe były zbyt optymistycznie.

¹⁰⁰ M. KACZMARCZYK: *Grecja wychodzi na prostą*. „Gazeta Wyborcza”, 11.04.2014, s. 16.

¹⁰¹ *Żle się dzieje w państwie europejskim*. Rozmowa z H.-W. Sinnem. „Gazeta Wyborcza”, 2—3.01.2016, s. 22.

Jednocześnie w dokumencie miano stwierdzić także, że MFW nie mógł zrobić w tamtym czasie (tzn. gdy decydowano o przyznaniu Grecji pomocy w ramach pierwszego programu) nic innego¹⁰².

Hiszpania. Program pomocy, z którego korzystała Hiszpania, przeznaczony był na dokapitalizowanie instytucji finansowych (przede wszystkim banków). Z przyznanych 100 mld euro maksymalnej pomocy Hiszpania wykorzystała tylko około 41,4 mld euro, z czego około 38,9 na dokapitalizowanie banków, a około 2,5 mld euro na działalność specjalnej spółki, która przejęła aktywa określone mianem „problematycznych” od banków objętych pomocą (ang. The Management Company for Asset Arising from the Banking Sector Reorganisation; Sareb)¹⁰³.

Jako że program pomocy ukierunkowany był na wsparcie dla instytucji finansowych, jego warunki dotyczyły również przede wszystkim reform tego sektora. Zgodnie z dokumentem towarzyszącym porozumieniu o udzieleniu Hiszpanii pomocy jej główne cele były następujące: identyfikacja banków wymagających pomocy, dokapitalizowanie ich i restrukturyzacja oraz wydzielenie aktywów banków, które otrzymały pomoc publiczną, i przekazanie ich do stworzonej spółki (Sareb)¹⁰⁴. Przywoływany dokument zawiera także m.in. szczegółowy plan działań (wraz z ich terminami) mających osiągnąć ww. cele oraz kontroli ich realizacji ze strony instytucji UE. Ocena KE z 2014 roku realizacji programu pomocy była pozytywna, a cele zawarte w Memorandum of Understanding uznano za osiągnięte. Udało się ustabilizować sektor bankowy w Hiszpanii, przywrócono zaufanie do niego (nastąpił wzrost depozytów, cen akcji na giełdzie, ponowny napływ kapitału z zagranicy, spadły stopy procentowe). Płynność banków została oceniona jako „komfortowa” dzięki dokapitalizowaniu niektórych z tych banków, transferowi aktywów do Sareb i zysków za rok 2013¹⁰⁵. Wprowadzone reformy dotyczyły przede wszystkim dokapitalizowania i restrukturyzacji banków, wzmocnienia przejrzystości ich funkcjonowania, lepszej regulacji funkcjonowania sektora finansowego i nadzoru nad nim¹⁰⁶. W ramach realizacji programu wprowadzono także m.in. zmiany w ustawie o opodatkowaniu aktywów finansowych¹⁰⁷.

¹⁰² M. STEVIS, I. TALLEY: *IMF Concedes It Made Mistakes on Greece*. „The Wall Street Journal”, 5.06.2013, <http://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324299104578527202781667088> [dostęp: 2.01.2016].

¹⁰³ http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/spain/index_en.htm [dostęp: 26.12.2015].

¹⁰⁴ *Memorandum of Understanding on Financial-Sector Policy Conditionality*, 20 July 2012, s. 3, http://ec.europa.eu/economy_finance/eu_borrower/mou/2012-07-20-spain-mou_en.pdf [dostęp: 26.12.2015].

¹⁰⁵ *Financial Assistance Programme for Recapitalisation of Financial Institutions in Spain, Fifth Review — Winter 2014*. „European Economy”, Occasional Papers, no. 170/2014, s. 6—8.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 21—24.

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 16.

Najnowsze dane makroekonomiczne zdaniem KE były zachęcające i dawały nadzieję na powrót gospodarki Hiszpanii do równowagi. Z drugiej strony KE zwróciła uwagę, że reformy sektora finansowego powinny być kontynuowane także po zakończeniu programu pomocy. Hiszpania powinna była także kontynuować „konsolidację fiskalną” oraz reformy strukturalne tak, aby zredukować deficyt sektora finansów publicznych i dług publiczny¹⁰⁸.

Zgodnie z art. 14 rozporządzenia dotyczącego nadzoru gospodarczego i budżetowego nad państwami UE¹⁰⁹ po zakończeniu programu pomocy państwo, które z niego korzystało, pozostaje pod nadzorem do czasu spłacenia co najmniej 75% pomocy (okres ten może być przedłużony przez Radę na wniosek Komisji). Najważniejsze fakty dotyczące programu pomocy dla Hiszpanii przedstawiono w tabeli 1.24¹¹⁰.

Tabela 1.24

Najważniejsze wydarzenia z lat 2012—2015
w ramach programu pomocy zewnętrznej otrzymanej przez Hiszpanię

Data	Wydarzenie
25.06.2012	Hiszpania oficjalnie zwraca się o pomoc dla instytucji finansowych działających w tym państwie
10.07.2012	Eurogrupa wyraża zgodę na program pomocy finansowej dla Hiszpanii
20.07.2012	Porozumienie o pomocy finansowej dla Hiszpanii na dokapitalizowanie instytucji finansowych w maksymalnej wysokości 100 mld euro
28.11.2012	Komisja Europejska zaakceptowała pomoc publiczną Hiszpanii dla banków: BFA/Bankia, NCG Banco, Catalunya Banc i Banco de Valencia
20.12.2012	Komisja Europejska zaakceptowała pomoc publiczną Hiszpanii dla banków: Liberbank, Caja3, Banco Mare Nostrum and Banco CEISS
2012—2013	Pięć kontroli (dokonywanych przez KE i EBC) realizacji przez Hiszpanię programu pomocy instytucjom finansowym
2014—2015	Cztery misje KE i EBC w ramach nadzoru nad państwem korzystającym z pomocy finansowej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/spain/index_en.htm [dostęp: 26.12.2015].

Oprócz reform będących konsekwencją wywiązywania się ze zobowiązań wynikających z otrzymania i realizacji programu pomocy i dotyczących sektora finansowego Hiszpania od 2010 roku wprowadza także reformy w bardzo

¹⁰⁸ Ibidem, s. 6—8.

¹⁰⁹ *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 472/2013 z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie wzmocnienia nadzoru gospodarczego i budżetowego nad państwami członkowskimi należącymi do strefy euro dotkniętymi lub zagrożonymi poważnymi trudnościami w odniesieniu do ich stabilności finansowej*. „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 140, 27.05.2013.

¹¹⁰ T. KUBIN: *Kryzys gospodarczy w Hiszpanii...*, s. 103.

wielu innych działach gospodarki i sferach życia społecznego. Są one następstwem postanowień prawa UE (przede wszystkim: pakt stabilności i wzrostu, procedura nierównowagi makroekonomicznej, semestr europejski) i wiążących rekomendacji instytucji UE (przede wszystkim KE) oraz decyzji i działań władz Hiszpanii, które starają się walczyć ze skutkami kryzysu i wskazanego w podrozdziale 1.3 bardzo wyraźnego pogorszenia się sytuacji gospodarczej tego państwa. Reformy te mają, ogólnie rzecz ujmując, trzy główne cele: poprawę sytuacji budżetu centralnego Hiszpanii i konsolidację fiskalną, poprawę konkurencyjności gospodarki Hiszpanii oraz stabilności finansowej i dokapitalizowania banków¹¹¹ i sytuują się w sześciu szerokich sferach: wzrost gospodarczy i konkurencyjność, konkurencja i regulacja (oddziaływanie państwa na gospodarkę), rynek pracy, system finansowy, polityka fiskalna i administracja publiczna oraz zabezpieczenie społeczne¹¹².

W zakresie systemu podatkowego w roku 2011 wprowadzono dwie dodatkowe stawki PIT dla osób o dochodach powyżej 120 tys. euro (44%) i 175 tys. euro (45%). Od 2012 roku wzrosła podstawowa stawka VAT (z 18% do 21%) i obniżona (z 8% do 10%), a niektóre rodzaje towarów i usług wcześniej objętych stawką obniżoną zostały opodatkowane stawką podstawową. W tym samym roku wprowadzono także różne szczegółowe zmiany dotyczące podatku CIT tak, aby wzrosła jego efektywność. Podniesiono akcyzę na paliwo do silników diesla do użytku profesjonalnego i akcyzę na tytoń. W latach 2012 i 2013 dochody z kapitału były opodatkowane według trzech stawek: od 21% do 27% (w 2011 roku stawki były dwie — 19% i 21%)¹¹³. W 2013 roku wprowadzono 20% podatku na wygrane na loteriach (od 2,5 tys. euro)¹¹⁴. Podniesiono także wysokość podatku akcyzowego na alkohol (z wyjątkiem wina i piwa) i wyroby tytoniowe¹¹⁵.

Poza zmianami w systemie podatkowym według danych rządu Hiszpanii¹¹⁶ w latach 2011—2015 przeprowadzono m.in. następujące reformy:

- wprowadzono regulacje prawne na poziomie prawa konstytucyjnego polegające na ustanowieniu mechanizmu gwarantującego kontrolowanie deficytu budżetowego oraz stworzono odpowiednią instytucję (ang. Independent Fiscal Responsibility Authority);

¹¹¹ R. XIFRÉ: *Four years of economic policy reforms in Spain: An analysis of results from an EU perspective*. „Spanish Economic and Financial Outlook”. Vol. 3/2014, no. 5, s. 5.

¹¹² V. BURGUETE: *Spain's response to EC and OECD economic policy recommendations*. „Spanish Reform Policy Brief”, no. 1/2014, <http://www.spanishreforms.com/documents/10180/73362/Policy+Brief+N.1+November+2014.+Burguete%2C%20V./602901e8-827d-4c5b-bf54-5d1478344c81> [dostęp: 28.12.2015].

¹¹³ *Tax Reforms in EU Member States 2012*. „European Economy”, no. 6/2012, s. 43.

¹¹⁴ *Tax Reforms in EU Member States 2013*. „European Economy”, no. 5/2013, s. 37.

¹¹⁵ *Tax Reforms in EU Member States 2014*. „European Economy”, no. 6/2014, s. 41.

¹¹⁶ *Balance of government. The legislature of recovery. Reforms and results 2011—2015*, http://www.thespanisheconomy.com/stfls/tse/ficheros/2014/201115_Balance2011_2015.pdf [dostęp: 28.12.2015].

- wprowadzono zmiany prawa mające na celu ograniczenie oszustw podatkowych i związanych z zatrudnieniem;
- zwiększono przejrzystość i zreformowano relacje finansowe pomiędzy rządem centralnym a władzami regionalnymi;
- zreformowano administrację publiczną (m.in. system płatności w sektorze publicznym, ograniczenie liczby instytucji publicznych — krajowych, regionalnych i lokalnych, promocja e-administracji, nowe ramy prawne funkcjonowania administracji) w celu osiągnięcia oszczędności finansowych;
- zmodyfikowano przepisy dotyczące opodatkowania (zmiany w podatkach od dochodów osobistych i płaconych przez przedsiębiorstwa);
- zmieniono akty prawne dotyczące bankructwa osób fizycznych i przedsiębiorstw oraz dotyczące ochrony posiadających kredyty hipoteczne;
- wprowadzono reformy mające na celu zwiększenie możliwości dostępu do finansowania dla małych i średnich przedsiębiorstw, osób samozatrudnionych oraz hiszpańskich start-upów;
- wprowadzono reformy dotyczące rynku pracy i zatrudnienia mające zwiększyć ich elastyczność i mobilność pracowników oraz programy mające na celu promocję zatrudnienia, aktywizację zawodową i zdobywanie kwalifikacji zawodowych, wsparcie dla osób poszukujących pracy, długotrwale bezrobotnych, wsparcie w poszukiwaniu zatrudnienia dla różnych grup społecznych, regulacje pozwalające walczyć z nielegalnym zatrudnieniem itp.;
- wprowadzono regulacje stanowiące zachęty finansowe (np. ulgi podatkowe i w płatnościach składek na ubezpieczenie społeczne) dla pracodawców w celu zwiększenia zatrudnienia;
- wprowadzono reformy mające na celu ułatwienie w prowadzeniu działalności gospodarczej;
- zreformowano regulacje dotyczące świadczenia usług przez osoby wykonujące zawody regulowane (jak np. zawody prawnicze czy farmaceuty) polegające m.in. na zniesieniu ograniczeń dotyczących wynagrodzeń (z wyjątkiem notariuszy) oraz uelastycznieniu przepisów dotyczących reklamy tych usług¹¹⁷;
- w ramach reform strukturalnych mających na celu poprawę konkurencyjności gospodarki Hiszpanii wprowadzono reformy w sektorach energetycznym, ochrony środowiska, rynku nieruchomości, infrastruktury i transportu (m.in. inwestycje w rozbudowę infrastruktury transportowej), telekomunikacji, zwiększono wsparcie dla nauki i działalności badawczo-rozwojowej, rolnictwa, przemysłu, usług, turystyki, edukacji;
- wprowadzono reformy w zakresie handlu detalicznego (dotyczące m.in. godzin otwarcia, minimalnej liczby dni wolnych, zezwoleń na otwarcie sklepu)¹¹⁸;

¹¹⁷ *Market Reforms at Work: in Italy, Spain, Portugal and Greece*. „European Economy”, no. 5/2014, s. 29—30.

¹¹⁸ *Ibidem*.

- zreformowano przepisy dotyczące procedury upadłości przedsiębiorstw (skrócenie czasu trwania procedury, redukcja kosztów jej przeprowadzenia)¹¹⁹;
- zreformowano system zabezpieczenia społecznego (opieka zdrowotna, renty i emerytury, walka z wykluczeniem społecznym);
- zreformowano system finansowania partii politycznych oraz wzmocniono kontrolę nad ich finansami;
- zreformowano kodeks karny w celu poprawy ułatwienia walki z oszustwami i korupcją¹²⁰.

Włochy. Na podstawie danych zawartych w podrozdziale 1.3 widać, że kryzys gospodarczy we Włoszech miał przebieg wyraźnie łagodniejszy w porównaniu do Hiszpanii, a przede wszystkim Grecji. Włochy nie musiały więc zwracać się o pomoc finansową z zewnątrz. Reformy podjęte w związku z konsekwencjami kryzysu były następstwem regulacji przyjętych na poziomie UE (PSiW, procedura nierównowagi makroekonomicznej, semestr europejski) oraz świadomości władz Włoch co do konieczności wprowadzenia reform. Wprowadzone reformy miały znacznie mniejszy zasięg w porównaniu z Grecją i Hiszpanią. Ich celem było stworzenie lepszych warunków dla wzrostu gospodarczego, tworzenie nowych miejsc pracy i poprawa konkurencyjności włoskiej gospodarki.

W obrębie systemu podatkowego w 2012 roku podniesiono podatek akcyzowy na paliwo używane w transporcie i wprowadzono podatek na niektóre transakcje finansowe (obróty akcjami i instrumentami pochodnymi) w wysokości 0,12% i 0,22% w zależności od rodzaju¹²¹. W 2013 roku obniżono podatek PIT dla osób o niskich dochodach, a także dla inwestujących w przedsiębiorstwa typu start-up czy operatorów działających w branży turystycznej, którzy inwestują w celu modernizacji swojego biznesu, wprowadzono środki umożliwiające obniżenie podatku CIT od przedsiębiorstw działających w niektórych sektorach i znajdujących się w określonej sytuacji (m.in. sztuka, kino, modernizacje w branży turystycznej, inwestycje w maszyny i wyposażenie) oraz podniesiono podstawową stawkę podatku VAT do 22%, a także obniżone stawki na niektóre produkty¹²².

Oto inne najistotniejsze reformy wprowadzone we Włoszech po 2012 roku¹²³:

- w zakresie rynku pracy: w celu wspierania wzrostu zatrudnienia m.in. utworzono Narodową Agencję Zatrudnienia mającą zarządzać polityką zatrudnie-

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ T. KUBIN: *Kryzys gospodarczy w Hiszpanii...*, s. 104—105.

¹²¹ *Tax Reforms in EU Member States 2013*. „European Economy”, no. 5/2013, s. 33.

¹²² *Tax Reforms in EU Member States 2014*. „European Economy”, no. 6/2014, s. 35.

¹²³ *Italy. Structural Reforms: Impact on Growth and Employment*. OECD. February 2015, s. 8—10, <http://www.oecd.org/italy/structural-reforms-in-italy-impact-on-growth-and-employment.pdf> [dostęp: 27.12.2015]; *Market Reforms at Work: in Italy, Spain, Portugal and Greece*. „European Economy”, no. 5/2014, s. 22—26.

nia, wzmocniono partnerstwo publiczno-prywatne, wprowadzono rozdział kompetencji dotyczących rynku pracy pomiędzy instytucjami działającymi na poziomie państwa oraz instytucjami lokalnymi, dokonano ujednolicenia w zakresie zasiłków dla bezrobotnych;

- wprowadzono regulacje uelastyczniające rynek pracy, np. dla umów o pracę na czas określony wydłużono okres, kiedy pracodawcy nie muszą uzasadniać powodów wypowiedzenia umowy, z jednego roku do trzech lat, zliberalizowano regulacje dotyczące maksymalnej liczby osób, które mogą być zatrudniane na podstawie umów na czas określony w przedsiębiorstwach zatrudniających określoną liczbę pracowników, zmniejszono ochronę pracownika przed zwolnieniem;
- podjęto działania mające na celu wzrost konkurencji na rynkach usług świadczonych przez osoby wykonujące zawody regulowane (jak np. zawody prawnicze czy farmaceuty) polegające m.in. na zniesieniu stawek minimalnych, uelastycznieniu przepisów dotyczących kształcenia w tych zawodach i zakładania działalności gospodarczej, reklamy usług;
- w zakresie poszczególnych rynków/sektorów gospodarki w celu poprawy efektywności ich funkcjonowania i większej konkurencji wzmocniono kompetencje agencji antytrustowej, utworzono nową instytucję odpowiedzialną za regulację dotyczącą infrastruktury transportowej, wprowadzono regulacje umożliwiające dostęp do infrastruktury telekomunikacyjnej wszystkim operatorom w sposób niedyskryminacyjny, kontynuowano liberalizację na rynku dostaw gazu ziemnego, zredukowano ograniczenia w dostępie do świadczenia niektórych rodzajów usług, zredukowano ograniczenia w zakresie handlu detalicznego (np. godziny otwarcia sklepów, minimalne odległości pomiędzy nimi), zderegulowano rynek detalicznej sprzedaży paliw;
- wprowadzono reformy w zakresie prawa dotyczącego procedury upadłości przedsiębiorstw;
- wprowadzono reformy administracji (m.in. mające na celu przyspieszenie należnych płatności dokonywanych przez organy administracji na rzecz przedsiębiorstw w celu poprawy ich płynności) oraz wymiaru sprawiedliwości w celu obniżenia kosztów i poprawy efektywności ich funkcjonowania, skrócenia czasu postępowań przed sądami (m.in. zreorganizowano okręgi sądowe w celu racjonalniejszego obciążenia sądów sprawami i przyspieszenia postępowania, zreformowano procedurę mediacji).

Dzięki wprowadzonym reformom wzrost gospodarczy po pięciu latach powinien być wyższy o 3,4%, a po dziesięciu o 6,3% w porównaniu do sytuacji, w której nie wprowadzono by tych reform. Dzięki wprowadzonym reformom obniżeniu powinno ulec także zadłużenie publiczne w relacji do PKB¹²⁴.

¹²⁴ *Italy. Structural Reforms...*, s. 3—7.

1.5. Wnioski

Przedstawione dane i wskaźniki dowodzą, że kryzys bardzo mocno odcisnął swoje piętno na gospodarkach i społeczeństwach — znacznie silniej w Grecji i Hiszpanii oraz w nieco mniejszym stopniu we Włoszech. Jest to widoczne zarówno wtedy, gdy weźmiemy pod uwagę wyizolowane dane dotyczące każdego z tych państw z osobna, jak i w porównaniu do innych państw, nie tylko należących do UE. Na przykład z porównania 42 państw świata w oparciu o skonstruowany wskaźnik syntetyczny¹²⁵ wynika, że właśnie Grecja, Hiszpania i Włochy to trzy państwa, w których w okresie 2007—2012 skala zmian gospodarczych była największa¹²⁶. Zgromadzone i zawarte w tej części pracy dane statystyczne są zbieżne z wynikami tych badań.

Przyczyny pogorszenia się sytuacji gospodarczej w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech są różne. Problemy gospodarcze w ich otoczeniu, tzn. wybuch kryzysu w USA, jego przeniesienie się do Europy oraz specyfika funkcjonowania w warunkach unii walutowej, stały się okolicznościami, które przyczyniły się do ujawnienia i wzmocnienia szeregu napięć, nierównowagi, nieprawidłowości w politykach gospodarczych tych państw. Specyfika systemu politycznego Grecji charakteryzującego się m.in. „demokratycznym populizmem” i klientelizmem w funkcjonowaniu partii politycznych oraz kultura polityczna w tym państwie¹²⁷ przyczyniły się do tego, że w warunkach wystąpienia niesprzyjających okoliczności zewnętrznych Grecja znalazła się w niezwykle trudnej sytuacji gospodarczej i politycznej. Do tych okoliczności można dodać słabość administracji publicznej, trudność w kontrolowaniu wydatków publicznych, niską ściągalność podatków¹²⁸. W efekcie narastający przez wiele lat dług publiczny w warunkach kryzysu doprowadził *de facto* do bankructwa Grecji, przed którego ogłoszeniem *de iure* państwo to zostało uratowane dzięki pomocy z zewnątrz i redukcji części zadłużenia. Jak wskazuje wspomniany przypadek MFW, aktywność i wpływ organizacji międzynarodowych na rozwój wypadków w Grecji trudno uznać

¹²⁵ Wskaźnik ten został utworzony w wyniku zestawienia pięciu danych: PKB *per capita* w USD w cenach stałych z 2005 roku, stopa bezrobocia, kapitalizacja spółek giełdowych wyrażona w USD w cenach bieżących, wartość eksportu towarów i usług wyrażona w USD w cenach stałych z 2005 roku oraz wartość napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych netto wyrażona w USD w cenach bieżących. Zob. M. DZIKOWSKA, M. GORYNIA, B. JANKOWSKA: *Globalny kryzys gospodarczy — próba pomiaru efektów dla poszczególnych krajów*. „Ekonomista”, nr 6/2015, s. 744—748.

¹²⁶ Ibidem, s. 752, 755.

¹²⁷ S. VASILOPOULOU, D. HALIKIOPOULOU, T. EXADAKTYLOS: *Greece in Crisis: Austerity, Populism, and the Politics of Blame*. „Journal of Common Market Studies”. Vol. 52/2014, no. 2, s. 389—391.

¹²⁸ K. FEATHERSTONE: *The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime*. „Journal of Common Market Studies”. Vol. 49/2011, no. 2, s. 195.

za bezbłędne. Z kolei główną przyczyną problemów Hiszpanii był nadmierny rozwój sektorów budownictwa i nieruchomości, wystąpienie silnej nierównowagi i w końcu pęknięcie swoistej „bańki spekulacyjnej” na tych rynkach. Bezpośrednio świadczą o tym zmiany popytu, podaży i cen w budownictwie i na rynku nieruchomości, a pośrednio także zmiany m.in. podaży kredytu netto w sektorze prywatnym, zadłużenia prywatnego, zadłużenia gospodarstw domowych czy salda bilansu obrotów bieżących w okresie kilku lat przed wybuchem kryzysu i po nim. We Włoszech kryzys miał wyraźnie łagodniejszy przebieg, ale i w tym przypadku pokazał on szereg słabości włoskiej gospodarki.

Konsekwencje kryzysu we wszystkich trzech państwach były podobne, chociaż oczywiście wystąpiły w różnym nasileniu. Wszędzie doszło do wystąpienia recesji, wzrostu zadłużenia publicznego i prywatnego, wzrostu deficytu sektora finansów publicznych, wzrostu rentowności rządowych papierów dłużnych, obniżenia ratingów, wzrostu stopy bezrobocia, spadku poziomu dochodów gospodarstw domowych czy spadku zamożności w porównaniu do innych państw UE.

Podjęte działania (zarówno samodzielnie przez władze poszczególnych państw, jak i niejako „wymuszone” przez UE i MFW) mające na celu walkę ze skutkami kryzysu przyniosły wyraźnie zróżnicowane rezultaty. Pomimo trzech programów pomocy zewnętrznej, redukcji części długu i wprowadzanym od kilku lat reformom sytuacja Grecji ciągle pozostaje bardzo trudna. Dopiero w 2014 roku udało się Grecji osiągnąć bardzo niewielki wzrost gospodarczy, ale w 2015 roku ponownie był on ujemny; w 2014 roku wyraźnie spadł deficyt sektora finansów publicznych, jednak w 2015 roku ponownie znacząco wzrósł. Rentowność rządowych papierów dłużnych Grecji wyraźnie spadała i państwu temu udało się wrócić na rynki finansowe, ale i pod tym względem w 2015 roku odnotowano pogorszenie sytuacji, tzn. wzrost kosztów zadłużania się. Jednocześnie kwestia zadłużenia publicznego Grecji w istocie pozostaje raczej „zamrożona” niż rozwiązana, stopa bezrobocia jest bardzo wysoka i na tym wysokim poziomie stabilna, a reformy wprowadzane przez władze Grecji stanowiące warunek otrzymanej pomocy z zewnątrz napotykały bardzo silny opór społeczny.

Hiszpania skorzystała tylko z jednego programu pomocy z zewnątrz i z otrzymanej kwoty 100 mld euro wykorzystała tylko 41,4 mld euro. Warunkiem uzyskania pożyczki były reformy sektora bankowego i, jak się wydaje, pomoc ta okazała się skuteczna, tzn. przyczyniła się do uzdrowienia sektora bankowego w Hiszpanii. Oprócz reform w sektorze bankowym władze Hiszpanii podjęły także wiele reform w innych sferach gospodarki; pewne pozytywne rezultaty tych reform są już zauważalne. W latach 2014–2015 udało się osiągnąć wzrost gospodarczy i nadwyżkę na rachunku obrotów bieżących, spada deficyt sektora finansów publicznych oraz zadłużenie prywatne. Rentowność długoterminowych rządowych papierów dłużnych jest niższa niż przed kilku laty,

a agencje ratingowe podniosły oceny wiarygodności Hiszpanii. Pewna poprawa jest widoczna pod względem ocen konkurencyjności gospodarki Hiszpanii, co może być związane z wprowadzonymi reformami. Jednocześnie Hiszpania nadal objęta jest procedurą nadmiernego deficytu, a stopa bezrobocia ciągle utrzymuje się na bardzo wysokim poziomie ponad 20%.

W przypadku Włoch skala problemów jest wyraźnie mniejsza niż w Grecji czy nawet Hiszpanii i państwo to nie musiało korzystać z pomocy zewnętrznej. Załamanie gospodarcze we Włoszech nie było tak gwałtowne jak w tych dwóch państwach, stopa bezrobocia jest tam o około połowę niższa, w 2013 roku Rada UE podjęła decyzję o tym, że we Włoszech nie występuje już nadmierny deficyt sektora finansów publicznych. Z drugiej strony Włochy od kilku lat zmagają się z recesją gospodarczą, poziom długu publicznego wzrósł do ponad 130% PKB, a konkurencyjność gospodarki oceniana jest raczej nisko.

Bibliografia

Akty prawne i dokumenty

Council Decision of 3 May 1998 in accordance with Article 109j(4) of the Treaty (98/317/EC). „Official Journal of the European Communities”, L 139, 11.05.1998.

Council Decision of 19 June 2000 in accordance with Article 122(2) of the Treaty on the adoption by Greece of the single currency on 1 January 2001(2000/427/EC). „Official Journal of the European Communities”, L 167, 7.07.2000.

Council of the European Union, Press release 593/15, 17.07.2015, <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/07/17-efsm-bridge-loan-greece>.

Council Regulation (EC) No 1466/97 of 7 July 1997 on the strengthening of the surveillance of budgetary positions and the surveillance and coordination of economic policies. „Official Journal of the European Communities”, L 209, 2.08.1997.

Council Regulation (EC) No 1467/97 of 7 July 1997 on speeding up and clarifying the implementation of the excessive deficit procedure. „Official Journal of the European Communities”, L 209, 2.08.1997.

Council Regulation (EC) No 1055/2005 of 27 June 2005 amending Regulation (EC) No 1466/1997 on the strengthening of the surveillance of the budgetary positions and the surveillance and coordination of economic policies. „Official Journal of the European Union”, L 174, 7.07.2005.

Council Regulation (EC) No 1056/2005 of 27 June 2005 amending Regulation (EC) No 1467/1997 on speeding up and clarifying the implementation of the excessive deficit procedure. „Official Journal of the European Union”, L 174, 7.07.2005.

Decyzja Rady z dnia 8 czerwca 2010 r. skierowana do Grecji celem wzmocnienia i pogłębienia nadzoru budżetowego oraz wezwania Grecji do zastosowania środków służących ograniczeniu deficytu uznanemu za niezbędne w celu likwidacji nadmiernego deficytu (2010/320/UE). „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 145, 11.06.2010.

Decyzja Rady z dnia 12 lipca 2011 r. skierowana do Grecji celem wzmocnienia i pogłębienia nadzoru budżetowego oraz wezwania Grecji do zastosowania środków służących ograni-

- czeniu deficytu uznanych za niezbędne w celu likwidacji nadmiernego deficytu (wersja przekształcona) (2011/734/UE). „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 296, 15.11.2011.
- Eurogroup statement, 21.02.2012, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/128075.pdf.
- Euro Summit Statement, Brussels, 26 October 2011, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/125644.pdf.
- Financial Assistance Facility Agreement between European Stability Mechanism and the Hellenic Republic and the Bank of Greece and Hellenic Financial Stability Fund. Athens—Luxembourg, 19 August 2015.
- Information from the European Commission on the latest draft proposals in the context of negotiations with Greece, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5270_en.htm.
- Memorandum of Understanding on Financial-Sector Policy Conditionality, 20 July 2012.
- Memorandum of Understanding between the European Commission acting on behalf of the European Stability Mechanism and the Hellenic Republic and the Bank of Greece. Athens—Brussels, 19 August 2015.
- Public Law 73—66, 73d Congress, H.R. 5661: *An act to provide for the safer and more effective use of the as-sets of banks, to regulate interbank control, to prevent the undue diversion of funds into speculative operations [Banking Act 1933]*.
- Public Law 111—203, 111th Congress, H.R. 4173: *An act to promote the financial stability of the United States by improving accountability and transparency in the financial system, to end “too big to fail”, to protect the American taxpayer by ending bailouts, to protect consumers from abusive financial services practices, and for other purposes [Dodd-Frank Wall Street reform and consumer protection law]*.
- Resolution of the European Council on the Stability and Growth Pact. Amsterdam, 17 June 1997. „Official Journal of the European Communities”, C 236, 2.08.1997.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1173/2011 z dnia 16 listopada 2011 r. w sprawie skutecznego egzekwowania nadzoru budżetowego w strefie euro. „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 306, 23.11.2011.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 472/2013 z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie wzmocnienia nadzoru gospodarczego i budżetowego nad państwami członkowskimi należącymi do strefy euro dotkniętymi lub zagrożonymi poważnymi trudnościami w odniesieniu do ich stabilności finansowej. „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 140, 27.05.2013.
- Third Amendment Agreement Relating to Master Financial Assistance Facility Agreement between European Financial Stability Facility, the Hellenic Republic, Hellenic financial stability Fund and the Bank of Greece, 27 February 2015, <http://www.efsf.europa.eu/attachments/Third%20Amendment%20to%20Greek%20MFFA.pdf>.
- Treaty on European Union. Protocol on the excessive deficit procedure. „Official Journal of the European Communities”, C 191, 29.07.1992.
- Treaty on European Union. „Official Journal of the European Communities”, C 191, 29.07.1992.

Literatura

- BALDWIN R., WYPLOSZ Ch.: *The Economics of European Integration*. Maidenhead 2015.
- BENEDYK M.: *Kryzys we Włoszech*. W: *Kryzys i perspektywy strefy euro*. Red. J. RYMARCZYK, M. WRÓBLEWSKI, D. BRZĘCZEK-NESTER. Wrocław 2014.

- BURGUETE V.: *Spain's response to EC and OECD economic policy recommendations*. „Spanish Reform Policy Brief”, no. 1/2014.
- CUERPO C., PONTUCH P.: *Spanish housing market: adjustment and implications*. „ECFIN Country Focus”. Vol. 10/2013, issue 8.
- DZIKOWSKA M., GORYNIA M., JANKOWSKA B.: *Globalny kryzys gospodarczy — próba pomiaru efektów dla poszczególnych krajów*. „Ekonomista”, nr 6/2015.
- FEATHERSTONE K.: *The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime*. „Journal of Common Market Studies”. Vol. 49/2011, no. 2.
- Financial Assistance Programme for Recapitalisation of Financial Institutions in Spain, Fifth Review — Winter 2014*. „European Economy”. Occasional Papers, no. 170/2014.
- GOLAŃSKA-PLUCIENNIK M.: *Kryzys w Hiszpanii*. W: *Kryzys i perspektywy strefy euro*. Red. J. RYMARCZYK, M. WRÓBLEWSKI, D. BRZĘCZEK-NESTER. Wrocław 2014.
- GOODHART Ch.: *The financial crisis and the future of the financial system*. „Zeszyty BRE Bank-CASE”, nr 100/2009.
- GRUSZECKI T.: *Świat na długu*. Lublin 2012.
- IOANNIS A.: *The Greek Tragedy. The European Financial Crisis in Simple Words*. [b.m.w.] 2015.
- KAUFMANN H.M.: *European economic and monetary union: Prospects and pitfalls — is EMU premature?* In: *The European Union in a changing world. A selection of conference papers, Brussels 19—20 September 1996*. Luxembourg 1998.
- KENEN P.: *Economic and Monetary Union in Europe. Moving beyond Maastricht*. Cambridge 1996.
- KOŁODKO G.: *Neoliberalizm i światowy kryzys gospodarczy*. „Ekonomista”, nr 1/2010.
- KRUGMAN P.: *The return of depression economics and the crisis of 2008*. New York—London 2009.
- KUBIN T.: *Polityczne implikacje wprowadzenia unii walutowej w Europie*. Katowice 2007.
- KUBIN T.: *Kryzys gospodarczy i zadłużeniowy a różnicowanie integracji w Unii Europejskiej*. „Studia Europejskie”, nr 3 (63)/2012.
- KUBIN T.: *Kryzys gospodarczy w Hiszpanii. Przyczyny, przejawy, następstwa*. „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 287/2016.
- KUBIN T.: *Legitymizacja systemu instytucjonalnego Unii Europejskiej*. Katowice 2014.
- KULIG J.: *Współzależności globalne w przebiegu kryzysu finansowego*. W: *Globalny kryzys finansowy a polska gospodarka*. Red. W. MAŁECKI. Warszawa 2009.
- KUPISZ P.: *Kryzys w Grecji — geneza, przebieg i konsekwencje*. W: *Kryzys i perspektywy strefy euro*. Red. J. RYMARCZYK, M. WRÓBLEWSKI, D. BRZĘCZEK-NESTER. Wrocław 2014.
- ŁASKI K., OSIATYŃSKI J.: *Konsolidacja finansów publicznych a kryzys strefy euro*. „Ekonomista”, nr 1/2013.
- MAGNIFICO G.: *European Monetary Unification*. London 1973.
- Market Reforms at Work: in Italy, Spain, Portugal and Greece*. „European Economy”, no. 5/2014.
- MIKŁASZEWICZ S.: *Deficyt budżetowy w krajach strefy euro*. Warszawa 2012.
- MOLLE W.: *Ekonomika integracji europejskiej. Teoria, praktyka, polityka*. Przeł. P. KUROPATWIŃSKI, M. JODKO, T. KĄTOWSKI, J. ŚWIRYDCZUK. Gdańsk 1995.
- Monitoring tax revenues and tax reforms in EU Member States 2010*. „European Economy”, no. 6/2010.
- NAWROT W.: *Globalny kryzys finansowy XXI wieku. Przyczyny, przebieg, skutki, prognozy*. Warszawa 2009.
- ORĘZIAK L.: *Integracja walutowa w ramach Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej*. Warszawa 1991.
- ORŁOWSKI W.: *The nature of the current crisis*. In: *Financial crisis in Central and Eastern Europe: From similarity to diversity*. Eds. G. GORZELAK, CHOR-CHING GOH. Warsaw 2010.

- OWSIAK S.: *Wpływ kryzysu finansowego na wydatki publiczne*. W: *Finanse publiczne a kryzys ekonomiczny*. Red. A. ALIŃSKA, B. PIETRZAK. Warszawa 2011.
- PIETRUCHA J.: *Kryzys w strefie euro jako tło zmian w zarządzaniu gospodarczym*. W: *Zarządzanie gospodarcze w strefie euro*. Red. J. PIETRUCHA, J. ŻABIŃSKA. Warszawa 2014.
- PIKETTY T.: *Kapitał w XXI wieku*. Przeł. A. BILIK. Warszawa 2015.
- ROSATI D.: *Przyczyny i mechanizm kryzysu finansowego w USA*. „Ekonomista”, nr 3/2009.
- ROUBINI N., MIHM S.: *Ekonomia kryzysu*. Wstęp G.W. KOŁODKO. Przeł. R. MITORAJ. Warszawa 2011.
- SZUDY M.: *Polityka fiskalna Hiszpanii w warunkach kryzysu ekonomicznego 2008+*. W: „Finanse publiczne. Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”. Red. J. SOKOŁOWSKI, M. SOSNOWSKI, A. ŻABIŃSKI. Wrocław 2012.
- SZYMAŃSKI W.: *Kryzys globalny. Pierwsze przybliżenie*. Warszawa 2009.
- Tax Reforms in EU Member States 2011*. „European Economy”, no. 5/2011.
- Tax Reforms in EU Member States 2012*. „European Economy”, no. 6/2012.
- Tax Reforms in EU Member States 2013*. „European Economy”, no. 5/2013.
- Tax Reforms in EU Member States. 2014*. „European Economy”, no. 6/2014.
- TAYLOR J.B.: *Zrozumieć kryzys finansowy*. Przeł. Ł. GOCZEK. Przedm. L. BALCEROWICZ. Warszawa 2010.
- The Economic Adjustment Programme for Greece*. „European Economy”. Occasional Papers, no. 61/2010.
- The Economic Adjustment Programme for Greece. Fifth Review — October 2011*. „European Economy”. Occasional Papers, no. 87/2011.
- The Second Economic Adjustment Programme for Greece*. „European Economy”. Occasional Papers, no. 94/2012.
- The Second Economic Adjustment Programme for Greece. Fifth Review — April 2014*. „European Economy”. Occasional Papers, no. 192/2014.
- VASILOPOULOU S., HALIKIOPOULOU D., EXADAKTYLOS T.: *Greece in Crisis: Austerity, Populism, and the Politics of Blame*. „Journal of Common Market Studies”. Vol. 52/2014, no. 2.
- WOJTYNA A.: *Gospodarki wschodzące w obliczu kryzysu finansowego — duża odporność czy podatność?* W: *Kryzys finansowy i jego skutki dla krajów na średnim poziomie rozwoju*. Red. A. WOJTYNA. Warszawa 2011.
- XIFRÉ R.: *Four years of economic policy reforms in Spain: An analysis of results from an EU perspective*. „Spanish Economic and Financial Outlook”. Vol. 3/2014, no. 5.

Artykuły, komunikaty i wywiady prasowe

- BALCEROWICZ L. (rozmowa): *Tak poprawia się kapitalizm*. „Gazeta Wyborcza”, 1.10.2008.
- BALCEROWICZ L. (rozmowa): *Kryzys finansowy, czyli chwila prawdy*. „Gazeta Wyborcza”, 10—11.11.2008.
- BALCEROWICZ L. (rozmowa): *Zostawcie mój kapitalizm w spokoju*. „Gazeta Wyborcza”, 11.05.2009.
- IMF Reaches Staff-level Agreement with Greece on €30 Billion Stand-by Arrangement*. „IMF Press Release”, no. 10/176.
- KACZMARCZYK M.: *Grecja wychodzi na prostą*. „Gazeta Wyborcza”, 11.04.2014.
- KORNAI J.: *Widmo socjalizmu krąży nad światem?* „Gazeta Wyborcza”, 11—12.07.2009.
- LEWANDOWSKI J. (rozmowa): *Banki pod spec nadzorem*. „Gazeta Wyborcza”, 29.06.2013.
- OSIATYŃSKI J. (rozmowa): *Jak długo potrwa kryzys*. „Gazeta Wyborcza”, 26.11.2008.
- PHELPS E. (rozmowa): *Zarabianie jest moralne*. „Gazeta Wyborcza”, 21.10.2013.
- SINN H.-W. (rozmowa): *Nie udawaj Greka. Oszczędzaj*. „Gazeta Wyborcza”, 23.05.2011.

SINN H.-W. (rozmowa): *Żle się dzieje w państwie europejskim*. „Gazeta Wyborcza”, 2—3.01.2016.

SOLTYK R.: *Europrzekręt*. „Gazeta Wyborcza”, 2.12.2004.

STEVIS M., TALLEY I.: *IMF Concedes It Made Mistakes on Greece*. „The Wall Street Journal”, 5.06.2013.

Źródła internetowe

<http://countryeconomy.com/ratings/greece>

<http://countryeconomy.com/ratings/italy>

<http://countryeconomy.com/ratings/spain>

http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/cyprus/index_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/index_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/hungary/index_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/ireland/index_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/latvia/index_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/portugal/index_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/romania/index_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/spain/index_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/corrective_arm/index_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/deficit/countries/greece_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/deficit/countries/spain_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/deficit/countries/italy_en.htm

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde410&plugin=1>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00127&plugin=1>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00097&plugin=1>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00114&plugin=1>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec450&plugin=1>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi190&plugin=1>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tipspc20&tableSelection=1>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tipspd20&tableSelection=1>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tipspb10&tableSelection=1>

<http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>

http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf

http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf

http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/271/hdr_2011_en_complete.pdf

http://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2008/Index2008_ExecutiveSummary.pdf

http://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2010/Index2010_ExecutiveHighlights.pdf
<http://www.doingbusiness.org>
<http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>
<http://www.heritage.org/index/pdf/2014/book/executivehighlights.pdf>
<http://www.imd.org>
<http://www.oecd.org/italy/structural-reforms-in-italy-impact-on-growth-and-employment.pdf>
<http://www.referendum2015gov.gr/en/>
<http://www.referendum2015gov.gr/wp-content/uploads/2015/06/P.S.A.pdf>
<http://www.referendum2015gov.gr/wp-content/uploads/2015/06/REFORMS-FOR-COMPLETION->
http://www.thespanisheconomy.com/stfls/tse/ficheros/2014/201115_Balance2011_2015.pdf
<http://www.transparency.org/cpi2014/results>
http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2008
[http://www.weforum.org/reports?filter\[type\]=Competitiveness](http://www.weforum.org/reports?filter[type]=Competitiveness)
<https://data.oecd.org/earnwage/average-wages.htm>
<https://data.oecd.org/hha/household-debt.htm>
<https://data.oecd.org/hha/household-disposable-income.htm>
https://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2012/Executive-Highlights.pdf
[OF-CURRENT-PROGRAM-1.pdf](#)